

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΗΣ ΣΟΦΙΑΣ ΜΙΣΚΙΩΤΗ
(Α.Μ.: 1012201903034)

**Θέμα: «Ο Ελληνισμός της Ανατολικής Μακεδονίας κατά τη Β΄ Βουλγαρική
Κατοχή (1916-1918)»**

Επιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαλίδης
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Σωτήριος Ριζάς
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2021

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος.....	3
Εισαγωγή.....	4

Α΄ Κεφάλαιο

Το ιστορικό υπόβαθρο της βουλγαρικής εισβολής στην Ανατολική Μακεδονία.....	7
1.1. Το ιστορικό υπόβαθρο.....	7
1.2. Η γερμανοβουλγαρική εισβολή.....	11

Β΄ Κεφάλαιο

Η Ανατολική Μακεδονία καταληφθείσα από τα βουλγαρικά στρατεύματα (Α΄ περίοδος κατοχής, Αύγουστος 1916 με Ιούνιο του 1917).....	17
2.1. Επαρχία Δράμας.....	17
2.1.1. Το μαρτυρικό Δοξάτο.....	24
2.1.2. Η πολυπαθούσα Προσοτσάνη.....	26
2.1.3. Η ιεροσυλία της Ιεράς Μονής Εικοσιφοίνισσας.....	27
2.2. Επαρχία Καβάλας.....	32
2.2.1. Η περιοχή της Χρυσουπόλεως.....	37
2.2.2. Η περιοχή της Ελευθερούπολης.....	39
2.3. Επαρχία Σερρών.....	43
2.3.1. Η περίπτωση της Νέας Ζίχνης.....	47
2.3.2. Η πόλη του Σιδηροκάστρου.....	49

Γ' Κεφάλαιο

Η εθνοκαθαρτική πολιτική της Βουλγαρίας (Β' περίοδος κατοχής, Ιούνιος 1917 με Σεπτέμβριο του 1918).....	51
3.1. Ομηρία.....	51
3.2. Εκτοπίσεις.....	56
3.3. Αυθαίρετες επιτάξεις.....	61
3.4. Έμμεσες αρπαγές, κλοπές και φόροι.....	61
3.5. Ο λιμός.....	64
3.6. Εκτελέσεις, απαγωγές και βιασμοί.....	66

Δ' Κεφάλαιο

Το τέλος της κατοχής, η παλιννόστηση των αιχμαλώτων και γενικά συμπεράσματα	
4.1. Το τέλος της βουλγαρικής κατοχής.....	69
4.1.1. Η παλιννόστηση των αιχμαλώτων.....	71
4.2. Γενικά συμπεράσματα.....	74
Επίλογος.....	78
Πηγές και Βιβλιογραφία.....	79
Παράρτημα.....	84
Περίληψη.....	88

Πρόλογος

Πριν καλά-καλά η Ανατολική Μακεδονία απολαύσει τους καρπούς της ελευθερίας της από τον Β' Βαλκανικό πόλεμο, η Ελλάδα βρέθηκε στο επίκεντρο των Μεγάλων Δυνάμεων και στο ξέσπασμα του Α' Παγκοσμίου πολέμου. Ο εθνικός διχασμός για την ένταξη ή μη της Ελλάδας στον πόλεμο είχε ολέθρια αποτελέσματα για τον τόπο και οι κάτοικοι της Ανατολικής Μακεδονίας έβλεπαν τις φοβερές και ραγδαίες εξελίξεις να διατρέχουν τον τόπο τους.

Οι Βούλγαροι, ως σύμμαχοι των Κεντρικών Δυνάμεων, εισέβαλλαν τον Αύγουστο του 1916 στην Αν. Μακεδονία και εφάρμοσαν μια αδυσώπητη πολιτική για τον αφελληνισμό της περιοχής, με σκοπό την ενσωμάτωσή της στο κράτος τους, μετά την λήξη του πολέμου. Η βουλγαρική κατοχή διήρκεσε 2 χρόνια και χωρίζεται σε 2 περιόδους, με την πρώτη να ξεκινά τον Αύγουστο του 1916 έως τον Ιούνιο του 1917, όπου οι Βούλγαροι συμπεριφέρονταν ως κατακτητές στην περιοχή, αφού είχαν καταλάβει αυθαίρετα διοικητικές θέσεις επισκιάζοντας τις τοπικές ελληνικές αρχές. Η δεύτερη περίοδος της κατοχής ξεκίνησε με την είσοδο της Ελλάδας στον πόλεμο εναντίον των Γερμανοβουλγάρων, 22 Ιουνίου του 1917, όπου κατά την περίοδο αυτή φάνηκε πλέον η εθνοκαθαρτική πολιτική των Βούλγαρων κατακτητών. Οριστικά η βουλγαρική κατοχή στην Ανατολική Μακεδονία έληξε τον Σεπτέμβριο του 1918.

Η σκληρή και απάνθρωπος αυτή περίοδος αποδείχθηκε μια πραγματική γενοκτονία, καθώς τα θύματα ανήλθαν σε 45.000 Έλληνες. Μια κατοχή μεθοδευμένη και καλά οργανωμένη με χιλιάδες θανάτους, οι οποίοι προήλθαν από την προσχεδιαζόμενη λιμοκτονία, τις κακουχίες και τον εκτοπισμό σχεδόν ολόκληρου του άρρενος πληθυσμού της Αν. Μακεδονίας. Οι Βούλγαροι, εκτός από τα προαναφερθέντα μέτρα, προχώρησαν και στην λεηλασία και την καταστροφή των περιουσιών των Ελλήνων ενώ δεν δίστασαν, μάλιστα, να καταληστεύσουν τις εκκλησίες και τις ιερές Μονές του τόπου, με αποκορύφωμα αυτών της ιεράς Μονής Εικοσιφοίνισσας στη Δράμα και την Ιερά Μονή του Τιμίου Προδρόμου στις Σέρρες.

Τέλος, δράττομαι της ευκαιρίας να ευχαριστήσω εκ μέσης καρδιάς τους καθηγητές που απαρτίζουν την τριμελή επιτροπή και επέβλεψαν την έρευνά μου καθώς με κατηύθυναν επιστημονικά και συντέλεσαν στη περάτωση ενός δύσκολου εγχειρήματος, ενώ αφιερώνω τη συγκεκριμένη διατριβή στην οικογένειά μου με αγάπη.

Εισαγωγή

Η Ανατολική Μακεδονία, εκτός από έναν ιστορικό, αποτελεί κι έναν μαρτυρικό τόπο διότι μέσα σε μια τριακονταετία δέχτηκε τρεις φορές δεινή κατοχή από τους Βούλγαρους. Οι Έλληνες της περιοχής βίωσαν κυριολεκτικά στο πετσί τους την παρουσία του Βούλγαρου κατακτητή και τις μεθοδεύσεις του. Η δεύτερη βουλγαρική κατοχή του 1916-18 ήρθε μετά την πρώτη που ήταν το 1912-13 ενώ ακολούθησε και η τρίτη το 1941-44. Ιδιαίτερος η δεύτερη ήταν πρωτοφανής για την εποχή και συνάμα αδυσώπητη, καθώς εφαρμόστηκε μια εθνοκαθαρτική πολιτική εκ μέρους των Βουλγάρων. Αξιοσημείωτο είναι πως εκείνη την περίοδο, ένα χρόνο πριν την γερμανοβουλγαρική εισβολή στην Ανατολική Μακεδονία, ήταν σε εξέλιξη ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος και η Ελλάδα βρισκόταν στη μέγγενη των αντιμαχόμενων δυνάμεων. Στο εσωτερικό της, πάλι, υπήρχε η έντονη διαφωνία μεταξύ του Ε. Βενιζέλου και βασιλιά Κωνσταντίνου σχετικά με την ένταξη της χώρα στον πόλεμο αυτό. Ως εκ τούτου η Ελλάδα αποτέλεσε πioni στην ευρωπαϊκή σκακιέρα των εξελίξεων.

Οι γερμανοβουλγαρικές δυνάμεις τελικά εισέβαλαν τον Μάιο 1916 στην Ανατολική Μακεδονία και όπως διακήρυξαν ήταν ως αντίπραξη για τις ενέργειες των Αγγλο-Γάλλων στην περιοχή. Οι Γερμανοί, αφού οδήγησαν σε «τιμητική αιχμαλωσία» το Δ΄ Σώμα Στρατού στο Γκέρλιτς της Γερμανίας, αναχώρησαν από την περιοχή αφήνοντας κυριολεκτικά την Ανατολική Μακεδονία βορά στα χέρια των Βουλγάρων. Όλα αυτά, μαζί με το ιστορικό πλαίσιο παραμονής της εισβολής, αναφέρονται στο πρώτο κεφάλαιο.

Στο δεύτερο κεφάλαιο σκιαγραφείται η καθημερινότητα του ντόπιου πληθυσμού των επαρχιών Σερρών, Δράμας και Καβάλας μαζί με τα επιμέρους χωριά που δεν φείσθηκαν από το βουλγαρικό μένος. Αν και όλη η περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας μαρτύρησε και υπέμεινε καρτερικά την ελευθερία της, επέλεξα από κάθε νομό, εκτός από την πρωτεύουσά του, να προβάλλω και κάποια συγκεκριμένα χωριά-κωμοπόλεις. Η προβολή των παρακάτω χωριών αφ' ενός μεν αντικατοπτρίζουν τα δεινά όλων των ανατολικομακεδόνων της υπαίθρου αφ' ετέρου δε, η ανάδειξή τους, αποτελεί ένα κομμάτι της τοπικής Ιστορίας. Έτσι, όσον αφορά το νομό Δράμας θα αναφερθώ στο μαρτυρικό Δοξάτο, στην πολυπαθούσα Προσοτσάνη και στις κακουχίες της Χωριστής. Σε ότι αφορά το νομό Καβάλας η εργασία κάνει μνεία για την μαρτυρική περιοχή της Ελευθερούπολης και της Χρυσούπολης, ενώ, για το νομό Σερρών, η

εργασία συμπεριλαμβάνει την περίπτωση της Ζίχνης και του Σιδηροκάστρου. Επιπροσθέτως, σ' αυτό το κεφάλαιο αναφέρεται η λεηλασία των ιστορικών μοναστηριών της Παναγίας της Εικοσιφοίνισσας της Δράμας και της ιεράς μονής του Ιωάννη Προδρόμου στις Σέρρες.

Στο τρίτο κεφάλαιο αναφέρονται οι μέθοδοι που χρησιμοποίησαν οι Βούλγαροι, οι οποίοι χαρακτηρίζονταν από εκτοπίσεις ντόπιου πληθυσμού, βιασμούς, λεηλασίες, επιτάξεις αποθηκών τροφίμων και κτιρίων, καθώς και αιχμαλωσίες Ελλήνων, κυρίως άρρενος πληθυσμού, ηλικίας 16 έως 60 ετών. Στο κεφάλαιο αυτό αποδεικνύουμε ότι ο σκοπός της βουλγαρικής κυβέρνησης ήταν, μετά τη λήξη τους πολέμου, να προσαρτήσουν την Ανατολική Μακεδονία στα εδάφη τους, μιας και η Δυτική Θράκη ήταν ακόμα υπό την κατοχή τους, αποδεικνύοντας ότι οι περιοχές αυτές αποτελούσαν τμήματα του παλαιού βουλγαρικού βασιλείου. Το κυριότερο βάρος της κατοχής έπεσε στις περιοχές Δράμα-Καβάλας, ενώ και οι Σέρρες πλήρωσαν βαρύ φόρο αίματος. Επιπροσθέτως, το τελευταίο κεφάλαιο αναφέρεται στο τέλος της κατοχής, στην παλιννόστηση των αιχμαλώτων, καθώς και σε γενικά συμπεράσματα.

Όσον αφορά το παράρτημα, επισυνάπτονται μερικά δημοτικά τραγούδια από την περιοχή της Δράμας, τα οποία συνθέσανε με πόνο ψυχής οι εναπομείναντες κάτοικοι των χωριών για τα συγγενικά τους πρόσωπα, που οδηγήθηκαν ως όμηροι στο εσωτερικό της Βουλγαρίας. Με το σκεπτικό ότι ενδεχομένως δεν θα ξαναγύριζαν στον τόπο τους τα αγαπημένα τους πρόσωπα, οι κάτοικοι, κυρίως οι μάνες και οι γυναίκες, έγραψαν τραγούδια που άλλοτε χαρακτηρίζονται ως μοιρολόγια και άλλοτε ως τραγούδια παρηγοριάς. Αργότερα, τα τραγούδια αυτά αφού μελοποιήθηκαν, εντάχθηκαν στην λαογραφία και στην μουσική παράδοση της Δράμας, και αποτελούν όχι μόνο τους αδιάψευστους μάρτυρες για το τρομερό μέτρο της ομηρίας αλλά και κομμάτι της τοπικής λαογραφικής παράδοσης. Τέλος, επισυνάπτεται ένας ενδεικτικός χάρτης, ο οποίος δείχνει τις διαδρομές που ακολούθησαν οι Ανατολικομακεδόνες για τα τρομερά εκείνα στρατόπεδα συγκέντρωσης όπως και ένας πίνακας με τις τιμές ειδών πρώτης ανάγκης.

Για την διεκπεραίωση της εργασίας μου χρησιμοποίησα εκτός από την σχετική βιβλιογραφία και τον τύπο της εποχής. Πρωτίστως, όμως, έλαβα υπόψιν την επιτόπια έρευνα της Διασυμμαχικής Ανακριτικής Επιτροπής, η οποία πραγματοποιήθηκε αρχές του 1919, με σκοπό να παραπέμψει τους Βούλγαρους στο Διεθνές δικαστήριο για τις ωμότητές τους. Τέλος, άντλησα σημαντικές πληροφορίες και από την Πανεπιστημιακή Επιτροπή, η οποία συγκροτήθηκε από την τότε ελληνική κυβέρνηση αμέσως μετά την

απελευθέρωση της Ανατολικής Μακεδονίας, τον Οκτώβριο του 1918. Συνεπώς, το συλλεκτικό τρίτομο έργο της Διασυμμαχικής Επιτροπής Έρευνας, που επιμελήθηκε ο Νικόλαος Ρουδομέτωφ, όπως και η έκθεση της Πανεπιστημιακής Επιτροπής αποτέλεσαν αδέκαστη πηγή πληροφοριών για την εκπόνηση της εργασίας μου.

Α΄ Κεφάλαιο

Το ιστορικό υπόβαθρο της βουλγαρικής εισβολής στην Ανατολική Μακεδονία

1.1. Το ιστορικό υπόβαθρο

Όταν ξεκίνησαν οι πολεμικές επιχειρήσεις του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου τον Αύγουστο του 1914, η Ελλάδα ακολουθούσε ουδέτερη πολιτική που επιβλήθηκε από το βασιλιά Κωνσταντίνο. Ο βασιλιάς, πίστευε ότι εάν η χώρα ήταν σύμμαχος στον πόλεμο με τις Κεντρικές Δυνάμεις, αυτό θα σηματοδοτούσε την αντίδραση της Γαλλίας και της Αγγλίας, οι οποίες, κατά την γνώμη του, θα προέβαιναν είτε σε κατοχή της χώρας, είτε σε καταστρεπτικό για τον ελληνικό λαό αποκλεισμό. Αντίθετα, ο Ελευθέριος Βενιζέλος επιθυμούσε την ένταξη της Ελλάδας στο πλευρό της Αντάντ, πιστεύοντας ότι με αυτό τον τρόπο αφενός μεν θα διαλυόταν η Οθωμανική αυτοκρατορία, αφετέρου δε, θα μεγάλωναν τα σύνορα της Ελλάδας. Παράλληλα, πίστευε και δεν αμφέβαλε, πως αν θα αναμιγνύονταν ενεργώς η Ελλάδα στον πόλεμο, θα λάμβανε σημαντική θέση μέσα στην ευρωπαϊκή πολιτική εξυπηρετώντας έτσι τα εθνικά της δίκαια¹. Η διάσταση βασιλιά και πρωθυπουργού σ' ένα θέμα τόσο σοβαρό ήταν η βασική αιτία που οδήγησε την Ελλάδα στον εσωτερικό διχασμό και επέτρεψε στις δυνάμεις της Αντάντ και των Κεντρικών Δυνάμεων να προχωρήσουν σε πράξεις και ενέργειες που συνιστούσαν παραβίαση της ουδετερότητας της Ελλάδας απέναντι στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο.

Η Βουλγαρία στον πρώτο χρόνο του πολέμου τήρησε και αυτή ουδέτερη στάση. Σε διπλωματικό επίπεδο, πριν αποφασίσει να βγει στον πόλεμο με κάποια από τις αντίπαλες δυνάμεις είχε διαπραγματευτεί και με τις δυο, ζητώντας κυρίως να αναθεωρηθεί η συνθήκη του Βουκουρεστίου (28 Ιουνίου/10 Αυγούστου 1913), με την οποία είχε επικυρωθεί η Ανατολική Μακεδονία στην Ελλάδα. Κατά τις μυστικές διαπραγματεύσεις η Αντάντ υποσχέθηκε στη Βουλγαρία όχι μόνο τις ελληνικές περιοχές Δράμας-Καβάλας και Χρυσούπολης, αλλά και εδάφη της Σερβίας². Οι Άγγλοι γνωρίζοντας τη διακαή επιθυμία της Βουλγαρίας για έξοδο στο Αιγαίο και τις εμμονές της για τη Μακεδονία, έριξαν στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων τις προαναφερθείσες

---

¹Α. Δασκαλάκης, «Η διαφωνία Βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθερίου Βενιζέλου», στο: Κ. Παπαρρηγόπουλος, *Επίτιμος Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα 1955, σ. 903-904

² *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 15 (1975), σ. 20, στο εξής βλ. *ΙΕΕ*

ελληνικές περιοχές, ενώ συγχρόνως, για να κάμψουν τις ελληνικές αντιδράσεις, η αγγλική διπλωματία πρότεινε στην Ελλάδα αόριστες εδαφικές παραχωρήσεις στις ακτές της Μικράς Ασίας. Από ελληνικής πλευράς, ο Βενιζέλος πίστευε ότι η θυσία της Καβάλας θα έβαζε τη Βουλγαρία ως σύμμαχο στο πλευρό της Αντάντ και το παραπάνω "αντάλλαγμα" θα ασφαλιζόταν με τις Δυνάμεις της Τριπλής Συνεννόησης³.

Ο ελληνικός τύπος έσπευσε να στηλιτεύσει αμέσως όχι μόνο τις αξιώσεις της Βουλγαρίας αλλά κυρίως την στάση της Αντάντ απέναντι στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα η εφημερίδα "Ακρόπολις" έγραψε πως οι τέσσερις μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης, Αγγλία-Γαλλία-Ιταλία-Ρωσία, καταπατούν και περιφρονούν κάθε Διεθνές Δίκαιο και Διεθνείς Συνθήκες και παν ιερόν και όσιο ένεκα των συμφερόντων τους. Η εφημερίδα, μάλιστα, έκανε μνεία σε δημοσιεύματα του παγκόσμιου τύπου, προ ολίγων μόλις ετών, τα οποία χαρακτήριζαν τους Βούλγαρους «ως τέρατα επί της γης» για τα ακατανόμαστα ανοσιουργήματα που διέπρατταν στα εδάφη της Μακεδονίας. Και συνεχίζει ο αρθρογράφος λέγοντας πως «οι τέσσερις Μεγάλες δυνάμεις θέλοντας να αγοράσουν την βοήθεια της Βουλγαρίας δαπανούν ως επί των πλείστων την Ελλάδα και συγκεκριμένα τη Μακεδονία, την οποία η Ελλάς την κατέκτησε δικαιωματικώς δια της ρομφαίας της, και δια της ρομφαία της θέλει πάντοτε υπερασπισθεί και διατηρήσει αυτήν[...]»⁴.

Όπως ήταν αναμενόμενο, η διακοίνωση των Δυνάμεων αναστάτωσε τους κατοίκους των επίμαχων περιοχών, οι οποίοι από τη μια μεριά έρχονταν αντιμέτωποι με τραγικά διλήμματα και από την άλλη μεριά αντιλαμβάνονταν πως βρίσκονταν στο βωμό του θυσιαστηρίου ως πιόνια στη σκακιέρα της διεθνούς πολιτικής και των σκοπιμοτήτων του Μεγάλου Πολέμου. Σ' αυτό το σημείο κρίνουμε σκόπιμο και αναγκαίο να γνωστοποιήσουμε τις αντιδράσεις των Ανατολικομακεδόνων. Στις 24-7-1915 οι κάτοικοι των Σερρών συνέλλεξαν από τους τάφους κρανία Ελλήνων, φονευθέντων υπό των Βουλγάρων το 1913, τα οποία και περιφέραν στην κεντρική αγορά της Πόλης προς ενίσχυση της διαμαρτυρίας τους⁵. Ομοίως, την ίδια ημέρα, οι κάτοικοι του Σιδηροκάστρου Σερρών μόλις πληροφορήθηκαν τα περί παραχωρήσεων των ελληνικών εδαφών στην Βουλγαρία εγκατέλειψαν τις εργασίες τους, έκλεισαν τα μαγαζιά τους και προέβησαν σε μέγα συλλαλητήριο, ομού με τους κατοίκους των

³ Β. Κάρτσιος, *Η γενοκτονία του ελληνισμού της Ανατολικής Μακεδονίας κατά τη 2^η βουλγαρική κατοχή (1916-18)*, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 48-49

⁴ *Ακρόπολις*, αρ. φ. 10.978, 5.7.1915, σ. 3

⁵ *Ακρόπολις*, αρ. φ. 10.997, 24.7.1915, σ. 6

ορεινών χωριών, για να «διαμαρτυρηθούν ενώπιον Θεού και ανθρώπων δια το πρωτάκουστο τούτο αδίκημα»⁶.

Η αναστάτωση και το ζοφερό κλίμα αποτυπώθηκε και σε άλλες πόλεις τις Μακεδονίας. Σε δημοσιεύματα της εποχής διαβάζουμε τα εξής: «Η Μακεδονία ανάστατος. Πάσα κίνησις εσταμάτησε. Τα καταστήματα άπαντα έκλεισαν και ανήρτησαν μεσιστίους σημαίας. Οι κώδωνες των εκκλησιών κρούονται πενθίμως. Εις τα τζαμιά εψάλησαν δεήσεις. Οι χωρικοί εγκατέλειψαν τους αγρούς των, τα δε γυναικόπαιδα απήλθον εις το ύπαιθρον. Οι από του Σιδηροκάστρου μέχρι του Σαρή Σαμπάν (Χρυσούπολη), της Θάσου και του Παγγαίου πρόκριτοι διατρέχουσι ενθαρρύνοντες τους πανικοβλήτους χωρικούς. Σώματα εθελοντικά συνεκροτήθησαν με σύνθημα «ούτε σπιθαμή». Αύριον Κυριακή θα συγκροτηθούν ογκώδη συλλαλητήρια και θα επακολουθήσουν ολονυκτία και λιτανία. Άπασαι αι πόλεις συνεννοούνται κάθε λεπτόν τηλεφωνικώς»⁷. Ομοίως και για την περιοχή της Δράμας διαβάζουμε από τον τύπο τα εξής: «Η Δράμα εβυθίσθη εις πένθος. Εις Προσοτσάνην ταύτην την στιγμίν συγκροτείται ογκώδες συλλαλητήριον. Οι κάτοικοι αρνούνται να επανέλθουν εις τας εργασίας των. Οι γηραιοί πρόκριτοι της Δράμας και σεβασταί δέσποιναι συνέρχονται εις ολονυκτικές συνεδριάσεις αποφασίζοντες μετά του λαού, όστις εν περιπτώσει επιμονής των Δυνάμεων να γίνουν παραχωρήσεις, θα φθάσουν εις τα έσχατα.»⁸.

Επιπροσθέτως, στις 26 Ιουλίου 1915, στην Καβάλα συγκροτήθηκε επιτροπή από μέλη όλων των εθνοθησκευτικών ομάδων της πόλης, η οποία διοργάνωσε πάνδημο συλλαλητήριο. Στο ψήφισμά τους προς την ελληνική κυβέρνηση, εκτός από τα αισθήματα απογοήτευσης και τις έντονες διαμαρτυρίες, διατράνωσαν την απόφασή τους να αμυνθούν, «προτιμώντες να καταστραφώμεν [...] και να μεταβάλωμεν τας επαρχίας της Καβάλλας εις ερείπια και τέφραν παρά να παραδώσωμεν ταύτην εις τους Βουλγάρους»⁹. Για πρώτη φορά Έλληνες, Τούρκοι και Ισραηλίτες της περιοχής συγκεντρώθηκαν στο πάνδημο αυτό συλλαλητήριο, διατρανώνοντας ότι στα ελληνικότατα αυτά μέρη ποτέ δεν υπήρξαν Βούλγαροι. Όμως, η παραχώρηση της Καβάλας, της Χρυσούπολης και της Δράμας από τις Δυνάμεις της Συνεννόσεως στους Βουλγάρους, οδηγούσε ξανά την περιοχή στα χέρια των Βουλγάρων. Παράλληλα,

⁶ Ακρόπολις, αρ. φ. 10.998, 25.5.1915, σ. 6

⁷ Κ. Λυκουρίνος, *Όταν ο Βενιζέλος «θυσίαζε» Καβάλα και Δράμα στο βωμό της «Μεγάλης Ιδέας»*, στην ιστοσελίδα: Ροβεσπιέρο, 23.09.2019, διαθέσιμο στο: <https://www.rovespiero.gr/toso-kostologise-venizelos-makedonia/>, ημερομηνία προσπέλασης 18.4.2021

⁸ Ακρόπολις, αρ. φ. 10.999, 26.7.1915, σ. 5

⁹ Σκριπ, αρ. φ. 7.549, 28.7.1915, σ. 4

περισσότεροι από 10.000 κάτοικοι συγκεντρώθηκαν σε συλλαλητήριο της Ελευθερούπολης, διαδηλώνοντας κατά της απόφασης των Συμμάχων¹⁰.

Όμοια συλλαλητήρια διαμαρτυρίας πραγματοποιήθηκαν και σε άλλες πόλεις της Μακεδονίας. Στην Φλώρινα οι κάτοικοι διαμαρτύρονταν με τα οστά Ελλήνων στρατιωτών, οι οποίοι φονεύτηκαν στην προσπάθειά τους να διώξουν τους Βούλγαρους από την Μακεδονική γη. Άλλα συλλαλητήρια πραγματοποιήθηκαν στην Αθήνα και στον Πειραιά, στα οποία έλαβαν μέρος εργατικές οργανώσεις και σύλλογοι φοιτητών¹¹.

Παρά τις κινητοποιήσεις στον ελλαδικό χώρο, οι Βούλγαροι συνέχιζαν να πιέζουν για την κατοχή της Καβάλας ως φυσική έξοδο της χώρας τους στο Αιγαίο. Σε διπλωματικό επίπεδο, τον Αύγουστο του 1915, ο Βούλγαρος πρέσβης Στάντσωφ δήλωσε ότι η συνεννόηση μεταξύ των Βαλκανικών κρατών ήταν σε άμεση συνάρτηση με την παραχώρηση της πόλης, με αποτέλεσμα να ωφεληθεί η Τετραπλή Συμμαχία από την ανάπτυξη οικονομικών σχέσεων με τη Βουλγαρία¹².

Τελικά, η Βουλγαρία προτίμησε το αντίθετο στρατόπεδο και στις 6 Σεπτεμβρίου 1915 υπέγραψε μυστική στρατιωτική σύμβαση με τη Γερμανία και την Αυστρία. Ένα μήνα μετά, στις 5 Οκτωβρίου 1915, αγγλογαλλικά στρατεύματα, με την ανοχή του πρωθυπουργού Βενιζέλου, αποβιβάστηκαν στη Θεσσαλονίκη, ενώ την ίδια ημέρα ο Κων/νος διέλυσε τη Βουλή και έπαυσε τον Βενιζέλο. Από τη στιγμή αυτή η Ελλάδα έμπαινε σε μια περιπέτεια εσωτερικού σπαραγμού και εξωτερικών επεμβάσεων, με αποτέλεσμα συνεχώς να παραχωρεί εδάφη στους εμπολέμους για στρατιωτικές διευκολύνσεις. Έτσι, το Μάιο του 1916, γερμανοβουλγαρικά στρατεύματα υπό τον στρατάρχη Μάκενσεν κατέλαβαν το στρατηγικό, για την Ανατολική Μακεδονία, οχυρό Ρούπελ με τη συναίνεση του Κων/νου και του πρωθυπουργού Σκουλούδη, ως αντιστάθμισμα της δράσεως των Αγγλογάλλων που κατέλαβαν την Κεντρική Μακεδονία μέχρι τον Στρυμόνα και το νησί της Θάσου¹³.

Αξιοσημείωτο είναι ότι η γερμανοβουλγαρική εισβολή και η παράδοση του Ρούπελ, αναστάτωσε τον ελληνικό λαό που δεν μπορούσε να ξεχάσει τον τελευταίο

¹⁰ Χ. Βαμβούρη-Δημάκη, «Η πόλη της Καβάλας «Μήλον της έριδος» στα νότια βαλκάνια (1912-1918), Ο ρόλος του τύπου στην ανάπλαση της Εποχής», στα: *Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Βαλκανικών Ιστορικών Σπουδών «Η Καβάλα και τα Βαλκάνια, η Καβάλα και η Θράκη. Ιστορία-Τέχνη-Πολιτισμός από την Αρχαιότητα μέχρι Σήμερα, 17-18 Σεπτεμβρίου 2010»*, Καβάλα 2012, τ. 2, σ. 690

¹¹ Σκριπ, αρ. φ.7.547, 26.7.1915, σ. 4

¹² Σκριπ, αρ. φ.7.562, 10.8.1915, σ. 4

¹³ Δ. Πασχαλίδης, «Η Χωριστή Δράμας (Τζατάλτζα) κατά τη δεύτερη βουλγαρική κατοχή της Ανατολικής Μακεδονίας (1916-1918)», στα: *Πρακτικά της Β' επιστημονικής συνάντησης «Η Δράμα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός, 18-22 Μαΐου 1994»*, Δράμα 1998, σ. 645, στο εξής βλ. Δ. Πασχαλίδης, *Η Χωριστή Δράμας (Τζατάλτζα)*

πόλεμο με τους Βούλγαρους και τις ωμότητες που διέπραξαν τα τότε βουλγαρικά στρατεύματα εναντίον των Ελλήνων της Μακεδονίας. Έτσι, οι μητροπολίτες Σερρών, Δεμίρ Χισσάρ (Σιδηροκάστρου) και Δράμας, ικέτευσαν τον βασιλιά να μην εγκαταλείψει τις περιφέρειές τους και βιώσουν οι κάτοικοι πάλι τις ωμότητες των Βουλγάρων, σαν αυτές του 1912-13¹⁴. Η ελληνική κυβέρνηση, για να κατευνάσει τα πνεύματα, προέβη σε έντονη διαμαρτυρία προς τα Σόφια, τη Βιέννη και το Βερολίνο, για εκκένωση των καταληφθέντων εδαφών, αλλά μάταια.

1.2. Η γερμανοβουλγαρική εισβολή

Στις 4 Αυγούστου 1916 ο πρεσβευτής της Γερμανίας στην Αθήνα, Μίρμπαχ, παρουσιάστηκε στον τότε πρωθυπουργό Ζαΐμη και του ανακοίνωσε ότι, επειδή τα στρατεύματα της Αντάντ άρχισαν πολεμικές επιχειρήσεις στη Μακεδονία, οι γερμανοβουλγαρικές δυνάμεις ήταν αναγκασμένες να αντεπιτεθούν εισβάλλοντας στο ελληνικό έδαφος. Το ίδιο διάβημα έκανε και ο Βούλγαρος πρεσβευτής. Ο Κωνσταντίνος και η κυβέρνηση συναίνεσαν σ' αυτή τη στρατιωτική επιχείρηση, ελπίζοντας ότι η γερμανοβουλγαρική προέλαση θα περιοριζόταν στην κοιλάδα του Στρυμόνα και δίνοντας πίστη στις εγγυήσεις των πρεσβευτών Γερμανίας- Βουλγαρίας ότι οι Βούλγαροι θα διατηρούσαν την ελληνική κυριαρχία των εδαφών και θα σέβονταν την προσωπική ελευθερία, ιδιοκτησία και θρησκεία των Ελλήνων¹⁵. Έτσι, μ' αυτές τις προϋποθέσεις έγινε η έναρξη της γερμανοβουλγαρικής εισβολής στην Ανατολική Μακεδονία την επόμενη μέρα στις 5 Αυγούστου 1916.

Τα γερμανοβουλγαρικά στρατεύματα, όμως, αφού παρέκαμψαν το Στρυμόνα, κατευθύνθηκαν προς την περιοχή Σερρών- Δράμας με απώτερο σκοπό την κατάληψη της Καβάλας. Γεγονός είναι ότι από την αρχή της εισβολής έγινε φανερό ότι επρόκειτο μάλλον για κατάληψη της Ανατολικής Μακεδονίας παρά για "φιλική" στρατιωτική επιχείρηση, μιας κι αυτό εξυπηρετούσε περισσότερο τα συμφέροντα των Βουλγάρων. Την παραπάνω εχθρική επιχείρηση γρήγορα αντιλήφθηκαν τα ελληνικά στρατεύματα αλλά και κάτοικοι της περιοχής. Κατάλαβαν ότι η πραγματική στόχευση των εισβολέων, κυρίως των Βουλγάρων, αποσκοπούσε στην αιχμαλωσία του στρατού, στην

¹⁴ Η ιστορία του εθνικού διχασμού κατά την αρθρογραφία του Ελ. Βενιζέλου και του Ι. Μεταξά, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 242, στο εξής βλ. *ΙΕΔ*

¹⁵ Δ. Πασχαλίδης, Η Χωριστή Δράμας (Τζατάτζα), σ. 646

εκδίωξη των Ανατολικομακεδόνων και στην, εν τέλει, παγίωσή τους στην περιοχή. Οι Έλληνες κάτοικοι της υπαίθρου, θορυβημένοι από το γεγονός αυτό, κατέφυγαν στις πόλεις της Δράμας, των Σερρών και της Καβάλας μαζί με τον ελληνικό στρατό ο οποίος είχε διαταγές να υποχωρήσει στις προαναφερθείσες πόλεις. Οι κάτοικοι ακολούθησαν τον στρατό με την ελπίδα ότι θα εύρισκαν σωτηρία, διότι είχαν στην μνήμη τους τα γεγονότα του 1913. Για την κατάσταση που επικρατούσε και το ψυχολογικό κλίμα των Ελλήνων, στις τρεις αυτές μεγαλύτερες πόλεις της Ανατολικής Μακεδονίας, αντλούμε πληροφορίες από το ημερολόγιο του διοικητή χωροφυλακής της Δράμας. Ο διοικητής Παπαδάκης αναφέρει μεταξύ άλλων ότι προσέρχονταν στο αστυνομικό του τμήμα πλήθος χωρικών οι οποίοι καταγγέλλανε αρπαγές, επιτάξεις, τραυματισμούς και παντός είδους βιαιοπραγίες, από μέρους των Βουλγάρων κατά Ελληνικών χωριών¹⁶. Ενώ, σε άλλο σημείο του ημερολογίου του αναφέρει ότι έβλεπε να του κατοίκους να εγκαταλείπουν τα σπίτια τους παίρνοντας ο καθένας ό,τι ηδύνατο να κουβαλήσει. Το ίδιο έπρατταν οι δικαστικοί και όλος ο υπαλληλικός κόσμος της περιοχής.

Πράγματι, η προέλαση των Βουλγάρων στην Ανατολική Μακεδονία είχε χαρακτήρα εχθρικής επιδρομής. Στις 7 Αυγούστου 1916, ο διοικητής του Δ' Σώματος Στρατού συνταγματάρχης Χατζόπουλος, έστειλε τηλεγράφημα από την Καβάλα στην Αθήνα με το οποίο έλεγε πως οι Βούλγαροι προέβαιναν σε αιχμαλωσίες Ελλήνων αξιωματικών, κατέστρεφαν υλικά πολέμου και βιαιοπραγούσαν σε πολίτες. Όπως αναφέρει στο τηλεγράφημά του, ο πανικός μεταδόθηκε παντού και οι κάτοικοι των πόλεων Σερρών, Δράμας, Καβάλας και Χρυσούπολης, μετέβαιναν στο λιμάνι της Καβάλας για να εξασφαλίσουν την διαφυγή τους. Την ίδια μέρα ο Χατζόπουλος επανήλθε με δεύτερο τηλεγράφημα που έλεγε να του επιστραφούν άμεσα οι επίστρατοι «καθόσον οι προθέσεις των Βουλγάρων περί καταλήψεως της Καβάλας εκδηλούνται από ώρα εις ώρα σαφέστερες, εάν δε συμβεί τούτο η πόλις θα καταστραφεί και θα αιχμαλωτιστεί το Σώμα ολόκληρο, διότι η διαγωγή είναι δόλια. Είναι αναγκαία η αποστολή στόλου, διότι μόνον η παρουσία του θα καθησυχάσει τους πληθυσμούς. Δεν είναι δυνατόν να αντιληφθείτε την ενταύθα κατάστασιν...»¹⁷.

Ο Ι. Χατζόπουλος, που ήταν πιστός στον βασιλιά, ακολούθησε τις εντολές της Αθήνας που απαγόρευαν την επίθεση κατά των βουλγαρικών στρατευμάτων, και συνέστησαν στον Χατζόπουλο να καθησυχάσει τους κατοίκους. Έτσι, στις 9 Αυγούστου

¹⁶ Γ. Βουλτσιάδης, *Η Προσοτσάνη μέσα από την Ιστορία, Τα γεγονότα στην Ανατολική Μακεδονία (1450-1994)*, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 213

¹⁷ *ΙΕΔ*, (2003), σ. 273-274

1916, μέσω προκήρυξης, γνωστοποιήθηκαν οι διαβεβαιώσεις των πρεσβευτών της Γερμανίας και της Βουλγαρίας προς τους κατοίκους της δικαιοδοσίας του Δ΄ Σώματος Στρατού. Τις διαβεβαιώσεις αυτές, οι οποίες έλεγαν ότι η ελληνική κυριαρχία θα ήταν σεβαστή, τις διαβάζουμε στην προκήρυξη του Χατζόπουλου. Σύμφωνα μ' αυτήν «τα Γερμανο-Βουλγαρικά στρατεύματα θα εκκένωναν το ελληνικό έδαφος αμέσως μόλις οι στρατιωτικοί λόγοι που προκάλεσαν αυτή την επιχείρηση θα έπαυαν να υφίστανται». Επιπροσθέτως, οι Γερμανοβούλγαροι είχαν την υποχρέωση να σεβαστούν την ατομική ελευθερία, την περιουσία και τη θρησκεία των κατοίκων της ανατολικής Μακεδονίας, όπως και να τους συμπεριφέρονταν εγκάρδια. Επίσης, κατά την προσωρινή κατοχή του ελληνικού εδάφους, οι κάτοικοι θα αποζημιώνονταν στο ακέραιο για κάθε ζημιά που θα προκαλούσαν τα γερμανοβουλγαρικά στρατεύματα. Παράλληλα, μέσω της προκήρυξης, η ελληνική Κυβέρνηση διέταξε την παραμονή τόσο των διοικητικών όσο και των στρατιωτικών αρχών στα πόστα τους όπως και τη φροντίδα διατροφής του πληθυσμού. Τέλος, ο Χατζόπουλος συμβούλεψε τους κατοίκους «να μην εγκαταλείψουν τις εστίες τους και να συνεχίσουν τις εργασίες τους τόσο στην ύπαιθρο όσο και στην πόλη»¹⁸.

Όμως, Βούλγαροι αξιωματικοί με την είσοδό τους στα ελληνικά εδάφη διακηρύτταν περί της απελευθέρωσης της Μακεδονίας, λέγοντας, μάλιστα, ότι θα έφταναν μέχρι των παλαιών συνόρων τους. Παρηγορούσαν, δε, και τους βουλγαρόφωνους κατοίκους των Κορεστίων, οι οποίοι παραπονούνταν για την ελληνική κακοδιοίκηση, ότι στο εξής θα μπορούσαν να χαρακτηρίζουν τους εαυτούς τους απελευθερωμένους. Άλλοι, πάλι, Βούλγαροι αξιωματικοί ζήτησαν αμέσως ονομαστικούς καταλόγους με τους βουλγαρόφωνους της περιοχής και στοιχεία περί της εκπαιδευσεώς τους, καθώς και περί του αριθμού των σχολείων σε διάφορες περιφέρειες¹⁹. Η άμεση δραστηριοποίηση των Βουλγάρων, και η αναζήτηση "παλαιών" Βουλγάρων στην περιοχή, δείχνει πασιφανέστατα ότι ήθελαν να εδραιώσουν την παρουσία τους στην περιοχή και δη ως απελευθερωτές της.

Αξιοσημείωτο είναι να αναφερθεί ότι οι Αγγλικές και Γαλλικές δυνάμεις δεν έμειναν άπραγες κατά την γερμανοβουλγαρική εισβολή. Απομακρύνθηκαν στη δυτική όχθη του Στρυμόνα, αφού προηγουμένως ανατίναξαν τις γέφυρες του Στρυμόνα και του

¹⁸ Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο Καβάλας, *Τετράδια Βουλγαρικής Κατοχής, Αν. Μακεδονία 1916-1918*, Σέρρες-Σιδηρόκαστρο-Ζίχνη-Εικοσιφοίνισσα-Οικισμοί, Αναφορές και Ανακρίσεις της Διεθνούς Διασυμμαχικής Επιτροπής, Καβάλα 2010, τ. 3, σ. 45-46, στο εξής βλ. ΙΛΑΚ, τ. 3

¹⁹ *Μακεδονία*, αρ. φ. 1.686, 19.8.1916, σ. 3

Αγγίτη, οι οποίες αποτελούσαν τη μόνη διέξοδο για τον ανεφοδιασμό των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων της Ανατολικής Μακεδονίας. Με την κίνηση αυτή απέβλεπαν στον εγκλωβισμό και στην αποδυνάμωση του ελληνικού στρατού και εν τέλει στην παράδοση του ελληνικού πληθυσμού στα χέρια των Βουλγάρων. Με τον τρόπο αυτό θα πετύχαιναν τη λαϊκή δυσaráσκεια, την επάνοδο του Βενιζέλου στην κυβέρνηση- ήδη ο Βενιζέλος προετοίμαζε το κίνημα της Εθνικής Άμυνας στη Θεσσαλονίκη- και ουσιαστικά τη συμμετοχή της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ²⁰.

Όσον αφορά την άμυνα της Ανατολικής Μακεδονίας, τα ελληνικά στρατεύματα είχαν εντολή από τον βασιλιά και την κυβέρνηση να μην αντισταθούν στη βουλγαρική επίθεση. Έτσι, όταν ο Χατζόπουλος δέχθηκε τελεσίγραφο από τους Γερμανο-Βουλγάρους να παραδώσει την πόλη και τις δυνάμεις του, δεν είχε άλλη επιλογή από το να παραδοθεί ή να προσχωρήσει στο κίνημα της «Εθνικής Άμυνας» του Βενιζέλου. Ο Χατζόπουλος, όμως, επειδή ήταν φίλα προσκείμενος στον βασιλιά Κωνσταντίνο, επέλεξε το πρώτο. Ένα μεγάλο μέρος της 6^{ης} μεραρχίας, υπό τον συνταγματάρχη Χριστοδούλου, ήταν έτοιμο να προσχωρήσει στο κίνημα της Θεσσαλονίκης, αλλά ο Χατζόπουλος τους το απαγόρευσε. Μόνο 3.500 άνδρες κατάφεραν να διαφύγουν στην Θάσο, με την βοήθεια των Αγγλο-Γάλλων, και να ενωθούν με το κίνημα της Εθνικής Άμυνας. Αυτό που πέτυχε τελικά ο Χατζόπουλος ήταν να παραδοθεί αμαχητί το Δ΄ Σώμα Στρατού, αποτελούμενο από 400 αξιωματικούς και 6.000 στρατιώτες, στους Γερμανούς²¹.

Το Δ΄ Σώμα στρατού έφτασε στη Δράμα αρχές Σεπτεμβρίου του 1916 και, μαζί με τμήματα της χωροφυλακής, στις 13 Σεπτεμβρίου έφυγε σιδηροδρομικώς για το Γκαίρλιτς (Gorlitz) της Γερμανίας όπου τέθηκε υπό καθεστώς «τιμητικής αιχμαλωσίας», κάτω από την εποπτεία του Γερμανού ταγματάρχη Σβάιντς. Το γεγονός αυτό είχε δυσμενή απήχηση στον ελληνικό πληθυσμό της περιοχής. Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή, κάτοικου Χωριστής, που ήταν παρών στην αποχώρηση του ελληνικού στρατού. «Δουλεύαμε στα καπνοχώραφα και βλέπαμε τους Έλληνες στρατιώτες να αποχωρούν με το όπλο υπομάλης. Ήταν σα να κήδευαν τον τόπο μας. Την επαύριο ήταν η γιορτή του Σταυρού και για μας άρχισε η σταύρωση...»²².

²⁰ Ιερά Μητρόπολη Δράμας, *Ημερολόγιο αφιερωμένο στην μνήμη των αμόμων θυμάτων της Β΄ βουλγαρικής κατοχής εις την Ανατολικήν Μακεδονίαν (1916-1918)*, Δράμα 2016, σ. 12-13, στο εξής βλ. ΙΜΔ

²¹ *ΙΕΕ*, τ. 15 (1975), σ. 39

²² Δ. Πασχαλίδης, *Η Χωριστή Δράμας (Τζατάλτζα)*, σ. 648

Για τα τραγικά συμβάντα της Καβάλας η φιλοβασιλική εφημερίδα "Σκριπ" έγραψε ότι ο πανικός που προέκυψε στους κατοίκους της Καβάλας προερχόταν από τον βομβαρδισμό που εξαπέλυσαν οι Άγγλοι, από το λιμάνι της Καβάλας, εναντίον βουλγαρικών θέσεων. Συνάμα, η εφημερίδα υποστήριζε ότι βενιζελικοί πράκτορες και πράκτορες της Αντάντ προπαγάνδιζαν σε κατοίκους και στρατιώτες της περιοχής ότι εκδηλώθηκε στασιακό κίνημα στην Αθήνα κατά του βασιλιά. Μ' αυτό τον τρόπο σκόπευαν οι πράκτορες να ξεσηκώσουν τον στρατό, ενώνοντάς το με το κίνημα του Βενιζέλου και με τις δυνάμεις της Αντάντ. Έτσι, ο Άγγλος ναύαρχος προέτρεψε τον Χατζόπουλο να επιβιβασθεί στα πλοία σε περίπτωση που δήλωνε ότι συμεριζόταν τους επαναστάτες. Αυτός όμως αρνήθηκε τις προτάσεις του Άγγλου ναυάρχου δηλώνοντας πίστη προς τον Βασιλιά²³.

Η κατάληψη της Καβάλας, πάντως, και η αιχμαλωσία των ελληνικών στρατευμάτων συγκλόνησε την Αθήνα. Η ελληνική κυβέρνηση κατέκρινε αμέσως την απόφαση του Χατζόπουλου να παραδώσει τις δυνάμεις του, όταν την τελευταία στιγμή είχε δώσει διαταγή στις μονάδες να μεταφερθούν στο Βόλο. Η Αθήνα επιζήτησε από το Βερολίνο να δοθεί άδεια επανόδου των στρατιωτών του Δ' Σώματος Στρατού, όμως μάταια. Ανεξάρτητα πάντως από την απόφαση Χατζόπουλου, η τραγική τύχη της Ανατολικής Μακεδονίας και των ελληνικών δυνάμεων ήταν καθαρά αποτέλεσμα της πολιτικής του βασιλιά²⁴.

Ήδη από την 1 Σεπτεμβρίου 1916, η εφημερίδα Μακεδονία έγραφε ότι η Καβάλα ήταν πλέον Βουλγαρική. Έκανε λόγο, μάλιστα, σύμφωνα με μαρτυρίες Ελλήνων αξιωματικών που κατάφεραν να διαφύγουν, ότι η πόλη εγκαταλείφθηκε από τους Έλληνες κατοίκους της, ενώ οπαδοί του τσάρου Φερδινάνδου εισήλθαν στην Καβάλα υπό ενθουσιώδεις εκδηλώσεις των Τούρκων. Οι Βούλγαροι κατέλαβαν επιπλέον τις αποθήκες τροφίμων, οπλισμού, και ύψωσαν τη βουλγαρική σημαία επί του διοικητηρίου. Αναφορικά με τη Δράμα, η εφημερίδα αναφέρει ότι καταλήφθηκε κι αυτή από τα βουλγαρικά στρατεύματα, ενώ η φρουρά της αιχμαλωτίστηκε με σκοπό να σταλθεί στο εσωτερικό της Βουλγαρίας²⁵. Σίγουρα η εφημερίδα, καθώς ήταν φιλοβενιζελική, ήθελε να ενισχύσει το κίνημα του Βενιζέλου και την έξοδο της Ελλάδας στο πόλεμο κατά των Κεντρικών Δυνάμεων· γι' αυτό και περιέγραφε με γλαφυρό τρόπο τα πράγματα.

²³ *Σκριπ*, αρ. φ. 7.911, 4.9.1916, σ. 3

²⁴ *ΙΕΕ*, τ. 15 (1975), σ. 39

²⁵ *Μακεδονία*, αρ. φ. 1.699, 1.9.1916, σ. 2

Λίγους μήνες αργότερα, το Μάιο του 1917, ο βασιλιάς εκθρονίστηκε και η νέα κυβέρνηση Βενιζέλου κήρυξε τον πόλεμο στη Γερμανία, Βουλγαρία, Τουρκία και στους λοιπούς συμμάχους τους τον Ιούνιο του 1917. Η Βουλγαρία είδε τότε με ευχαρίστηση τις εξελίξεις στην Ελλάδα επειδή η εκθρόνιση του Κων/νου και η συνακόλουθη έξοδος της χώρας στον πόλεμο αυτόματα αποδέσμευαν τη Γερμανία από τις διαβεβαιώσεις που είχε δώσει στον βασιλιά Κωνσταντίνο. Άμεσος στόχος, λοιπόν, της Σόφιας ήταν η αποκήρυξη από μέρους του Βερολίνου των υποσχέσεων προς τον Κωνσταντίνο και η επίσημη αναγνώριση εμπόλεμης κατάστασης από τη Γερμανία, που θα νομιμοποιούσε από την άποψη των συμμαχικών υποχρεώσεων, την κατάληψη της ανατολικής Μακεδονίας από τη Βουλγαρία²⁶. Είναι ιδιαίτερα άξιο σημείωσης πως από τον Ιούνιο του 1917, αρχίζει και η β' περίοδος της βουλγαρικής κατοχής στην ανατολική Μακεδονία η οποία τερματίστηκε στις 1 Οκτωβρίου του 1918.

---

²⁶ *ΙΕΕ*, τ. 15 (1975), σ. 53

Β΄ Κεφάλαιο

Η Ανατολική Μακεδονία καταληφθείσα από τα βουλγαρικά στρατεύματα (Α΄ περίοδος κατοχής, Αύγουστος 1916 με Ιούνιο του 1917)

2.1. Επαρχία Δράμας

Στις 6 Αυγούστου 1916, η 10^η βουλγαρική μεραρχία του Αιγαίου, η επονομαζόμενη "Μπέλλα Μόρσκα" έφτασε στη περιοχή της Δράμας. Παρέκαμψε την πόλη και κατέλαβε τα γύρω χωριά. Την ίδια ημέρα τμήμα της κατέλαβε και τη Χωριστή, κωμόπολη που απέχει 7 χιλιόμετρα από τη Δράμα. Εκείνο το διάστημα στη Χωριστή στρατοπέδευε μια διλοχία του 3^{ου} ελληνικού συντάγματος και της 5^{ης} Μεραρχίας. Η συγκατοίκηση ελληνικών και βουλγαρικών τμημάτων στο χωριό κράτησε λίγες ημέρες, αφού η ελληνική διλοχία αναχώρησε για τη Δράμα. Στο δημαρχείο Χωριστής δίπλα στην ελληνική, υψώθηκε και η βουλγαρική σημαία. Τις πρώτες μέρες οι Βούλγαροι παρουσιάζονταν ως φίλοι και αυτοαποκαλούνταν ως οι πιο πολιτισμένοι από τα εμπόλεμα έθνη²⁷.

Φυσικά, όλες αυτές οι δηλώσεις περί φιλικής συμπεριφοράς, ήταν ψευδείς και παραπλανητικές, αφού πολύ σύντομα απέδειξαν το αντίθετο. Από την αναφορά του τότε δημάρχου, Μιχαήλ Φέσσα, πληροφορούμαστε ότι από την αρχή της εισβολής προσπάθησαν να τρομοκρατήσουν τον πληθυσμό με συμμορίες Κομιτατζήδων και Τούρκων. Αξιοπαρατήρητο είναι ότι οι επίσημες αρχές της Βουλγαρίας και της Γερμανίας, ο στρατηγός Taneff της 10^{ης} μεραρχίας και ο Γερμανός αντιπρόσωπος Von Puttkammer, παρουσιάστηκαν ενώπιον του δημοτικού συμβούλιου της Δράμας για να διαβεβαιώσουν ότι «θα σέβονταν τους νόμους, την τιμή και την περιουσία των κατοίκων της περιοχής». Ζήτησαν, μάλιστα, από το δημοτικό συμβούλιο να συνεχίσει το διοικητικό του έργο μιας και αυτοί θα τους παρείχαν βοήθεια σε κάθε δυσκολία²⁸. Πράγματι, μέχρι το τέλος του Νοεμβρίου του 1916, οι βουλγαρικές αρχές διένειμαν

²⁷ Δ. Πασχαλίδης, «Η Χωριστή Δράμας (Τζατάλτζα) κατά τη δεύτερη βουλγαρική κατοχή της Ανατολικής Μακεδονίας (1916-1918)», στα: *Πρακτικά της Β΄ επιστημονικής συνάντησης «Η Δράμα και η περιοχή της, Ιστορία και πολιτισμός, 18-22 Μαΐου 1994»*, Δράμα 1998, σ. 647, στο εξής βλ. Δ. Πασχαλίδης, *Η Χωριστή Δράμας (Τζατάλτζα)*

²⁸ Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο Καβάλας, *Τετράδια Βουλγαρικής Κατοχής, Αν. Μακεδονία 1916-1918, Δράμα-Δοξάτο-Προσοτσάνη-Χωριστή-Οικισμοί, Αναφορές και Ανακρίσεις της Διεθνούς Διασυμμαχικής Επιτροπής*, Καβάλα 2010, τ. 2, σ. 140, στο εξής βλ. ΙΛΑΚ, τ. 2

σχεδόν κανονικά αλεύρι, πετρέλαιο και ξηρά λαχανικά. Από τον Δεκέμβρη, όμως, η τροφοδοσία προς τους κατοίκους της Δράμας περιορίστηκε αισθητά.

Εν τω μεταξύ, δυο μέρες μετά τη βουλγαρική εισβολή, έφτασε ατμοπλοϊκώς από την Αθήνα στην Καβάλα ο νεοδιοριζόμενος από την ελληνική κυβέρνηση Νομάρχης Δράμας, Νικόλαος Μπακόπουλος²⁹. Ο Νομάρχης, είχε πλήρη άγνοια για την εισβολή των βουλγαρικών στρατευμάτων, ενώ δεν του είχε δοθεί καμιά οδηγία από το Υπουργείο για την στάση που θα έπρεπε να τηρήσει στην προκειμένη περίπτωση. Μόνο ο διοικητής του Δ' Σώματος Στρατού, που είχε επικοινωνία με το Υπουργείο Εξωτερικών, τον προέτρεψε να ενθαρρύνει τους κατοίκους της περιοχής και οι δημόσιοι υπάλληλοι των υπηρεσιών να παραμείνουν στις θέσεις τους ψύχραιμοι. Ο Μπακόπουλος έφτασε στη Δράμα αυθημερόν και όπως γράφει σε έκθεσή του, στόχος του ήταν να εκπροσωπήσει την ελληνική κυριαρχία και να εμποδίσει με την παρουσία του την εγκατάσταση βουλγαρικών διοικητικών αρχών στο νομό Δράμας. Καθ' οδόν, όμως, διαπίστωσε ότι όλα τα χωριά είχαν ήδη καταληφθεί από τους Βουλγάρους³⁰.

Μετά την άφιξη του Μπακόπουλου στη Δράμα, στις 9 Αυγούστου 1916, ήρθαν στη Νομαρχία ο Γερμανός υπολοχαγός Σμιτ με τον Βούλγαρο υπολοχαγό Κολάρωφ και του ανέφεραν ότι «ο Βουλγαρικός στρατός έχει διαταγές να μη εισέλθω εις τας πόλεις Καβάλλαν, Δράμαν, και Σέρρας» και του υπέδειξαν να ενθαρρύνει τους κατοίκους. Ο Μπακόπουλος τότε τους απάντησε ότι κάτι τέτοιο είναι αδύνατον, αφού οι Βούλγαροι, σε συνεργασία με τους κομιτατζήδες, εκδιώκουν τις ελληνικές αρχές, φόνευαν χωροφύλακες και πολίτες και άρπαζαν τις περιουσίες των κατοίκων. Τότε οι αξιωματικοί του υποσχέθηκαν ότι θα διορθώσουν τα «γεγόμενα έκτροπα» και αναχώρησαν από την Νομαρχία³¹. Φυσικά, καμιά κατάσταση δεν διορθώθηκε στη Δράμα παρά τα λεγόμενα των ξένων αξιωματικών.

Από την Έκθεση της Πανεπιστημιακής Επιτροπής πληροφορούμαστε ότι στην περιοχή υπήρχαν ελάχιστοι Γερμανοί αξιωματικοί, κυρίως αεροπόροι και κάποιοι αποσπασμένοι σε τεχνικές υπηρεσίες. Οι γερμανικές αρχές έδειξαν, επίτηδες, πλήρη αδιαφορία για τις υπερβασίες και τις ωμότητες των συμμάχων τους και αυτό δικαιολογεί το γεγονός ότι δεν όρισαν Γερμανούς αξιωματικούς να εποπτεύουν τους Βουλγάρους,

²⁹ Μέχρι το 1923 η Ανατολική Μακεδονία είχε δυο νομούς: Το Νομό Σερρών και το Νομό Δράμας, ο οποίος περιελάμβανε και τον μετέπειτα Νομό Καβάλας.

³⁰ Δ. Πασχαλίδης, «Η έκθεση του Νικολάου Μπακόπουλου, νομάρχη Δράμας κατά τη δεύτερη βουλγαρική κατοχή της Ανατολικής Μακεδονίας (1916-18)», στα: *Πρακτικά της Ε' επιστημονικής συνάντησης «Η Δράμα και η περιοχή της, Ιστορία και πολιτισμός, 18-21 Μαΐου 2006»*, Δράμα 2013, σ. 776, στο εξής βλ. Δ. Πασχαλίδης, Η έκθεση του Νικολάου Μπακόπουλου

³¹ Δ. Πασχαλίδης, Η έκθεση του Νικολάου Μπακόπουλου, σ. 776

όπως υποστηρίζει η έκθεση. Τους ενδιέφερε περισσότερο η εξαιρετική ποιότητα καπνού και βαμβακιού. Προσκάλεσαν, μάλιστα, στη Δράμα εμπόρους Γερμανούς για να συλλέξουν από τους κατοίκους είτε βαμβάκι, είτε καπνό, είτε χαλκό, είτε χρυσό ανταλλάσσοντας τα με αραβόσιτο ή άλευρο, εκμεταλλευόμενοι την πείνα τους³².

Έτσι, βλέποντας ο Νομάρχης ότι πλέον η "φιλοξενία" των βουλγαρικών στρατευμάτων εξελισσόταν σε δεινή στρατιωτική κατοχή με στόχο την εθνολογική αλλοίωση του πληθυσμού της Ανατολικής Μακεδονίας και την εξόντωση του ελληνικού στοιχείου, προσπάθησε να στείλει κρυπτογραφικό τηλεγράφημα στην Αθήνα. Όμως, το τηλεγράφημα δεν εστάλη από τον ασύρματο του 4^{ου} Σώματος Στρατού, καθώς ο διοικητής Χατζόπουλος επικαλέστηκε ότι ο ασύρματος ήταν ήδη βεβαρυσμένος λόγω πληθώρας εργασίας. Όπως του γνωστοποιήθηκε, αργότερα, από την ελληνική πρεσβεία της Σόφιας, ο μοναδικός τρόπος για να έρθει σε επικοινωνία με την ελληνική κυβέρνηση ήταν δια ανοιχτών τηλεγραφημάτων συνταγμένα στη γαλλική γλώσσα, αφού όμως πρώτα τα παρέδιδε στις βουλγαρικές στρατιωτικές αρχές για περαιτέρω διαβίβαση³³. Όπως ήταν φυσικό, μ' αυτό τον τρόπο επικοινωνίας, ο νομάρχης, δεν μπορούσε να αναφέρει τις υπερβασίες των Βουλγάρων.

Αντίθετα, οι Τούρκοι κάτοικοι της περιοχής, πανηγύριζαν για την ουσιαστική κατάλυση της ελληνικής κυριαρχίας. Μετά την αναχώρηση του τελευταίου τμήματος του Δ' Σώματος στρατού στη Γερμανία είχαν αποφασίσει να προβούν σε γενική σφαγή των Ελλήνων της Δράμας, αλλά "ημποδίσθηκαν εις τούτο υπό των βουλγαρικών στρατιωτικών αρχών"³⁴. Συνάμα, ο Τούρκος βουλευτής Δράμας Κεμαλεδίν Βέη, διέδιδε ψευδείς ειδήσεις ότι ο ελληνικός στρατός θα χτυπούσε τα βουλγαρικά στρατεύματα. Ο Κεμαλεδίν έτρεφε την ελπίδα ότι με την βοήθεια των συμμάχων Βούλγαρων θα επανερχόταν η οθωμανική κυριαρχία στην περιοχή αποζημιώνοντας οι Τούρκοι τους Βούλγαρους δίνοντάς τους την Θεσσαλονίκη³⁵. Για προληπτικούς λόγους, μετά τις δηλώσεις του Τούρκου βουλευτή, βουλγαρικές δυνάμεις περιέζωσαν τα στενά Δράμας-Καβάλας.

³² Έκθεσις της Πανεπιστημιακής Επιτροπής περί των εν Ανατολική Μακεδονία διαπραχθεισών υπό των Βουλγάρων Ωμοτήτων και Καταστροφών, Αθήνα 1918, σ. 22, στο εξής βλ. ΕΠΕ

³³ Δ. Πασχαλίδης, Η έκθεση του Νικολάου Μπακόπουλου, σ. 777

³⁴ Δ. Πασχαλίδης, Η Χωριστή Δράμας (Τζατάτζα), σ. 648, (Πηγή : Ιστορικό Αρχείο Δήμου Καβάλας, στο: Φάκ. Α/α.κ.4, Έκθεσις του κατά την βουλγαρικήν κατοχήν της Ανατολικής Μακεδονίας Νομάρχου Δράμας Νικολάου Μπακόπουλου περί της εν τω Νομό Δράμας δημιουργηθείσης καταστάσεως από 8^{ης} Αυγούστου 1916 και εντεύθεν.)

³⁵ Δ. Πασχαλίδης, Η έκθεση του Νικολάου Μπακόπουλου, σ. 778

Σημαντικές είναι και οι πληροφορίες του τότε δημάρχου της Δράμας, Μιχαήλ Φέσσα, που κατέθεσε μετέπειτα στα πρακτικά της Διεθνούς Επιτροπής Έρευνας, ότι από τις πρώτες κιόλας μέρες της εισβολής οι Βούλγαροι κατέσχεσαν όλα τα είδη των δημητριακών, τα οποία ανέρχονταν σε 300.000 οκάδες. Στις αποθήκες της Δράμας, κατασχέθηκαν, φυσικά χωρίς καμιά αποζημίωση, 80.000 οκάδες δημητριακών που προοριζόνταν για τον επισιτισμό της περιοχής. Μαζί με τα αγροτικά προϊόντα, οι βουλγαρικές αρχές επιτάξαν και μεγάλο μέρος της κτηνοτροφίας. Έτσι, από τον Δεκέμβριο του 1916 φάνηκαν τα πρώτα σημάδια υποσιτισμού της περιοχής, αφού οι Βούλγαροι διένεμαν περίπου 30-32 δράμα καλαμποκιού κατ' άτομο την μέρα. Σύμφωνα λοιπόν με τα λεγόμενα του δημάρχου, κατά τη διάρκεια του πρώτου εξαμήνου του 1917, η πείνα ήταν τόσο μεγάλη που έβρισκες πτώματα στους δρόμους³⁶.

Συγκρίνοντας τα στοιχεία από το βιβλίο καταχωρήσεως των θανάτων που τηρούσε η δημαρχία για τους μήνες Ιανουάριο, Φεβρουάριο, Μάρτιο του έτους 1917, προκύπτει ότι οι θάνατοι από την πείνα είχαν αγγίξει τον αριθμό 1.465, ενώ το αντίστοιχο διάστημα του περασμένου έτους 1916, οι θάνατοι ανέρχονταν στους 136. Κι αυτό γιατί οι Βούλγαροι διένεμαν ένα βαγόνι αραβοσίτου κάθε μήνα για όλο το πληθυσμό της Δράμας, που αριθμούσε εκείνο τον καιρό περίπου 24.000 κατοίκους³⁷.

Στις 11 Οκτωβρίου 1916, έφτασε στη Δράμα ο Βούλγαρος υποστράτηγος, Τάνεφ, και ανέλαβε τη διοίκηση της νεοσύστατης βουλγαρικής στρατιωτικής επιθεώρησης της Ανατολικής Μακεδονίας. Αυτός ήταν άνθρωπος σκληρός και έτρεφε ιδιαίτερο μίσος για τους Έλληνες. Σε συνεργασία με τους κομιτατζήδες, όπου επικεφαλής των κομιτατζήδων ήταν ο διαβόητος Πανίτσας, αλλά και με συμμορίες Τούρκων, προσπαθούσε να τρομοκρατήσει τους ντόπιους της περιοχής. Κάτοικοι των χωριών της Δράμας συλλαμβάνονταν κατά τις υποδείξεις του Τάνεφ και υποβάλλονταν σε φρικτά βασανιστήρια από τους κομιτατζήδες³⁸. Σημειώνεται ότι στις 26 Σεπτεμβρίου 1916, οι Τούρκοι ως σύμμαχοι των Γερμανών και Βουλγάρων, παρότι η δράση τους στην περιοχή δεν ήταν όπως αυτή των Βουλγάρων, απέστειλαν στη Δράμα την 5^η τουρκική μεραρχία, η οποία κατέλαβε τον τομέα του Παγγαίου ενθαρρύνοντας τους ντόπιους Οθωμανούς σε λεηλασίες και φόνους των Ελλήνων χωρικών³⁹.

³⁶ ΙΛΑΚ, τ. 2, σ. 139

³⁷ ΙΛΑΚ, τ. 2, σ. 141

³⁸ ΙΛΑΚ, τ. 2, σ. 141

³⁹ Δ. Πασχαλίδης, Η έκθεση του Νικολάου Μπακόπουλου, σ. 780

Σε πολύ γρήγορο χρονικό διάστημα, οι Βούλγαροι φρόντισαν να καταργήσουν σε όλα τα χωριά της Δράμας, όπως και στην πόλη, όλες τις δημόσιες, δημοτικές και αστυνομικές αρχές διορίζοντας βουλγαρικές, ενώ χρησιμοποιούσαν στα επίσημα έγγραφα τους σφραγίδες με την επιγραφή «Βασίλειον της Βουλγαρίας»⁴⁰. Από την Αθήνα έπαψαν να αποστέλλονται χρήματα για τα δημόσια ταμεία της περιοχής, με αποτέλεσμα οι λίγοι δημόσιοι υπάλληλοι που παρέμειναν στη θέση τους να μη μισθοδοτούνται. Επίσης προχώρησαν σε επίταξη όλων των σιτηρών για της ανάγκες του βουλγαρικού στρατού.

Η ελληνική εκπαίδευση στην περιοχή έπαψε να υφίσταται ή υπολειτουργούσε επειδή πολλά σχολεία του νομού έκλεισαν. Για παράδειγμα, το δημοτικό σχολείο της Χωριστής επιτάχθηκε για τις ανάγκες του βουλγαρικού στρατού και οι μαθητές παρακολουθούσαν τα μαθήματα στο γυναικωνίτη της εκκλησίας του χωριού. Αν και οι περισσότεροι δάσκαλοι εγκατέλειψαν την περιοχή, όσοι έμειναν είχαν το πρόβλημα με τη μισθοδοσία τους, αφού το δημόσιο ταμείο της Δράμας δεν είχε χρήματα για να τους πληρώσει⁴¹.

Στην εκκλησιαστική διοίκηση τα πράγματα ήταν διαφορετικά. Από απόσπασμα του βιβλίου πράξεων της εκκλησιαστικής επιτροπής του ναού των Εισοδίων της Χωριστής Δράμας, χρήσης 1915-1917, μας δίνεται η πληροφορία ότι τα έσοδα της εκκλησίας από τα κεριά και τους δίσκους αυξήθηκαν με την έναρξη της βουλγαρικής κατοχής, κι αυτό διότι οι εκκλησίες δεν έκλεισαν. Οι πιστοί έριχναν τώρα τον όβολό τους σε λέβα αντί σε δραχμή, κι αυτό φαίνεται στο ίδιο βιβλίο πράξεων όπου δίπλα στη στήλη *δραχμαί* εμφανίζεται και νέα στήλη με την ένδειξη *λέβα*. Η δραχμή όμως υποτιμήθηκε, με την αναλογία μιας δραχμής να ισοδυναμεί με 1,80 *λέβα*. Με διαταγή που εξέδωσε ο φρούραρχος Δράμας ταγματάρχης Σάββωφ, ύστερα από σχετική εντολή του υπουργείου οικονομικών της Βουλγαρίας, το βουλγαρικό λέβι "εξ ισούτο κατ' αξίαν προς την δραχμή" για όλες τις δημόσιες και ιδιωτικές συναλλαγές⁴².

Έτσι, τα καπνά εσοδείας του 1916 ολόκληρης της βουλγαροκρατούμενης περιοχής ενώ προσυμφωνήθηκαν σε δραχμές, πληρώθηκαν σε λέβα, με αποτέλεσμα να υποτιμηθούν κατά 50%. Σύμφωνα με κατάθεση καπνέμπορου στην Πανεπιστημιακή Ανακριτική Επιτροπή, τα καπνά των Ελλήνων της περιοχής της Δράμας αφαιρέθηκαν κατά τον ακόλουθο τρόπο. Αφού διαδόθηκε από τους Βούλγαρους ότι τα καπνά θα

⁴⁰ Δ. Πασχαλίδης, Η έκθεση του Νικολάου Μπακόπουλου, σ. 777

⁴¹ Δ. Πασχαλίδης, Η Χωριστή Δράμας(Τζατάλτζα), σ. 649

⁴² Δ. Πασχαλίδης, Η Χωριστή Δράμας(Τζατάλτζα), σ. 649

κατασχεθούν από την βουλγαρική κυβέρνηση, οι κάτοικοι, προς αποφυγή της κατασχέσεως, τα πούλησαν στον Γιοβάν- Γιάνεφ, συνέταιρο του αρχικομιτατζή Πανίτσα προς 12-14 λέβα την οκά. Μία οκά ψωμιού, δηλαδή, ισούτο με μια οκά καπνού ενώ χαρακτηριστικά, για να καταλάβουμε καλύτερα την αντιστοιχία, στην Ανδριανούπολη το ψωμί πωλούνταν 1 λέβι⁴³.

Εκτός από την μέθοδο της πείνας και της αναγκαστικής μετανάστευσης, οι φυλακίσεις, οι βασανισμοί και οι εκτελέσεις Ελλήνων, συνέβαλαν στη συστηματική και προοδευτική εθνολογική αλλοίωση του πληθυσμού της Αν. Μακεδονίας. Το κυνήγι των επωνύμων Ελλήνων ήταν ιδιαίτερα σκληρό από τους κομιτατζήδες που στελέχωναν την παραστρατιωτική υπηρεσία ασφαλείας. Αρχηγός της, όπως προαναφέραμε, ήταν ο διαβόητος Θεοδώρωφ Πανίτσας, που θήτευσε στην περιοχή της Δράμας ως κομιτατζής τόσο κατά τον Μακεδονικό Αγώνα, όσο και κατά την περίοδο 1912-13. Οι συλλήψεις, τα βασανιστήρια και οι θανατώσεις γίνονταν, φυσικά, κρυφά από τις ελληνικές αρχές και γι' αυτό και ήταν δύσκολο να καταγραφτούν μετά την απελευθέρωση της περιοχής. Πολλοί από τους Έλληνες φονευθέντες ρίχνονταν σε πηγάδια της περιφέρειας της Δράμας ή θάβονταν σε ομαδικούς τάφους για να μην τους ανακαλύψουν οι οικείοι τους. Επειδή, όμως, ο χρηματισμός ήταν ιδιαίτερα προσφιλής στους Βούλγαρους, πολλοί Έλληνες πλήρωναν για να σώσουν την ζωή τους. Από μαρτυρία κατοίκου της Δράμας, στη πανεπιστημιακή επιτροπή, μαθαίνουμε ότι οι κάτοικοι χρημάτιζαν καθημερινώς τους Βούλγαρους στρατιώτες όχι μόνο για να γλυτώσουν τον ξυλοδαρμό, αλλά και για να αγοράσουν από αυτούς, παρανόμως, λίγο αλεύρι και καμιά οκά ψωμιού⁴⁴.

Το σκληρότερο, όμως, μέτρο που εφάρμοσαν οι Βούλγαροι στην περιοχή της Δράμας, αλλά και σε όλη την Αν. Μακεδονία, ήταν ο εξανδραποδισμός των Ελλήνων και η ομαδική απαγωγή τους στο εσωτερικό της Βουλγαρίας. Η πρώτη ομαδική αποστολή Δραμινών, 500 περίπου ανδρών, πραγματοποιήθηκε στις 22 Ιουνίου 1917, μόλις βγήκε η Ελλάδα στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ. Αν και καμιά στατιστική δεν μας δίνει τον ακριβή αριθμό των ανδρών που μεταφέρθηκαν στη Βουλγαρία, καθώς τις λίστες τις κατείχαν μόνο οι Βούλγαροι, από την πόλη της Δράμας μόνο, καθ' όλη τη διάρκεια της κατοχής, αιχμαλωτίστηκαν για τα καταναγκαστικά έργα περίπου 5000 Δραμινοί. Η νέα αυτή μαρτυρική περιπέτεια του ατυχούς πληθυσμού, είναι γνωστή με

⁴³ *ΕΠΕ*, (1918), αρ. κατάθεσης 30, σ. 60-61

⁴⁴ *ΕΠΕ*, (1918), αρ. κατάθεσης 20, σ. 50-55

το όνομα «ομηρία»⁴⁵. Κάτω από αντίξοες καιρικές συνθήκες, ξυλοδαρμούς, έλλειψη τροφής, ένδυσης και υγειονομικής περίθαλψης, οι Έλληνες προσέφεραν καταναγκαστική εργασία σε διάφορα έργα.

Στην έκθεση της πανεπιστημιακής επιτροπής διαβάζουμε ότι αρκετοί Δραμινοί οδηγήθηκαν στην Σούμλαν για να εργαστούν στη σιδηροδρομική γραμμή Κουτιβάρα-Αχρίς (Αχρίδας-Μοναστηρίου). Σε έκταση 180 χιλιομέτρων εργάζονταν 18.000 όμηροι από τους οποίους δεν έζησαν περισσότεροι από 12.000. Οι Βούλγαροι που κρατούσαν καταλόγους των εργαζομένων ονόμασαν αυτή την γραμμή «γραμμή αίματος»⁴⁶.

Αξίζει να σημειώσουμε ότι το μέτρο της *ομηρίας*, που στοίχισε την ζωή σε χιλιάδες Έλληνες, έμεινε χαραγμένο στην μνήμη των οικείων τους αλλά και στους ίδιους τους πρωταγωνιστές που κατάφεραν να επιστρέψουν ζωντανοί. Έτσι, για τον αποχωρισμό των Ελλήνων από τα πατρώα εδάφη τους και με το σκεπτικό ότι ενδεχομένως δεν θα ξαναγύριζαν στον τόπο τους, οι εναπομείναντες κάτοικοι των χωριών έγραψαν τραγούδια παρηγοριάς. Αυτά τα τραγούδια εντάχθηκαν αργότερα στην λαογραφία και στην μουσική παράδοση της Δράμας. Ενδεικτικώς θα αναφέρουμε τους στίχους ενός τραγουδιού από την Χωριστή με το τίτλο «Της Βουλγαρίας τα βουνά»:

«Της Βουλγαρίας τα βουνά Θεέμ' χαμήλωσέ τα

να δούμ' τα Ελληνόπουλα και πάλι ψήλωσέ τα.

Κίτσοβο, φοβερό θεριό, χάρος με το δρεπάνι

Κόβει -αλύπητα-κορμιά, διάκριση δεν κάνει»⁴⁷.

Θάνατοι επήλθαν επίσης και από βασανιστήρια στα οποία υποβάλλονταν "ύποπτοι" Έλληνες από τους Βούλγαρους κομιτατζήδες του Πανίτσα, ο οποίος διατελούσε διευθυντής της μυστικής αστυνομίας της 10^{ης} μεραχίας. Οι μέχρι θανάτου ξυλοδαρμοί λάμβαναν χώρα στο Ελληνικό σχολείο της Δράμας με τη συνέργεια του αντισυνταγματάρχη, αξιωματικού της αστυνομίας Σαμαρτζήεφ. Τα πτώματα ρίχνονταν σωρηδόν σε πηγάδια της περιοχής ή θάπτονταν χωρίς άδεια των αρχών. Η πόλη της Δράμας, που αριθμούσε το 1916 περίπου 25-28.000 κατοίκους, μετά την ανακατάληψή της αριθμούσε 12.000 ψυχές. Από εκτελέσεις έχασαν την ζωή τους 400 άτομα, 8.000

⁴⁵ Ν. Καπετανάκης-Ακρίτας, *Επίτομη Ιστορία της Δράμας: Ιστορική και Αρχαιολογική μελέτη*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 46

⁴⁶ *ΕΠΕ*, (1918), αρ. κατάθεσης 31, σ. 61

⁴⁷ Δ. Πασχαλίδης, *Η Χωριστή Δράμας(Τζατάλτζα)*, σ. 660

Δραμινοί πέθαναν από άλλα αίτια και απελάσεις, ενώ κάποιοι πρόλαβαν να κατέλθουν στην Παλαιά Ελλάδα με την είσοδο των Γερμανοβουλγάρων⁴⁸.

2.1.1. Το μαρτυρικό Δοξάτο

Το Δοξάτο Δράμας ήταν ήδη γνωστό εκείνη την εποχή τόσο για την σφαγή που υπέστη το 1913, κατά την απελευθέρωση της Δράμας με τους Β΄ βαλκανικούς, όσο και γιατί αποτελούσε ένα σύμβολο αγώνων στη Μακεδονία. Αν και δεν είχε προλάβει να ανοικοδομηθεί πάνω στα ερείπια του 1913, η κωμόπολη απαριθμούσε 3.120 κατοίκους κατά την έναρξη της β΄ βουλγαρικής κατοχής. Το 1916-18 πέθαναν στο ίδιο το Δοξάτο 320 άτομα, εκ των οποίων 82 κάτοικοι κατά την θητεία τους σε αναγκαστική εργασία στη Βουλγαρία και 200 θάνατοι προήλθαν από την πείνα και τις κακουχίες⁴⁹. Με άλλα λόγια το Δοξάτο έχασε το 1/10 των κατοίκων του, ως επί των πλείστων νέους σε ηλικία, κατά την παρουσία των Βουλγάρων.

Όλα ξεκίνησαν στις 8 Αυγούστου 1916, όταν ένας βουλγαρικός λόχος εμφανίστηκε στην κωμόπολη πολιορκώντας το γραφείο της αστυνομίας. Όπως διαβάζουμε από την κατάθεση των προεστών του Δοξάτου, που κατατέθηκε στην Διασυμμαχική Ανακριτική Επιτροπή της Ανατολικής Μακεδονίας, ο Βούλγαρος επικεφαλής λοχαγός, παρατηρώντας πως η αστυνομία αρνούσαν να παραδοθεί, προσέφυγε στον υπασπιστή της βουλγαρικής διοίκησης. Αυτός με δόλιο τρόπο προσέγγισε τους κατοίκους και τους αστυνομικούς λέγοντάς τους ότι δεν είναι σαν τους παλαιούς Βούλγαρους, πως δεν έχουν κανένα παράπονο εναντίον των Ελλήνων και ότι στο μέλλον είναι αποφασισμένοι ζήσουν με τους ντόπιους σαν αδέρφια⁵⁰. Φυσικά όλα τα παραπάνω ήταν παραπλανητικά, καθώς μια ομάδα οπλισμένων κομιτατζήδων περικύκλωσαν το αστυνομικό κτίριο αιχμαλωτίζοντας τους χωροφύλακες. Ύστερα διέκοψαν οποιαδήποτε τηλεφωνική σύνδεση και επικοινωνία του Δοξάτου με τη Δράμα και την Καβάλα.

Μέχρι τις 13 Αυγούστου 1916, είχαν φτάσει στο χωριό κι άλλοι Βούλγαροι στρατιώτες, ανάμεσά τους κι ένας Γερμανός αξιωματικός. Αυτός, σύμφωνα με την

⁴⁸ Σ. Σφέτας, *Όψεις της βουλγαρικής κατοχής στην Ανατολική Μακεδονία, 1916-1918*, Θεσσαλονίκη 2020, σ. 123-125

⁴⁹ Ε. Χατζηβασιλείου, *Βιώματα του Μακεδονικού Ζητήματος: Δοξάτο Δράμας, 1912-1946*, Αθήνα 2014, σ. 150-151

⁵⁰ ΙΛΑΚ, τ. 2, σ. 194

κατάθεση των προεστών του Δοξάτου, ζήτησε από τον δήμαρχο και τους προεστούς να υποδεχθούν εγκάρδια τον οθωμανικό στρατό, τον οποίον θα φιλοξενούσαν στα σπίτια τους. Πράγματι, οι κάτοικοι του Δοξάτου πήγαν να υποδεχθούν τον περίφημο οθωμανικό στρατό αλλά αντί να συναντήσουν τακτικό στρατό, βρέθηκαν αντιμέτωποι με ένα τμήμα οπλισμένων ληστών, κατοίκων κυρίως των γειτονικών τουρκικών χωριών της περιοχής. Οι κάτοικοι, όπως ήταν φυσικό, αρνήθηκαν να φιλοξενήσουν στα σπίτια τους Τούρκους ατάκτους, αλλά οι τελευταίοι με την βοήθεια των Βουλγάρων ξεχύθηκαν στο Δοξάτο λεηλατώντας σπίτια, βιάζοντας γυναίκες, ενώ παράλληλα σημειώθηκαν ξυλοδαρμοί σε όσους Έλληνες αντιστάθηκαν. Τελικά, οι Τούρκοι αποχώρησαν από το Δοξάτο την επόμενη μέρα, ύστερα απ' τη διαταγή του Βούλγαρου διοικητή. Οι κάτοικοι αναγκάστηκαν να δωροδοκήσουν τον Βούλγαρο διοικητή με το ποσό των 20.000 δραχμών, το οποίο ποσό ζήτησε ο ίδιος για να τους απαλλάξει από τις αγριότητες των Τούρκων⁵¹.

Πολύ σύντομα, στις 20 Αυγούστου, απαγορεύτηκε στους κάτοικους να χρησιμοποιούν την ελληνική γλώσσα παρά μόνο την βουλγαρική, ενώ τους υποχρέωναν με κάθε μέσο να αρνηθούν την καταγωγή τους. Οι Βουλγαρικές αρχές απαγόρευαν την ελεύθερη μετακίνηση των Δοξατινών κλείνοντας και τον Ι.Ν. Αγίου Αθανασίου του χωριού. Η εκτόπιση στη Βουλγαρία των ανδρών από 15 έως 70 ετών κορυφώθηκε μέχρι το καλοκαίρι του 1917, με αποτέλεσμα η απουσία των ανδρών και η επίταξη της σοδειάς να επιφέρουν τον λιμό στην περιοχή. Αναφέρεται, μάλιστα, πως όταν εξαντλήθηκαν τα τιμαλφή που βρίσκονταν στα σπίτια, πολλές γυναίκες αναγκάστηκαν να εκδοθούν στους Βουλγάρους στρατιώτες για να εξασφαλίσουν τροφή για τα παιδιά τους. Παράλληλα, ο Βούλγαρος διοικητής αξίωνε από τις γυναίκες να παντρεύονται Βουλγάρους στρατιώτες, ενώ φτωχές γυναίκες χρησιμοποιήθηκαν σε αναγκαστικές εργασίες, για τις οποίες αμείβονταν με μισή λίβρα που αντιστοιχούσε σε ποσότητα 230 γραμμαρίων ψωμιού για εργασία 18 ωρών⁵². Οι εργασίες αυτές είχαν να κάνουν είτε με καλλιέργεια κήπων για τις ανάγκες του βουλγαρικού στρατού, είτε με την κατασκευή της οδού Δράμας-Καβάλας.

Μια άλλη ψυχική δοκιμασία που υπόκειντο τα γυναικόπαιδα, λάμβανε χώρα στους μύλους όταν πήγαιναν να αλέσουν μια χούφτα καλαμπόκι, το οποίο κατάφερναν να προμηθευτούν ποικιλοτρόπως. Αφού έφταναν, λοιπόν, στο μύλο, οι Βούλγαροι

⁵¹ ΙΛΑΚ, τ. 2, σ. 196

⁵² Ε. Χατζηβασιλείου, *ό. π.*, σ. 153

στρατιώτες τα άφηναν να περιμένουν με τις ώρες μέσα στο κρύο, ενώ άλλοτε, οι ευπαρουσίαστες γυναίκες, υποχρεώνονταν να εκπληρώνουν τις απαράδεκτες και άσεμνες επιθυμίες των Βούλγαρων μυλωνάδων όπως και των στρατιωτών που επέβλεπαν τους μύλους.

2.1.2. Η πολυπαθούσα Προσοτσάνη

Η Προσοτσάνη Δράμας καταλήφθηκε από τα βουλγαρικά στρατεύματα στις 16 Αυγούστου 1916. Αμέσως οι Βούλγαροι κατέλυσαν της ελληνικές δημοτικές αρχές και την ελληνικά αστυνομία. Οι κάτοικοι κυριεύτηκαν από απελπισία, απογοήτευση αλλά κυρίως από φόβο διότι οι Τούρκοι κάτοικοι αυτή τη φορά ήταν σύμμαχοι των Βουλγάρων και συνεπώς διέτρεχε κίνδυνο τόσο η ζωή τους όσο και η περιουσία τους. Οι Βούλγαροι, γνωρίζοντας ότι ο τόπος ήταν ξακουστός για την εθνική του δράση την περίοδο 1904-1913, ήθελαν να εκδικηθούν τους Προσοτσανιώτες. Αφού προέβησαν σε συστηματική έρευνα, βρήκαν και σκότωσαν παλιούς μακεδονομάχους και ανδρείους Έλληνες που πήραν μέρος στους βαλκανικούς πολέμους⁵³.

Από την κατάθεση του τότε ιατρού στην Πανεπιστημιακή Επιτροπή, πληροφορούμαστε ότι οι Βούλγαροι σκότωσαν 18 άνδρες της περιοχής που διακρίθηκαν για τα ανδραγαθήματά τους κατά τον ελληνοβουλγαρικό πόλεμο του 1913. Ο γιατρός αυτός, που βίωσε τα δυο έτη της κατοχής και έχοντας την ιατρική περίθαλψη των 17 χωριών της περιοχής, αναφέρει ότι οι βουλγαρόφωνοι κάτοικοι της περιοχής εξαιρέθηκαν από την καταναγκαστική εργασία και από τους συστηματικούς διωγμούς σε σχέση με τους ελληνόφωνους κατοίκους⁵⁴.

Με την έξοδο της Ελλάδας στον πόλεμο, οι βουλγαρικές αρχές εξόρισαν στο εσωτερικό της Βουλγαρίας 268 Προσοτσανιώτες, άνδρες ικανούς για εργασία, ενώ τις γυναίκες τις ανάγκασαν να δουλεύουν στα καπνοχώραφα της Προσοτσάνης χωρίς αμοιβή. Άλλες πάλι τις οδήγησαν σε έργα οδοποιίας και σε διάφορες άλλες αγγαρείες προς όφελος των Βουλγάρων. Κάποιες γυναίκες πέθαναν κατά την διάρκεια της εργασίας τους, ενώ κάποιες άλλες έμειναν ανάπηρες από τους ξυλοδαρμούς. Φυσικά

⁵³ Γ. Βουλτσιάδης, *ό. π.*, σ. 215

⁵⁴ *ΕΠΕ*, (1918), αρ. κατάθεσης 17, σ. 48

δεν έλλειψαν οι βιασμοί νεαρών κοριτσιών οι οποίοι πραγματοποιούνταν ανά πάσα στιγμή⁵⁵.

Από την επιτόπια έρευνα της Διασυμμαχικής Ανακριτικής Επιτροπής, που πραγματοποιήθηκε μετά την απελευθέρωση, πληροφορούμαστε ότι ο πληθυσμός της Προσοτσάνης κατά την έναρξη της κατοχής είχε 4.800 κατοίκους. Μετά την κατοχή ο πληθυσμός ανερχόταν στους 4.100. Αυτοί που πέθαναν με βίαιο τρόπο ήταν 6 και από τους 293 που εξορίστηκαν στα καταναγκαστικά έργα της Βουλγαρίας επέστρεψαν οι 238. Επίσης, άλλα περίπου 60 άτομα πέθαναν από την πείνα, τις κακουχίες και τα βασανιστήρια. Τέλος, κατασχέθηκαν από τους Βούλγαρους, κατά την αποχώρισή τους από την περιοχή, 150 αγελάδες, 50 άλογα, 5 όνοι και 1.500 αιγοπρόβατα⁵⁶. Η Προσοτσάνη, όπως προκύπτει από τα παραπάνω, δεν γλύτωσε από τις μεθοδεύσεις των Βουλγάρων και ως εκ τούτου αποτελεί μια πολυπαθούσα περιοχή του νομού Δράμας της περιόδου 1916-1918.

2.1.3. Η ιεροσουλία της Ιεράς Μονής Εικοσιφοίνισσας

Η καταστροφή της Ιεράς Μονής Εικοσιφοίνισσας στη Δράμα και του Τιμίου προδρόμου στις Σέρρες⁵⁷, από τους Βούλγαρους το 1917, αποτελεί το μεγαλύτερο πολιτιστικό έγκλημα κατά της Ελλάδας, μετά την αρπαγή των γλυπτών του Παρθενώνα από τον Έλγιν, σύμφωνα με το Διπλωματικό και Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών⁵⁸. Η ιερά Μονή βρίσκεται χτισμένη, απ' αρχές του 8^{ου}, στις πλαγιές του όρους Παγγαίου και αποτέλεσε θύλακα της ορθόδοξης πίστης κατά την διάρκεια της τουρκοκρατίας, ενώ αργότερα λειτούργησε και ως εκπαιδευτικό κέντρο. Συγκεκριμένα τον 19^ο αιώνα, περί το 1832, λειτούργησε στο μοναστήρι ελληνική σχολή υπό την αιγίδα του οικουμενικού Πατριαρχείου. Αργότερα, τον καιρό του Μακεδονικού Αγώνα, ο μητροπολίτης Δράμας Χρυσόστομος γνώριζε πολύ καλά ότι ο Μακεδονικός Αγώνας, εκτός των άλλων παραμέτρων του, διεξαγόταν και στο επίπεδο της παιδείας. Έτσι,

⁵⁵ Γ. Βουλτσιάδης, *ό.π.*, σ. 216-217

⁵⁶ ΙΛΑΚ, τ. 2, σ. 228-229

⁵⁷ Η Ιερά Μονή της Εικοσιφοίνισσας είναι το αρχαιότερο ορθόδοξο μοναστήρι στην Ευρώπη. Η μονή αφιερωμένη στην Παναγιά ιδρύθηκε από τον 8^ο αιώνα και λειτουργεί μέχρι και σήμερα ελκύνοντας χιλιάδες προσκυνητές εξαιτίας της θαυματουργή της εικόνα. (Για την Ι.Μ. του Τιμίου Προδρόμου θα αναφερθούμε στην επόμενη ενότητα).

⁵⁸ Ιερά Μητρόπολη Δράμας, *Ημερολόγιο αφιερωμένο στην μνήμη των αμώμων θυμάτων της Β' βουλγαρικής κατοχής εις την Ανατολικήν Μακεδονίαν (1916-1918)*, Δράμα 2016, σ. 20, στο εξής βλ. ΙΜΔ

συντονισμένος με τη γενικότερη προσπάθεια του Πατριαρχείου και θέλοντας να αναβαθμίσει το μορφωτικό επίπεδο των Ελλήνων της περιοχής, ο μητροπολίτης Χρυσόστομος Καλαφάτης ίδρυσε 34 σχολεία στην επαρχία της Δράμας. Ανάμεσα σ' αυτά, ίδρυσε στη μονή Εικοσιφοίνισσας Γεωργική Σχολή διετούς φοίτησης, τονίζοντας ιδιαίτερα την εκπαίδευση των αγροτόπαιδων, ώστε να εκσυγχρονίσουν τις μεθόδους καλλιέργειας της γης και να καταστεί αποδοτικότερη η γεωργία⁵⁹. Αξίζει να αναφερθούμε στα μαθήματα που διδάσκονταν οι μαθητές κατά την περίοδο εκείνη. Σύμφωνα λοιπόν με το καταστατικό της Σχολής, διδάσκονταν οι φοιτητές Γενική Γεωργία, Βοτανική, Ζωολογία, Ανόργανη Χημεία, Εντομολογία, Μελισσοκομία, Κηπουρική, Ειδική Γεωργία, Ζωοτεχνία, Δενδροκομία, Δασονομία, Ελαιουργία και Ελαιοκομία, Αμπελουργία, Γεωργική Οικονομία, Αναλυτική Χημεία, Γεωργική Χημεία, Σηροτροφία, Γεωργική Λογιστική και Παθολογία των φυτών. Ως εκπαιδευτικοί υπηρέτησαν δυο Έλληνες γεωπόνοι «πτυχιούχοι ευρωπαϊκών πανεπιστημίων»⁶⁰. Δυστυχώς όμως, με την έναρξη των Βαλκανικών Πολέμων, έπαυσε η λειτουργία της Σχολής και δεν επανιδρύθηκε με την ενσωμάτωση των περιοχών αυτών στο βασίλειο της Ελλάδας.

Την περίοδο της βουλγαρικής κατοχής, 1916-18, ο αρχικομιτατζής Πανίτσας, σε συνεργασία με τον Αυστριακό Βλαδίμηρο Σις, λεηλάτησε και απογύμνωσε κυριολεκτικά το μοναστήρι. Σημαντικές πληροφορίες αντλούμε από την έκθεση του τοποτηρητού της Ι. Μητροπόλεως Δράμας, που εστάλη, στις 12 Οκτωβρίου 1918, στην Μητρόπολη Θεσσαλονίκης για την γνωστοποίηση της σύλησης και της καταστροφής της μονής όπως και από την γραπτή αναφορά του Ηγουμένου της μονής Εικοσιφοίνισσης, ιερομονάχου Νεοφύτου. Ο τελευταίος, μάλιστα, ήταν αυτόπτης μάρτυρας των φρικτών γεγονότων.

Όπως διαβάζουμε από την λεπτομερή έκθεση του τοποτηρητή της Ι. Μητροπόλεως Δράμας, Θεουπόλεως Γενναδίου, λίγες μέρες πριν την καταστροφή του Μοναστηριού παρουσιάστηκε στους μοναχούς ένας Αυστριακός με την ιδιότητα του αρχαιολόγου. Αυτός ζήτησε από τους μοναχούς να περιεργαστεί την βιβλιοθήκη και το σκευοφυλάκιο της μονής για επιστημονικούς λόγους. Μετά από λίγες ημέρες, τη νύχτα της 27^{ης} Μαρτίου 1917, εμφανίστηκε μια σπείρα Βουλγάρων στην είσοδο της μονής,

⁵⁹ Σ. Κερκίδης, «Η συμβολή της Εκκλησίας στην αγροτική εκπαίδευση: Η περίπτωση της Γεωργικής Σχολής Εικοσιφοίνισσης Παγγαίου», στα: *Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Βαλκανικών Ιστορικών Σπουδών, «Η Καβάλα και τα Βαλκάνια, η Καβάλα και η Θράκη. Ιστορία-Τέχνη-Πολιτισμός από την Αρχαιότητα μέχρι Σήμερα, 17-18 Σεπτεμβρίου 2010»*, Καβάλα 2012, τ. 2, σ. 628

⁶⁰ Σ. Κερκίδης, *ό. π.*, σ. 631

με επικεφαλής τον αρχικομιτατζή Πανίτσα. Αφού οι Βούλγαροι στρατιώτες δωροδόκησαν τους Τούρκους φύλακες της ιεράς Μονής, εισέβαλλαν εντός του μοναστηριού κλείνοντας όλους τους μοναχούς και το προσωπικό στο χώρο του μαγειρείου. Ευθύς αμέσως άρχισαν να περισυλλέγουν ό,τι πολύτιμο και ανεκτίμητο υπήρχε στην ιερά Μονή όπως ευαγγέλια ενδεδυμένα με χρυσό και με πολύτιμους λίθους, χρυσοκέντητα άμφια καθώς και μεγάλες ποσότητες χρυσού και αργύρου, τα οποία αποτέλεσαν την πρώτη λεία για τους Βούλγαρους. Εν συνεχεία, ο Αυστριακός Βλαδίμηρος υπέδειξε στον Πανίτσα όλα τα χειρόγραφα της βιβλιοθήκης καθώς και όλες τις κρύπτες του μοναστηριού⁶¹. Μετά την σύληση του μοναστηριού, έσπευσε το συμβούλιο της Ι. Μονής να διαμαρτυρηθεί στις τοπικές βουλγαρικές αρχές, στον νομάρχη, καθώς και στον φρούραρχο της Δράμας για την παραπάνω βδελυρά πράξη. Μάταια όμως, διότι οι επίσημες βουλγαρικές αρχές επέριψαν την ευθύνη της λεηλασίας σε Τούρκους ληστές της περιοχής.

Η γραπτή αναφορά του Ηγουμένου της μονής Εικοσιφοίνισσας, ιερομονάχου Νεοφύτου, μας δίνει επιπρόσθετες πληροφορίες για την λεηλασία του μοναστηριού. Ο Βλαδίμηρος Σις, γνώστης της αρχαιολογίας, αφού δούλεψε ως καθηγητής σε πανεπιστήμιο της Σόφιας, εισήλθε στο μοναστήρι με το πρόσχημα της πανεπιστημιακής έρευνας. Όμως ήταν βαλτός από τον κομιτατζή Πανίτσα για να εκτιμήσει κάθε χειρόγραφο της βιβλιοθήκης και κάθε αντικείμενο του σκευοφυλακίου του μοναστηριού. Αξιοσημείωτο είναι ότι η Ι. Μονή μετά την πρώτη σύλησή της, τον Μάρτιο του 1917, λεηλατήθηκε για δεύτερη φορά, τρεις μήνες αργότερα, στις 23 Ιουνίου. Επειδή όμως οι Βούλγαροι στρατιώτες δεν βρήκαν πολλά πράγματα να αρπάξουν, αφού το μοναστήρι απογυμνώθηκε κατά την πρώτη φορά, προέβησαν στην πυρπόλησή του εξορίζοντας τους μοναχούς του στο εσωτερικό της Βουλγαρίας⁶². Κατά άλλους ερευνητές, η δεύτερη επιδρομή των Βουλγάρων στο μοναστήρι είχε ως στόχο την σύληση της χειροποίητης και θαυματουργής εικόνας της Θεοτόκου. Έτσι, το απόγευμα της 23 Ιουνίου 1917, εμφανίστηκε βουλγαρικό απόσπασμα στην περιοχή την ώρα που οι μοναχοί τελούσαν τον εσπερινό. Ύστερα από μια μικρή αψιμαχία μεταξύ των μοναχών και του επικεφαλής του αποσπάσματος, οι Βούλγαροι στρατιώτες άρπαξαν κάποια ιερά λείψανα, ενώ ο λοχαγός κίνησε προς την εικόνα με σκοπό να την αποκαθηλώσει. Ως εκ θαύματος τότε, έπεσε νεκρός, ενώ στο μαρμάρινο δάπεδο του

⁶¹ Γ. Βουλτσιάδης, *ό. π.*, σ. 222

⁶² Γ. Βουλτσιάδης, *ό. π.*, σ. 225

ναού αποτυπώθηκαν ανεξίτηλα το πιστόλι και η μπότα του για να ενθυμίζουν πάντοτε το θαύμα⁶³. Σήμερα, ο κάθε προσκυνητής μπορεί να διακρίνει στο μαρμάρινο δάπεδο του ναού αυτά τα σημάδια.

Από ελληνικής πλευράς, πάντως, υπήρχε η γενική υποψία ότι ο Σις, κάνοντας αρχαιολογικές μελέτες θα μπορούσε να εξάγει αρχαιότητες από την Ανατολική Μακεδονία για λογαριασμό της Σόφιας. Πράγματι, ο Σις, που στην πραγματικότητα ήταν συγγραφέας και δημοσιογράφος, με βουλγαρική υπηκοότητα, είχε αναλάβει από το βουλγαρικό Γενικό Επιτελείο να συλλέξει πολύτιμα χειρόγραφα, αντίκες και άλλα έργα τέχνης για το μουσείο της Σόφιας. Η Ανώτατη Γερμανική Στρατιωτική Διοίκηση όμως, μαθαίνοντας για τις προθέσεις του Σις, τόνισε στον αρχιστράτηγο του βουλγαρικού στρατού το ανεπίτρεπτο τέτοιων συλλογών λόγω της Σύμβασης της Χάγης και των διαβεβαιώσεων προς την Ελλάδα για το απαραβίαστο της ιδιωτικής περιουσίας. Επειδή όμως η Γερμανία δεν είχε επίσημες αποδείξεις για τις ενέργειες του Σις, δεν επισημάνθηκε στη Σόφια η ανάγκη αποτροπής του εγχειρήματός του. Ωστόσο το Βερολίνο παρακολουθούσε της κινήσεις του⁶⁴.

Τελικά, η έρευνα του Σις δεν ήταν αθώα. Κατάφερε να μπει στο μοναστήρι με το πρόσχημα ότι αναζητούσε κάθε είδους ιστορικά μνημεία Βουλγάρων για λογαριασμό της βουλγαρικής ακαδημίας. Αρχικά εργάστηκε στην πλούσια βιβλιοθήκη της μονής μένοντας έκπληκτος από τους αρχαιολογικούς και καλλιτεχνικούς θησαυρούς της. Σύμφωνα με την έκθεση του Μπακόπουλο, ο Σις ζήτησε από τον ηγούμενο της Ι. Μονής να δωρίσει ένα πολύτιμο ευαγγέλιο του 14^{ου} αιώνα, γραμμένο στην σλαβική γλώσσα, στην Ακαδημία, αφού ως μη γραμμένο στην ελληνική ήταν άχρηστο στη μονή. Οι μοναχοί, μαστιζόμενοι από την πείνα και θέλοντας να εξευμενίσουν τον Βούλγαρο φρούραρχο της Δράμας, του παρέδωσαν το ευαγγέλιο⁶⁵. Από άλλη πηγή, όμως, πληροφορούμαστε ότι κατά την πρώτη επίσκεψη του Σις στην Ι. Μονή, ο ηγούμενος του μοναστηριού δεν του παρέδωσε κάποιο ευαγγέλιο, αλλά του έδωσε ένα παλαιοσλαβικό χειρόγραφο για το δωρίσει στον Βούλγαρο φρούραρχο, με σκοπό να τον εξευμενίσει. Αυτό το αναφέρει ο Mario Passarge, ο οποίος εκτελούσε χρέη προξένου της Γερμανίας, σε αναφορά του προς τον Γερμανό Διοικητή της περιοχής. Μεταξύ άλλων, η έκθεση του προξένου αναφέρει ότι ο Σις διαπίστωσε πως οι μοναχοί

⁶³ Σ. Καναράς- Κ. Χαρτοματσίδης, *Η Παναγία του Παγγαίου :Ιερά Μονή Παναγίας Εικοσιφοινίσσης. Η αχειροποίητος εικόνα*, Κρηνίδες 2012, σ. 9

⁶⁴ Σ. Σφέτας, *ό. π.*, σ. 126-127

⁶⁵ Δ. Πασχαλίδης, *Η έκθεση του Νικολάου Μπακόπουλου*, σ. 794

διατηρούσαν ακριβή κατάλογο των βιβλίων της βιβλιοθήκης και πρόσεχαν πάρα πολύ τους θησαυρούς της μονής. Όμως επειδή δεν διέθετε την εντολή της Ακαδημίας τους, όπως του ζητήθηκε από τον ηγούμενο της μονής, σκόπευε να γυρίσει πίσω για περαιτέρω έρευνα⁶⁶. Η διαφορά ήταν πως η δεύτερη επίσκεψή του στην Ιερά Μονή Εικοσιφοίνισσας δεν είχε ερευνητικό αλλά καταστροφικό σκοπό.

Με την απελευθέρωση των εδαφών της Ανατολικής Μακεδονίας, η Διεθνής Επιτροπή Έρευνας μετέβηκε αυτοπροσώπως στο μοναστήρι για να συντάξει και την σχετική έκθεση. Έτσι λοιπόν κατέγραψε λεπτομερώς τα κλοπιμαία, τα οποία είναι πάρα πολλά και ο κατάλογος μακρύς. Παρ'όλα αυτά, θα αναφερθούν ενδεικτικώς μερικά για να φανεί το μέγεθος της καταστροφής που προκάλεσαν οι Βούλγαροι στην Ι. Μονή. Αρχικά, έκλεψαν 3 εγκόλπιους Σταυρούς, έναν με κοράλλια και αργυρή αλυσίδα, έναν από σμάλτο με επίχρυσες εικόνες και έναν με χρυσή αλυσίδα και κόκκινους λίθους. Παράλληλα, έναν μεγάλο Σταυρό με 28 πολύτιμους λίθους και 27 μαργαριτάρια. Κλάπηκαν επίσης, ευαγγέλια με πολύτιμους λίθους και ένα επίχρυσο, από την εποχή του Ιωάννη Καντακουζηνού του έτους 1354, όπως και 42 ιερατικά άμφια χρυσοκέντητα με πολύτιμους λίθους και αρχιερατικά άμφια βυζαντινής κατασκευής, χρυσοκέντητα κι αυτά. Επιπροσθέτως, άρπαξαν όλα τα χρυσά και επάργυρα δισκοπότηρα από το ιερό, καθώς και άλλα πολύτιμα σκεύη ενώ αφαιρέθηκαν από την βιβλιοθήκη όλα τα παλαιά χειρόγραφα της ελληνιστικής περιόδου και όλα τα έργα του Ιωάννου του Χρυσοστόμου. Τέλος, άρπαξαν 2 επιταφίους με πολύτιμους λίθους και 2 μεγάλες εικόνες της Θεοτόκου, η μια με 35 λίθους του 1788 και η άλλη με 17 λίθους, όπως και πολλά λείψανα αγίων⁶⁷. Αξιοπαρατήρητο είναι ότι οι Βούλγαροι, αφού συγκέντρωσαν όλον το θησαυρό του μοναστηριού, φόρτωσαν τα κλοπιμαία τους σε 18 μουλάρια, τα οποία έφεραν μαζί τους για το σκοπό αυτό και έφυγαν από το μοναστήρι χωρίς να τους ενοχλήσει κανένας. Αν αναλογιστεί κανείς ότι κάθε μουλάρι μπορεί είχε φορτίο 100 κιλών κατά μέσο όρο, τότε τα κλοπιμαία που μετέφεραν οι Βούλγαροι ζύγισαν 1800 κιλά. Αρκετά από τα πολλά κειμήλια της Ι. Μονής πουλήθηκαν, μετέπειτα, σε συλλέκτες της Αμερικής και της Δυτικής Ευρώπης αντί ευτελούς τιμής.

⁶⁶ Σ. Σφέτας, *ό.π.*, σ. 128

⁶⁷ Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο Καβάλας, *Τετράδια Βουλγαρικής Κατοχής, Αν. Μακεδονία 1916-1918, Σέρρες- Σιδηρόκαστρο- Ζίχνη- Εικοσιφοίνισσα- Οικισμοί, Αναφορές και Ανακρίσεις της Διεθνούς Διασυμμαχικής Επιτροπής*, Καβάλα 2010, τ. 3, σ. 486-495, στο εξής βλ. ΙΛΑΚ, τ. 3

2.2. Επαρχία Καβάλας

Η Καβάλα καταλήφθηκε από τους Βούλγαρους στις 29 Αυγούστου 1916. Τότε, η πόλη όφειλε την ευημερία της στη βιομηχανία καπνού, αφού το μεγαλύτερο μέρος του καπνού που παράγονταν στην Ανατολική Μακεδονία επεξεργάζονταν στην Καβάλα. Εκείνο το διάστημα η πόλη είχε 50 επιχειρήσεις καπνού με την αξία των εξαγωγών της να ανέρχεται, λίγο πριν την κατάληψή της, σε 70.000.000 δραχμές ανά έτος. Έχοντας υπ' όψη τα δεδομένα των δημοτολογίων, υπολογίζεται ότι ο αριθμός των κατοίκων το 1916 ήταν περίπου 50.000 και απαρτίζονταν από 34.000 Έλληνες, 12.000 Μουσουλμάνους, 4000 Εβραίους και λοιπούς. Όταν όμως μαθεύτηκε ότι πλησιάζει ο βουλγαρικός στρατός, πολλές χιλιάδες κατοίκων, Έλληνες κυρίως, πήραν το δρόμο της φυγής. Έτσι, το Δεκέμβριο του 1916, μια νέα απογραφή έδωσε 32.000 κατοίκους⁶⁸. Η διαφορά έγκειται στο ότι πολυάριθμοι πρόσφυγες εγκατέλειψαν την πόλη, ως συνέπεια ελλείψεως τροφίμων, η οποία διήρκησε σχεδόν όλο το διάστημα της κατοχής.

Τα γεγονότα της κατάληψης της Καβάλας αφηγήθηκε ο τότε Μητροπολίτης Ξάνθης και Καβάλας Άνθιμος, λίγες μέρες προτού αναχωρήσει από την πόλη. Όπως διαβάζουμε στην αναφορά του: «βουλγαρικά αεροπλάνα επιτέθηκαν κατά του Συμμαχικού Στόλου. Κατά τη διάρκεια της σφοδρής μάχης που διεξήχθη με βόμβες και τηλεβόλα, φονεύθηκαν έξι άτομα και πληγώθηκαν δεκαεννέα ή κατ' άλλους είκοσι πέντε. Το βράδυ της επομένης οι κάτοικοι ξύπνησαν έντρομοι από ομοβροντίες πυροβολισμών στους δρόμους και κατέφυγαν στην παραλία ζητώντας τη σωτηρία στα ελληνικά ατιμόπλοια «Έλσα» και «Μαργαρίτα». Την ταραχή προκάλεσαν άτακτα στοιχεία και πρόσφυγες, οπαδοί του επαναστατικού κινήματος»⁶⁹. Παράλληλα, ο Μητροπολίτης συνεχίζει λέγοντας ότι συνέβησαν αρπαγές και λεηλασίες καταστημάτων, κυρίως παντοπωλείων όταν μέσα στον αναβρασμό άνοιξε η φυλακή και οι φυλακισμένοι αναμείχθηκαν με άλλα «κακοποιά στοιχεία». Σημειώνει, δε, χαρακτηριστικά πως οι κερδοσκόποι εκμεταλλεύτηκαν την κατάσταση αγοράζοντας τα κλοπιμαία και μεταπωλώνοντας τα αργότερα ακριβά. Ο Μητροπολίτης αναγκάστηκε να

⁶⁸ Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο Καβάλας, *Τετράδια Βουλγαρικής Κατοχής, Αν. Μακεδονία 1916-1918, Καβάλα-Ελευθερούπολη-Χρυσούπολη-Οικισμοί, Αναφορές και Ανακρίσεις της Διεθνούς Διασυμμαχικής Επιτροπής*, Καβάλα 2010, τ. 1, σ. 95, στο εξής βλ. ΙΛΑΚ, τ. 1

⁶⁹ Χ. Βαμβούρη-Δημάκη, «Η πόλη της Καβάλας «Μήλον της έριδος» στα νότια βαλκάνια (1912-1918), Ο ρόλος του τύπου στην ανάπλαση της Εποχής», στα: *Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Βαλκανικών Ιστορικών Σπουδών «Η Καβάλα και τα Βαλκάνια, η Καβάλα και η Θράκη. Ιστορία-Τέχνη-Πολιτισμός από την Αρχαιότητα μέχρι Σήμερα, 17-18 Σεπτεμβρίου 2010»*, Καβάλα 2012, τ. 2, σ. 691

διαφύγει διά θαλάσσης και μετά από πολλούς κινδύνους επιβιβάστηκε στο ατμόπλοιο «Μαργαρίτα» που είχε φτάσει στη Θάσο και στο οποίο επέβαιναν περίπου 2.000 Καβαλιώτες και άλλοι πρόσφυγες από τις γύρω περιοχές⁷⁰.

Πράγματι, από την αρχή της κατοχής ο βουλγαρικός στρατός συμπεριφέρθηκε στους κατοίκους κατά τρόπο βίαιο. Ο δήμαρχος της Καβάλας, μαζί με τα μέλη του δημοτικού συμβουλίου, φυλακίστηκαν αμέσως και τα καθήκοντα της πόλης ανατέθηκαν στο μουσουλμάνο Χααμντί-Μπέη. Αξιοπαρατήρητο είναι εδώ ότι με την είσοδο του βουλγαρικού στρατού στην Καβάλα, η ελληνική σημαία που κυμάτιζε στο φρούριο κατέβηκε και ξεσκίστηκε από τον τουρκικό πληθυσμό. Οι Τούρκοι κάτοικοι, βλέποντας την είσοδο των Βουλγάρων στην πόλη, αποκήρυξαν το ελληνικό κράτος και ιδιοτελώς ενστερνίστηκαν τους Βούλγαρους ως συμμάχους⁷¹.

Χωρίς να χάνεται χρόνος, οι αποθήκες και οι εφοδιασμοί του ελληνικού στρατού αμέσως κατασχέθηκαν από τα βουλγαρικά στρατεύματα και τα τρόφιμα επιτάχθηκαν. Στη συνέχεια επιβλήθηκαν στον πληθυσμό ιδιαίτερα αυστηροί νόμοι. Έτσι, απαγορεύτηκε στον κόσμο να ανάβει τα φώτα αμέσως μετά την έλευση της νύχτας, όπως και απαγορεύτηκε η είσοδος και η έξοδος από την πόλη. Η πόλη κυριολεκτικά είχε απομονωθεί⁷².

Μια διαμαρτυρία κατοίκων απέβη μάταιη, καθώς παρουσιάστηκε το φαινόμενο της κλοπής, το οποίο αποδίδονταν εις βάρος των βουλγαρικών στρατιωτών ιδίως κατά τη διάρκεια της νύχτας. Με το πρόσχημα της ανακάλυψης όπλων, Βούλγαροι στρατιώτες έμπαιναν στα σπίτια των Καβαλιωτών και τα καταλήστευαν. Όπως αποδείχθηκε αργότερα, τον Μάρτιο του 1919, βρέθηκαν στη Δράμα, από την Διεθνή Επιτροπή Έρευνας, 4 αποθήκες γεμάτες κλοπιμαία. Η ιδιομορφία της πρώτης έγκειται στο γεγονός ότι βρισκόταν σε ένα τριώροφο κτίριο που χρησιμοποιείτο ως καπνεργοστάσιο. Εκεί μέσα υπήρχαν συγκεντρωμένα κάθε λογής ποικίλα και ανομοιογενή αντικείμενα. Ήταν μια αποθήκη-σιφονιέρα, όπου έπιπλα αξίας και οικογενειακά κειμήλια βρίσκονταν δίπλα σε άλλα ιδιόμορφα αντικείμενα. Παράλληλα, πολλά δέματα ήταν γεμάτα με ρούχα και υφάσματα. Εκεί βρέθηκε η μήτρα και τα άμφια του μητροπολίτη Ελευθερουπόλεως, ο οποίος μαρτύρησε από τους κομιτατζήδες. Στο υπόγειο ενός άλλου κτηρίου βρέθηκαν σε σωρούς από δέματα μαλλιού, χάλκινα σκεύη, αντικείμενα αξίας και μια μεγάλη ποσότητα από όπλα κυνηγιού. Στην τρίτη αποθήκη

⁷⁰ Χ. Βαμβούρη-Δημάκη, *ό. π.*, σ. 691

⁷¹ Σ. Σφέτας, *ό. π.*, σ. 143

⁷² ΙΛΑΚ, τ. 1, σ. 96

βρέθηκαν έπιπλα αξίας, ενώ στην τέταρτη αποθήκη υπήρχαν ακριβά σερβίτσια, λάμπες, είδη υαλουργίας και χαλιά⁷³.

Εν συνεχεία, ο Βούλγαρος στρατιωτικός διοικητής της Καβάλας διέταξε την υποχρεωτική συναλλαγή του βουλγαρικού νομίσματος λέβα, του οποίου η ισοτιμία έναντι της δραχμής ήταν πολύ κατώτερη. Επρόκειτο για μια άμεση υποτίμηση της δραχμής, η έκβαση της οποίας επέφερε αισθητή άνοδο του κόστους ζωής. Να σημειωθεί ότι, κατά την έναρξη της κατοχής, η Καβάλα είχε μονάχα λίγα αποθέματα τροφίμων εξαιτίας του αποκλεισμού από τη θάλασσα εκ μέρους των συμμάχων και των επιτάξεων που έκανε ο ελληνικός στρατός. Η κατάληξη αυτής της ιδιότυπης απομόνωσης της πόλης από τους Βούλγαρους είχε ως αποτέλεσμα την άμεση εξάλειψη των αποθεμάτων τόσο από την πόλη όσο και από τους άλλους οικισμούς της Ανατολικής Μακεδονίας. Ο σκοπός των Βουλγάρων ήταν η εξόντωση του ελληνικού πληθυσμού με σκοπό να επέλθει αλλοίωση της εθνολογικής σύστασης της χώρας⁷⁴.

Η πείνα ήταν το καθημερινό βασανιστήριο των Καβαλιωτών, το οποίο κράτησε μέχρι την ανακατάληψη της πόλης. Χαρακτηριστική βρίσκουμε την επιστολή του συνταγματάρχη της γαλλικής αποστολής, Ζοζέκ Βιγκό, ο οποίος όταν έφτασε στην Καβάλα, έγραψε « Στους δρόμους έβλεπες ένα σπαραξικάρδιο θέαμα ανθρώπων πολύ αδυνατισμένων, με δέρμα κίτρινο, πελιδνό, με σκελετωμένη όψη, οι οποίοι μόλις που κατάφερναν να σταθούν στα πόδια τους και οι οποίοι έφερναν στο νου την κλασική εικόνα των ανθρώπων που πεθαίνουν από την πείνα. Αυτή η εντύπωση επιβεβαιωνόταν όταν τους έβλεπες να ορμούν αδιάκοπα, χωρίς ψεύτικη ντροπή πάνω σε οτιδήποτε έβλεπαν στο δρόμο και το οποίο μπορούσε να φαγωθεί...ο άνθρωπος είχε υποβιβαστεί στο επίπεδο του κτήνους, με μοναδική του έννοια να βρει τροφή, σαν κυνηγημένο ζώο»⁷⁵. Και πράγματι, γάτες και σκύλοι φαγώθηκαν από τους κατοίκους εκείνη την εποχή. Μόνο στην Καβάλα πέθαιναν από την πείνα 70 περίπου άτομα την ημέρα. Έτσι, η πείνα έφερε την καταναγκαστική μετανάστευση στη Βουλγαρία, μια μετανάστευση που την επιδίωκαν και την υπέθαλπαν για ευνόητους λόγους οι βουλγαρικές αρχές⁷⁶.

Ο δήμαρχος της Καβάλας, Ν. Σερδάρογλου, ο οποίος αντικατέστησε τον Τούρκο Χαμζή Βέη, προσπάθησε να λύσει το επισιτιστικό πρόβλημα της πόλης. Σε επιστολή του προς τον Βούλγαρο διοικητή της περιφέρειας, στρατηγό Τάνεφ, έγραψε

⁷³ ΙΛΑΚ, τ. 2, σ. 137

⁷⁴ ΙΛΑΚ, τ. 1, σ. 97

⁷⁵ ΙΜΔ, σ. 22

⁷⁶ Δ. Πασχαλίδης, Η Χωριστή Δράμας (Τζατάτζα), σ. 650

μια ιδιαίτερη συγκινητική επιστολή, στις 20 Φεβρουαρίου 1917, από την οποία παραθέτουμε σκοπίμως ένα αυτούσιο κομμάτι «Δεν μας παρέχεται παρά ένα κομμάτι ψωμί και λίγο νερό. Για όνομα του Θεού, και εξ' ονόματος της ανθρωπότητας επιδείξτε συμπόνια και επεμβείτε ευεργετικά προς όφελος της πόλης και του σε απόγνωση διατελούντος πληθυσμού ο οποίος βαδίζει στο δρόμο του θανάτου..»⁷⁷. Αν και το πρόβλημα δεν λύθηκε, χάρη στις δραστήριες ενέργειες του δημάρχου σε αντίθεση μ' αυτές του προκατόχου του, παρατηρήθηκε μια μικρή αύξηση αλεύρου στην πόλη. Οι Καβαλιώτες μετείχαν και στην διανομή άρτου με τη χρήση όμως ατομικών δελτίων.

Όπως ήταν επακόλουθο, στην περιοχή της Καβάλας γιγαντώθηκε το φαινόμενο της μαύρης αγοράς. Είδη πρώτης ανάγκης εισάγονταν από τη Βουλγαρία και μεταπωλούνταν ακριβά από Τούρκους και Εβραίους της πόλης. Η αισχροκέρδεια ήταν μεγάλη, καθώς οι μαυραγορίτες εξίσωσαν το ένα λέβιο με μια δραχμή. Εν παραδείγματι, ο άρτος, ο οποίος ήταν από ένα άθλιο μείγμα σίτου σε ανεπαίσθητη ποσότητα ή αραβοσίτου μπομποτάς σικάλεως, κριθαριού ή άλλων ακαθάρτων ουσιών, κόστιζε 8-10 λέβια η οκά. Το κρέας και τα ξηρά φασόλια πωλούνταν 8-12 λέβια, το τυρί 24 λέβια, το ρύζι 24 λέβια, το βούτυρο ή το λίπος 40-50 λέβια, οι πατάτες 6-8 λέβια και το γάλα, που σκόπιμα ήταν πάντα νοθευμένο, πωλούνταν 4 λέβια το λίτρο⁷⁸. Ακόμα και τα καυσόξυλα, τον χειμώνα του 1916-17, "εντάχθηκαν" στο πλαίσιο της μαύρης αγοράς και οι κάτοικοι ήταν αναγκασμένοι να χρησιμοποιούν ως καύσιμη ύλη πόρτες και παραθυρόφυλλα από τις οικίες που είχαν εγκαταλειφθεί.

Πολλές γυναίκες προωθούμενες από την πείνα εκδίδονταν στην πορνεία ή κυριολεκτικά πωλούνταν για ένα κομμάτι ψωμί. Ο Βούλγαρος διοικητής της πόλης χλεύαζε την κατάσταση λέγοντας στους κατοίκους ότι όποιος ήθελε μπορούσε να μεταναστεύσει στη Βουλγαρία όπου θα έβρισκε μια αμειβόμενη εργασία και ικανοποιητική τροφή. Όμοια κατάσταση απολάμβαναν όσοι Έλληνες περίμεναν σε ατέλειωτες ουρές για το συσσίτιο του βουλγαρικού στρατού ακούγοντας συχνά τη φράση «Να πάτε στη Βουλγαρία να σωθείτε»⁷⁹.

Επίσης, αξίζει να αναφερθούμε σε ένα γεγονός το οποίο στοίχισε τη ζωή σε εκατοντάδες Καβαλιώτες. Οι Βούλγαροι, σκοπίμως, διένειμαν στους πεινασμένους κατοίκους άρτο του οποίου το αλεύρι νοθεύτηκε με μείγμα στόκου και τσιμέντου. Το αποτέλεσμα ήταν πολλοί εξ αυτών να πεθάνουν από ρήξη στομάχου. Για την πράξη

⁷⁷ ΙΛΑΚ, τ. 1, σ. 97

⁷⁸ Σ. Σφέτας, *ό. π.*, σ. 146

⁷⁹ Χ. Βαμβούρη-Δημάκη, *ό. π.*, σ. 691

αυτή υπάρχει και το σχετικό πόρισμα από την τριμελή ιατρική επιτροπή που συγκρότησε η Πανεπιστημιακή Επιτροπή⁸⁰.

Για την θλιβερή αυτή κατάσταση της εποχής αντλούμε πληροφορίες και από την διαμαρτυρία του τότε Έλληνα πρέσβη της Σόφιας, Αλεξάνδρου Ναούμ, προς τον Βούλγαρο πρωθυπουργό. Σύμφωνα μ' αυτήν, η οποία υποβλήθηκε στις 5 Απριλίου 1917 και στην ελληνική πρεσβεία του Βερολίνου, περιγράφεται ότι τις τελευταίες 40 ημέρες, εντός της πόλης της Καβάλας, πέθαναν 1800 άτομα λόγω αστίας. Αν και η νομαρχία της Δράμας κατέβαλλε στην βουλγαρική κυβέρνηση το σχετικό αντίτιμο και έγινε αποστολή μιας μικρής ποσότητας σίτου στην Καβάλα, εν τούτοις όμως δεν ήταν επαρκής. Οι βουλγαρικές τοπικές αρχές διένειμαν καθημερινά στους λιμοκτονούντες 60 γραμμάρια άρτου κατ' άτομο, ενώ η μια οκά άρτου πωλούνταν στα αρτοποιεία προς 10 και 15 δραχμές. Ο Ναούμ αναφέρει, επίσης, ότι και στη Δράμα πέθαιναν καθημερινά για τον ίδιο λόγο 30 άτομα ημερησίως και αναμφισβήτητα η κατάσταση στην Ανατολική Μακεδονία ήταν γενικώς κρίσιμη και απελπιστική. Εξαιτίας του στρατιωτικού νόμου οι Έλληνες κάτοικοι δεν μπορούσαν να μεταβούν από την μια περιοχή στην άλλη για αναζήτηση τροφής. Ευνοϊκή μεταχείριση είχαν μόνο οι μουσουλμάνοι της περιοχής που προμηθεύονταν τρόφιμα από τον τουρκικό στρατό και τα βουλγαρόφωνα χωριά που τροφοδοτούνταν από τον βουλγαρικό στρατό, μας αναφέρει χαρακτηριστικά η διακοίνωση⁸¹.

Έτσι, λόγω του λιμού στην Καβάλα ιδρύθηκε ορφανοτροφείο που στέγασε 450 ορφανά ελληνόπαιδα. Από αυτά, τα 110 απάχθηκαν από τους Βούλγαρους, τα 284 πέθαναν από την πείνα και μόνο τα 56 κατάφεραν να μείνουν στη ζωή. Οι νεκροί θάβονταν κατά σωρούς άνευ ιερέως και οι συγγενείς τους δεν δήλωναν τον θάνατό τους για να οικειοποιηθούν το δελτίο της σίτισης. Σύμφωνα με την πανεπιστημιακή έκθεση από την πείνα και την εξάντληση στην Καβάλα πέθαναν 10-12 χιλιάδες⁸², ενώ πάνω από 4.000 σπίτια λεηλατήθηκαν και τα χωριά της περιφέρειας της Καβάλας απογυμνώθηκαν. Η βουλγαρική κυβέρνηση, αν και έβλεπε την δραματική κατάσταση στην περιφέρεια, δεν επέτρεπε καμιά έρευνα στο Διεθνές Ερυθρό Σταυρό και απαγόρευε στην επιτροπή επισιτισμού να δώσει μια χείρα βοήθειας στον ελληνικό πληθυσμό⁸³.

⁸⁰ *ΕΠΕ*, (1918), αρ. κατάθεσης 16, σ. 47

⁸¹ Σ. Σφέτας, *ό.π.*, σ. 149-150

⁸² *ΕΠΕ*, (1918), σ. 24

⁸³ *Μακεδονία*, αρ. φ.2302, 10.6.1918, σ. 1

Τέλος, δεν πρέπει να λησμονήσουμε την μέγιστη εθνική προσφορά του ιατρού Ιωάννη Αστεριάδη, ο οποίος έζησε όλο το δράμα της Βουλγαρικής κατοχής κατά την περίοδο 1916-18 και αντίκρισε σκηνές αποτροπιασμού και φρίκης. Για την προσφορά του αυτή διαβάζουμε σε πρακτικά συνεδρίου: «Άνθρωποι πέθαιναν από αστία και φυματικοί εγκαταλείπονταν από τους δικούς τους ανθρώπους για να σωθούν τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας, επειδή πίστευαν ότι η φυματίωση ήταν αρρώστια κατ' εξοχήν και κυρίως μεταδοτική. Συγκλονίσθηκε όταν είδε δύο άντρες, οι οποίοι κουβαλούσαν κάποιο φθισικό μέσα σε μια κουβέρτα, και τον άφησαν για να τον παραλάβει το κάρο του Δήμου. Τον άνθρωπο αυτόν τον περιμάζεψε ο ίδιος και τον θεράπευσε. Έκτοτε έκανε σκοπό της ζωής του να ανεγείρει ένα σανατόριο για τη θεραπεία αυτών των αποκλήρων της κοινωνίας»⁸⁴. Και πράγματι, μετά την επιστροφή του από το μικρασιατικό μέτωπο, όπου εκεί πρόσφερε τις ιατρικές του υπηρεσίες, ίδρυσε στην Καβάλα την πρώτη ιδιωτική Χειρουργική Κλινική και εν συνεχεία το πρώτο τμήμα του Σανατορίου το 1925⁸⁵.

2.2.1. Η περιοχή της Χρυσούπολης

Η Χρυσούπολη, με την τότε ονομασία του 1916 Σαρή-Σαμπάν, καταλήφθηκε από τα βουλγαρικά στρατεύματα την πρώτη βδομάδα του Αυγούστου 1916. Όπως έγραψε ο τύπος της εποχής, βουλγαρικό ιππικό κατέλαβε το φρουραρχείο της Χρυσούπολης, συνέλαβε τους ευάριθμους στρατιώτες που υπήρχαν εκεί και στη συνέχεια κατέλυσε όλες τις διοικητικές αρχές. Οι επικεφαλής του Φρουραρχείου και του αστυνομικού τμήματος βλέποντας τις διαθέσεις των Βουλγάρων κατέφυγαν στην Καβάλα. Τις κινήσεις των Βουλγάρων παρακολουθούσαν τα αγγλικά υδροπλάνα και έσπευσαν αμέσως να βομβαρδίσουν την Χρυσούπολη, προκειμένου να αναχαιτίσουν την κατάληψη της περιοχής από τα βουλγαρικά στρατεύματα. Όπως ήταν φυσικό, η ρίψη βομβών τόσο από τα συμμαχικά υδροπλάνα όσο και από τα βουλγαρικά στρατεύματα, εκτός από λιγοστούς νεκρούς, έσπειρε τον πανικό στην περιοχή. Οι Τούρκοι της περιοχής πληροφορούμενοι για την είσοδο των Βουλγάρων στην περιοχή,

⁸⁴ Α. Μάνθος, «Ο Ιατρός Ιωάννης Αστεριάδης και η προσφορά του στην πόλη της Καβάλας», στα: *Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Βαλκανικών Ιστορικών Σπουδών «Η Καβάλα και τα Βαλκάνια, η Καβάλα και η Θράκη. Ιστορία-Τέχνη-Πολιτισμός από την Αρχαιότητα μέχρι Σήμερα, 17-18 Σεπτεμβρίου 2010»*, Καβάλα 2012, τ. 1, σ. 21

⁸⁵ Α. Μάνθος, *ό. π.*, σ. 22

έσπευσαν να συμπράξουν μαζί τους, κλείνοντας όλες τις παρόδους προκειμένου να μην κατευθυνθούν άλλοι κάτοικοι προς το λιμάνι της Καβάλας. Έτσι, πολλοί πρόσφυγες και γηγενείς, προσπαθούσαν να διαφύγουν από την περιοχή είτε με δωροδοκία είτε με συμπλοκή κατά των τουρκικών συμμοριών⁸⁶.

Τελικά, πολλοί λίγοι κάτοικοι κατάφεραν να διαφύγουν από το λιμάνι της Κεραμωτής μέσω των πολεμικών λέμβων που έστειλε ο αγγλικός στόλος, ενώ ο υπόλοιπος πληθυσμός κατέφυγε προς την προκυμαία της Καβάλας προκειμένου να επιβιβαστεί σε κάποιο ατμόπλοιο. Φυσικά, όλοι άφησαν τις περιουσίες τους πίσω και δεν πήραν τίποτα παραπάνω από λιγιστά ρούχα. Ανάμεσά τους γυναϊκόπαιδα και άλλοι διαφόρων ηλικιών που επιδίωκαν την διαφυγή τους. Έτσι, η τραγική αυτή εικόνα χαρακτηρίστηκε πένθιμος από τον τύπο της εποχής⁸⁷.

Όταν η περιοχή καταλήφθηκε πλέον από τις βουλγαρικά στρατεύματα, ξεκίνησε μια σκληρή συμπεριφορά απέναντι στο γηγενές ελληνικό στοιχείο, παρ' ότι η Ελλάδα και η Βουλγαρία δε βρίσκονταν ακόμη σε εμπόλεμη κατάσταση. Η σκληρότητα αυτή έγινε ακόμη πιο άγρια από την ημέρα που η Ελλάδα προχώρησε σε κοινή σύμπραξη με τους συμμάχους. Έτσι, οι Βούλγαροι κατακτητές δεν σεβάστηκαν ούτε τα ανθρώπινα δικαιώματα ούτε τις περιουσίες των κατοίκων. Οι πράξεις βίας ήταν πολυάριθμες αλλά οι εγκληματικές πράξεις, παραδόξως, ήταν ελάχιστες στην περιοχή της Χρυσουπόλεως. Η δραχμή αντικαταστάθηκε υποχρεωτικά από το βουλγαρικό νόμισμα, φυσικά κατά πολύ υποτιμημένη. Οι επιτάξεις των γεωργικών προϊόντων και της κτηνοτροφίας, ο περιορισμός της ελεύθερης κυκλοφορίας, οι εκτοπίσεις και οι μισεγγυήσεις περιόρισαν την παραγωγή με αποτέλεσμα να απέλθει πείνα στην περιοχή. Οι κάτοικοι επιπροσθέτως υποχρεώνονταν να παρέχουν εργατικά χέρια στα στρατιωτικά έργα χωρίς καμιά αμοιβή, παρά μόνο για ένα κομμάτι ψωμί. Όσον αφορά τους πληθυσμούς της μουσουλμανικής καταγωγής, είχαν λίγο καλύτερη μεταχείριση απ' αυτή των Ελλήνων. Ο μεγαλύτερος αριθμός των μουσουλμάνων κατατάχθηκαν με την βία στον βουλγαρικό και στον τουρκικό στρατό για να πολεμήσουν εναντίον της Ελλάδας και των συμμάχων της⁸⁸.

Όπως προκύπτει από την μελέτη των στοιχείων της Διασυμμαχικής Επιτροπής, η Χρυσούπολη περιελάμβανε το 1916, 59 οικισμούς των οποίων ο συνολικός πληθυσμός ανερχόταν σε 25.549 κατοίκους. Μετά την κατοχή ο συνολικός αριθμός του

⁸⁶Μακεδονία, αρ. φ. 1.679, 11.8.1916, σ. 3

⁸⁷Μακεδονία, αρ. φ. 1.678, 10.8.1916, σ. 3

⁸⁸ΙΛΑΚ, τ. 1, σ. 408

πληθυσμού μειώθηκε στους 20.458, ενώ αρκετά χωριά καταστράφηκαν μαζί με το σχολείο και την εκκλησία τους. Ο αριθμός των εκτοπισμένων ανδρών, από 18-60 ετών, στη Βουλγαρία ανήλθε σε 1.349, από τους οποίους οι 693 ήταν Έλληνες και 653 μουσουλμάνοι. Σημειωτέον ότι επειδή πολλά χωριά της Χρυσούπολης απαρτίζονταν από μουσουλμάνους και Έλληνες πρόσφυγες, προερχόμενους κυρίως από την Ανατολική Θράκη, παρατηρείται κι εδώ να είναι ο αριθμός των εκτοπισμένων μουσουλμάνων υψηλός⁸⁹. Τέλος, κατά την διετή παραμονή των Βουλγάρων στην περιοχή, πολλά κοπάδια ζώων είτε σφαγιάστηκαν για τις ανάγκες του στρατού είτε αρπάχθηκαν προς όφελος της βουλγαρικής κυβέρνησης. Φυσικά με ελάχιστη ή ακόμα και χωρίς αποζημίωση προς τους ιδιοκτήτες των ζώων.

2.2.2. Η περιοχή της Ελευθερούπολης

Η Ελευθερούπολη βρίσκεται σε μια πεδινή έκταση μεταξύ του ορεινού όγκου του Παγγαίου και της οροσειράς Συμβόλου. Στους πρόποδες των βουνών αυτών ήταν χτισμένα περίπου 40 χωριά, τα οποία συντηρούνταν από την κτηνοτροφία, τα σιτηρά και τον καπνό. Με την αναγγελία της εισόδου των βουλγαρικών στρατευμάτων στο ελληνικό έδαφος, όλος ο πληθυσμός της Ανατολικής Μακεδονίας ανησυχούσε και μαζί μ' αυτούς και οι κάτοικοι της Ελευθερούπολης. Έτσι, ελληνικές οικογένειες άρχισαν να κατευθύνονται προς το λιμάνι της Καβάλας με σκοπό να μπουν στα πλοία των Άγγλο-Γάλλων για να σωθούν. Άλλοι πάλι κατευθύνθηκαν προς τον Στρυμόνα ώστε να βρεθούν υπό την αιγίδα των αγγλικών στρατευμάτων που είχαν στρατοπεδεύσει εκεί. Δυστυχώς, μονάχα ελάχιστοι από τους πρώτους κατόρθωσαν να επιβιβαστούν στα πλοία. Οι υπόλοιποι, που αποτελούσαν και την πλειοψηφία, δεν μπόρεσαν να κάνουν πραγματικότητα την επιθυμία τους διότι οι βρετανικές εμπροσθοφυλακές τους απαγόρευαν ρητά τη διάσχιση του ποταμιού. Σ' αυτά θα πρέπει να προστεθεί ότι και οι ελληνικές στρατιωτικές αρχές εμπόδιζαν την έξοδο των πληθυσμών. Αυτά μαρτυρεί ο τότε αντισυνταγματάρχης Ζουμπιώτης, διοικητής του 20^{ου} Συντάγματος με έδρα την Ελευθερούπολη, ο οποίος με δική του πρωτοβουλία έβαλε σκοπούς να φρουρούν το

---

⁸⁹ ΙΛΑΚ, τ. 1, σ. 410

δρόμο Ελευθερούπολης- Καβάλας ώστε να εμποδιστούν οι όποιες προσπάθειες του πληθυσμού να φτάσει στην πόλη⁹⁰.

Τελικά, η περιφέρεια της Ελευθερούπολης καταλήφθηκε από τη 10^η βουλγαρική Μεραρχία, την ονομαζόμενη Μεραρχία της Belamasia, Μεραρχία "Αιγαίο πέλαγος" στη μετάφρασή της, στις 11 Αυγούστου του 1916. Αμέσως μετά, τον Οκτώβριο του 1916 και μέχρι τον Ιούνιο του 1917, η 58^η τουρκική μεραρχία κατέλαβε επίσης την περιοχή. Τότε μερικοί παρακρατικοί Βούλγαροι και φανατικοί Μουσουλμάνοι επωφελήθηκαν από αυτή τη συγκυρία. Για να εκφράσουν το μίσος και την βαρβαρότητά τους, ακολούθησαν τους τακτικούς στρατούς και δρώντας παράλληλα μ' αυτούς, συνέβαλαν στην τυραννία των άτυχων Ελλήνων της περιοχής, οι οποίοι είναι γεγονός πως για καιρό υπέφεραν από αυτό το καθεστώς του τρόμου⁹¹. Ομάδες Βούλγαρων και Τούρκων κομιτατζήδων περιφέρονταν από σπίτι σε σπίτι και με την απειλή των όπλων απαιτούσαν την καταβολή χρυσών λιρών. Το ίδιο έπρατταν και στα καφενεία της περιοχής με σκοπό να αρπάξουν τις εισπράξεις. Φυσικά, όποιος αντιδρούσε στην τακτική αυτή ξυλοκοπούνταν ανηλεώς. Άλλοτε πάλι οι Βούλγαροι στρατιώτες επισκέπτονταν ελληνικές κατοικίες σε όλη τη διάρκεια του 24ώρου με σκοπό την κλοπή ή την ατίμωση νεαρών κοριτσιών⁹².

Έτσι, από τους πρώτους κιόλας μήνες οι κατακτητές συμπεριφέρθηκαν άγρια όσον αφορά την τιμή και την ελευθερία των κατοίκων παραβιάζοντας, ταυτοχρόνως, όλα τα ανθρώπινα δικαιώματα. Όπως είχε γράψει τότε ο τύπος της εποχής οι βουλγαρικές αρχές συνέλαβαν τον Μητροπολίτη Ελευθερουπόλεως μαζί με άλλους πρόκριτους και τους απέστειλαν στη Σόφια, όπου και φυλακίστηκαν⁹³. Στην πραγματικότητα όμως, τον Μάρτιο του 1917, οι Βούλγαροι κατακτητές μη μπορώντας να συγχωρήσουν τον γενναίο Έλληνα Μητροπολίτη Ελευθερουπόλεως, Γερμανό Σακελλαρίδη, εξαιτίας της ενεργούς του συμμετοχής στην τελευταία φάση του Μακεδονικού αγώνα και στη συνέχεια στους εναντίον τους αγώνες, τον συνέλαβαν και τον φυλάκισαν στην Ελευθερούπολη. Εκεί, υπέστη βασανιστήρια και εξευτελισμό επί πολλούς μήνες, όπου τελικά τη βροχερή νύχτα της 5ης προς 6η Ιουλίου του 1917, τον έσυραν έξω από τη φυλακή του με ισχυρή συνοδεία στρατιωτών, με το πρόσχημα πως θα τον οδηγούσαν στη Δράμα ή στη Βουλγαρία. Αντ' αυτού, τον οδήγησαν στο

⁹⁰ ΙΛΑΚ, τ. 1, σ. 253

⁹¹ ΙΛΑΚ, τ. 1, σ. 249

⁹² Β. Κάρτσιος, *Η γενοκτονία του ελληνισμού της Ανατολικής Μακεδονίας κατά τη 2^η βουλγαρική κατοχή (1916-18)*, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 142

⁹³ Ριζοσπάστης, αρ. φ. 1, 23.7.1917, σ. 4

μαρτύριο που έλαβε χώρα με την κατακρεούργησή του δίπλα σ' ένα πηγάδι, κοντά στο χωριό Δάτο της σημερινής Δημοτικής ενότητας Φιλίππων, από τις λόγχες των Βουλγάρων στρατιωτών. Στη συνέχεια τον απαγχόνισαν, ανάβοντας μάλιστα φωτιά κάτω από το μαρτυρικό σώμα του, μέχρις ότου εξέπνευσε, για να περάσει στην αθανασία και στη λαμπρή και μακρά χορεία εκείνων που μαρτύρησαν «για του Χριστού την πίστη την Αγία και της πατρίδος την ελευθερία»⁹⁴.

Από το Μάρτιο του ίδιου έτους, ο μητροπολιτικός θρόνος Ελευθερουπόλεως, ουσιαστικά, εκκενώθηκε. Υπεύθυνος για την ουσιαστική διοίκηση της Ιεράς Μητροπόλεως και την πνευματική καθοδήγηση του ποιμνίου της, σ' εκείνες τις χαλεπές εποχές, ανατέθηκε μια άλλη αγωνιστική προσωπικότητα του τόπου. Πρόκειται για τον Αρχιερατικό Επίτροπο, παπα-Νικόλα Οικονόμου ή Βλάχο, στενό φίλο και συνεργάτη του εθνομάρτυρα Μητροπολίτη Γερμανού. Μαζί έδρασαν στον Μακεδονικό αγώνα και στην κατά των Βουλγάρων αντίσταση. Ο ιερέας Νικόλαος Οικονόμου, μεταξύ άλλων, τηρούσε ημερολόγιο με τα συμβάντα και τις ενέργειες των Βούλγαρων. Όπως πληροφορούμαστε από ένα σημαντικό του έγγραφο, που φέρει ημερομηνία 19 Οκτωβρίου 1918, περιγράφει την λεηλασία του Ιερού Ναού Αγίου Νικολάου του Πραβίου, δηλαδή της Ελευθερούπολης, που πραγματοποιήθηκε στις 24 Ιουνίου του 1917. Βούλγαροι στρατιώτες άρπαξαν τα ιερά άμφια, τα κειμήλια και όλα τα βιβλία του ναού. Άλλα αντικείμενα, μεγαλύτερης αξίας, που κλάπηκαν εκ του ναού ήταν «ένας χρυσοϋφαντος αρχιερατικός σάκος, ένας χρυσός σταυρός, ένα χρυσό εγκόλπιο, τρία χρυσοϋφαντα φελόνια, επτά επιτραχήλια χρυσοϋφαντα, δύο στιχάρια, ένας αρχαίος κεντημένος τάπης της Αγίας Τραπέζης, δύο ευαγγέλια, από τα οποία το ένα χρυσό και το άλλο ασημένιο, σαράντα τέσσερα εκκλησιαστικά βιβλία, τρία χρυσοϋφαντα καλύμματα, ένα ασημένιο θυμιατήρι, ένας Απόστολος, ένας ασημένιος σταυρός, δύο αρχαία αγάλματα, ένα κουβούκλιο από κυπαρίσσι και καρυδιά, πολύτιμο, σκαλιστό που περιείχε οστά κάποιου Αγίου κι έναν σκαλιστό σταυρό από καρυδιά, του ενδέκατου αιώνα»⁹⁵. Το σύνολο της αξίας των προαναφερθέντων, όπως το ίδιο έγγραφο μαρτυρεί, ανερχόταν σε 19.555 δραχμές εκείνης της εποχής!

⁹⁴ Μ. Λυμπεράκη- Θ. Λυμπεράκης, «Η χηρεία του μητροπολιτικού θρόνου Ελευθερουπόλεως, μετά τον μαρτυρικό θάνατο του εθνομάρτυρα μητροπολίτη Γερμανού Σακελλαρίδη και η πολυσχιδής και πολύτιμη δραστηριότητα της Ιεράς Μητροπόλεως στη δύσκολη εκείνη περίοδο», στα: *Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Βαλκανικών Ιστορικών Σπουδών «Η Καβάλα και τα Βαλκάνια, η Καβάλα και η Θράκη. Ιστορία-Τέχνη-Πολιτισμός από την Αρχαιότητα μέχρι Σήμερα, 17-18 Σεπτεμβρίου 2010»*, Καβάλα 2012, τ. 1, σ. 65

⁹⁵ Μ. Λυμπεράκη-Θ. Λυμπεράκης, *ό. π.*, σ. 66

Εν συνεχεία, στην επαρχία της Ελευθερούπολης, απαγορεύτηκε η ελεύθερη κυκλοφορία, ακόμα και για την καλλιέργεια των αγρών. Η αρπαγή της σοδειάς και των κτηνοτροφικών προϊόντων, προς όφελος του βουλγαρικού στρατού και του βουλγαρικού κράτους, αποτελούσε πάγια τακτική και μέρος της βουλγαρικής πολιτικής. Όπως κατέγραψε η Διεθνής Επιτροπή, από την περιφέρεια της Ελευθερούπολης παραλήφθηκαν για λογαριασμό των βουλγαρικών αρχών 600.000 οκάδες σιτηρών, δηλαδή περίπου 768 τόνοι, καθώς και μεγάλη ποσότητα καπνού χωρίς να καταβληθεί το σχετικό αντίτιμο. Ομοίως, 1938 μεγάλα ζώα και 30.220 αιγοπρόβατα οδηγήθηκαν στο εσωτερικό της Βουλγαρίας προς ενίσχυση της αγροτικής παραγωγής⁹⁶.

Ως εκ τούτου η πείνα δεν άργησε να κάνει την εμφάνισή της στην περιοχή, παρόλο που οι κάτοικοι ασχολούνταν με την γεωργία και την κτηνοτροφία, καθώς τα εδάφη παρουσίαζαν εξαιρετική γονιμότητα. Έτσι, πριν την κατοχή στην περιοχή ζούσαν περίπου 14.000 Έλληνες ορθόδοξοι, ενώ μετά την ανακατάληψη οι εναπομείναντες Έλληνες ανέρχονταν σε 7-8000. Μέχρι τις 22 Ιουνίου 1917, μόνο εντός της Ελευθερούπολης, είχαν πεθάνει 997 άτομα σε σύνολο 4.500 κατοίκων⁹⁷. Η θνησιμότητα από τον λιμό ήταν σύνηθες φαινόμενο και οφειλόταν στο οργανωμένο σχέδιο που εφάρμοσε η βουλγαρική εξουσία. Έτσι, υπολογίζεται ότι από την πείνα έχασαν την ζωή τους περίπου το 1/3 του πληθυσμού, δηλαδή 4-5000 Έλληνες. Άλλη αιτία για την ελάττωση του ελληνικού στοιχείου ήταν η συνέπεια των εκτοπισμών και των μεταναστεύσεων. Απ' όλη την περιοχή της Ελευθερούπολης εκτοπίστηκαν στη Βουλγαρία 2.250 άνδρες και από αυτούς μόνο οι 900 μπόρεσαν και επέστρεψαν⁹⁸.

Στην Ελευθερούπολη, όπως και σε άλλες περιοχές, οι Βούλγαροι είχαν την συνήθεια να απαγάγουν μικρά παιδιά. Ακολούθως, έστελναν πολλά απ' αυτά στη Βουλγαρία με σκοπό να ανατραφούν εκεί, ενώ τα υπόλοιπα "φιλοξενούνταν" σε ορφανοτροφείο. Η ίδρυσή του, που είχε φανερό φιλανθρωπικό σκοπό, κάλυπτε έναν άλλο σκοπό για όλους τους επίσημους Βούλγαρους και ιδιαίτερα τους στρατιωτικούς. Οποιος έδειχνε ενδιαφέρον έκανε αίτηση, η οποία θεωρούνταν από τις στρατιωτικές αρχές και εν συνεχεία, είχε το δικαίωμα να υιοθετήσει ένα παιδί. Το υιοθετημένο παιδί μεταφερόταν στη Βουλγαρία, σε μια προστάτιδα βουλγαρική οικογένεια, που στην αρχή το χρησιμοποιούσε σε διάφορες αγγαρείες και έπειτα το διαμόρφωνε με βουλγαρική

⁹⁶ ΙΛΑΚ, τ. 1, σ. 251

⁹⁷ Β. Κάρτσιος, *ό.π.*, σ. 91

⁹⁸ ΙΛΑΚ, τ. 1, σ. 251

συνείδηση. Όσον αφορά τα μουσουλμανόπαιδα της περιοχής, αυτά εξαιρούνταν από αυτή την πολιτική⁹⁹.

2.3. Επαρχία Σερρών

Οι Σέρρες ήταν μια πόλη ανθούσα, πλούσια και πρωτεύουσα μιας περιοχής με πλούσια γεωργοκτηνοτροφική παραγωγή. Αν και δοκιμάστηκε σκληρά κατά τον 2^ο Βαλκανικό πόλεμο, πρόλαβε να επουλώσει τις πληγές της πριν την βουλγαρική εισβολή. Η πόλη καταλήφθηκε από την 7^η βουλγαρική μεραρχία στις 4 Αυγούστου 1916, και αυτό είχε ως αποτέλεσμα 3.000 Σερραίοι να πάρουν το δρόμο της φυγής παρά τις αλλεπάλληλες υποσχέσεις των αρχών. Ο πληθυσμός τότε ανέρχονταν περίπου στους 33-35 χιλιάδες κατοίκους. Κατά την απογραφή του Φεβρουαρίου του 1917, που έγινε από τις δημοτικές αρχές, οι κάτοικοι των Σερρών ήταν 23.693. Όταν τα συμμαχικά στρατεύματα ανακατέλαβαν την πόλη και πραγματοποιήθηκε η πρώτη διανομή ψωμιού, στην πόλη υπήρχαν μόνον 3.000 Έλληνες και 2.793 βουλγαρόφωνοι, τους οποίους οι βουλγαρικές αρχές εγκατέστησαν στην πόλη κατά τη διάρκεια της κατοχής, για να αλλοιώσουν τη δημογραφική σύνθεση του πληθυσμού¹⁰⁰.

Πριν τον Ιούνιο του 1917, περίπου 1000 άτομα μετανάστευσαν εθελοντικά στη Βουλγαρία για να αποφύγουν την πείνα. Μετά τον Ιούνιο του 1917, 3.000 άνδρες περίπου εκτοπίστηκαν στη Βουλγαρία και το καλοκαίρι του 1918, τρεις μήνες περίπου πριν από την απογραφή της ανακωχής, 5.000 άτομα κάθε ηλικίας και φύλου εκτοπίστηκαν από τους Βουλγάρους. Ο αριθμός των θανάτων αυτή την περίοδο ανήλθε σε 3.000, ενώ 2.000 εκτοπισμένοι δεν επέστρεψαν από τη Βουλγαρία, όπου χάθηκαν εξαιτίας της κακομεταχείρισης που επιφυλάχθηκε στους εξόριστους¹⁰¹.

Ο Κωνσταντίνος Βουλγαρίδης, προξενικός πράκτορας των Γάλλων, που υπέβαλε την έκθεσή του στις 21 Οκτωβρίου 1918, μας πληροφορεί ότι η λεηλασία της πόλης «άρχισε με την είσοδο των Βουλγάρων κι έγινε συστηματική από τον Ιούνιο του 1917. Ακολούθησε το γκρέμισμα των κατοικιών για να πάρουν την ξυλεία, που ένα μέρος της χρησιμοποιήθηκε για ορύγματα μάχης και το υπόλοιπο πουλήθηκε από τους

⁹⁹ ΙΛΑΚ, τ. 1, σ. 252

¹⁰⁰ Β. Κάρτσιος, *ό. π.*, σ. 108

¹⁰¹ Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο Καβάλας, *Τετράδια Βουλγαρικής Κατοχής, Αν. Μακεδονίας 1916-1918, Σέρρες- Σιδηρόκαστρο- Ζίγνη- Εικοσιφοίνισσα- Οικισμοί, Αναφορές και Ανακρίσεις τις Διεθνούς Διασυμμαχικής Επιτροπής*, Καβάλα 2010, τ. 3, σ. 81, στο εξής βλ. ΙΛΑΚ, τ. 3

στρατιώτες σαν καύσιμη ύλη. Τα περισσότερα μαγαζιά γκρεμίστηκαν και όλα τα ζώα των Ελλήνων κατοίκων αρπάχτηκαν, σε σημείο που ήταν αδύνατη η καλλιέργεια των χωραφιών»¹⁰².

Φυλακίσεις, πιέσεις, κλοπές, ληστείες και μεσαιωνικού τύπου βασανιστήρια εφαρμόστηκαν στους Σερραίους από το πρώτο κιόλας εξάμηνο. Όλα τα παραπάνω δεν τελούνταν για στρατιωτικούς λόγους αλλά για χρηματισμό των διοικούντων την πόλη Βουλγάρων αξιωματικών. Ιθύνων νους όλων αυτών των ακατανόμαστων πράξεων ήταν ο Βούλγαρος φρούραρχος της πόλης, Γεωργίεφ, ο οποίος αποσπούσε πολλά χρήματα κυρίως από τους ευπορότερους κατοίκους της πόλης, προκειμένου να μην τους βασανίσει. Για άλλους λόγους, όμως, ο Γεωργίεφ καταδικάστηκε από το βουλγαρικό στρατοδικείο μαζί με μια Ελληνίδα, ονόματι Ευθυμία Αποστόλου, η οποία ήταν συνεργάτιδα στις φυλακίσεις και στους χρηματικούς εκβιασμούς¹⁰³. Σ' αυτό το σημείο θα πρέπει να πούμε ότι ευρέθησαν, δυστυχώς, αρκετοί άνδρες και γυναίκες Σερραίοι, οι οποίοι υποβοηθούσαν τους Βούλγαρους στο εξοντωτικό και καταστροφικό τους έργο κατά των Ελλήνων. Έτσι, ο Γεωργίεφ αντικαταστάθηκε με τον λοχαγό Φιλισσώφ, ο οποίος συνεταιρίστηκε με έναν Εβραίο της πόλης για την τροφοδοσία της πόλης. Αυτοί, εκμεταλλευόμενοι την έλλειψη αγαθών πρώτης ανάγκης συνέχισαν να απογυμνώνουν τον ελληνικό πληθυσμό, ο οποίος στην προσπάθειά του να επιβιώσει αγόραζε τα προς το ζην καταβάλλοντας τεράστια χρηματικά ποσά ή δίνοντας κάποια τιμαφή.

Η πείνα ήταν τέτοια που καθημερινώς, όπως αναφέρει ο τότε δήμαρχος της πόλης Ακίλ Μπέης, πέθαιναν 30-40 άτομα. Μόνο κάποια μικρά καπνομάγαζα επέτρεψαν οι βουλγαρικές αρχές να λειτουργούν μέσα στις Σέρρες, οπότε υπήρχαν κάποιοι μικροί πόροι για την πόλη. Φυσικά, οι Βούλγαροι το επέτρεπαν αυτό για να παίρνουν τον φόρο από την καπνοπούληση. Στη ύπαιθρο τα πράγματα ήταν πιο έντονα. Πολλές γυναίκες για να πάρουν μερικά τρόφιμα έπρεπε να εκδοθούν σε Βούλγαρους στρατιώτες. Το παράδοξο είναι ότι για όποιον επισκέπτεται τις Σέρρες και τα περίχωρά της, γνωρίζει τη γονιμότητα των εδαφών της και θεωρείται απαράδεκτο ότι 3000 άτομα πέθαναν από στερήσεις και πείνα. Αυτό συνέβη γιατί δημεύτηκαν τα τρόφιμα που είχαν αποθηκευτεί καθώς επίσης και τα ζώα που χρησίμευαν για την παραγωγή¹⁰⁴. Προκειμένου λοιπόν να αποφύγουν οι Σερραίοι τον βέβαιο θάνατο από την πείνα, το

¹⁰² Χ. Τσιρκινίδης, *Σύννεφα στη Μακεδονία: Το Μακεδονικό μέσα από τα Γαλλικά Αρχεία*, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 222

¹⁰³ Β. Κάρτσιος, *ό. π.*, σ. 68

¹⁰⁴ Ε. Χατζηβασιλείου, *ό. π.*, σ. 169

Δημοτικό Συμβούλιο προχώρησε στις 24 Απριλίου 1917 σ' ένα επώδυνο ψήφισμα. Κατόπιν αιτήματος των βουλγαρικών αρχών, οι οποίες ζητούσαν εργατικά χέρια για τη βουλγαρική γη, το ψήφισμα περιείχε τη χορήγηση άδειας σε 160 ελληνικές αγροτικές οικογένειες για να μεταβούν στην επαρχία Καρνομπάτ της Βουλγαρίας για εργασία. Η εθελούσια μετανάστευση των κατοίκων αποτελούσε το "έλασσον κακόν" προκειμένου να αποφύγουν τον θάνατο από τον λιμό. Η απόφαση ήταν πραγματικά οδυνηρή όπου στο ψήφισμα διαβάζουμε : «Όθεν προ του φοβερού τούτο διλήμματος, μη δυνάμενον κατ' ουδένα τρόπον ελλείψει τροφίμων αναγκάζεται μετ' ανεκφράστου ψυχικής οδύνης και εθνικού άλγους να αφήση ελευθέραν την εξέλιξιν του μεταναστευτικού ρεύματος.»¹⁰⁵. Οι οικογένειες αυτές έφευγαν με τον όρο ότι θα ξαναγύριζαν στα πατρώα τους εδάφη όταν εξέλειπε η πείνα από την περιοχή. Το ψήφισμα αυτό υπογράφηκε από τον δήμαρχο Σερρών Ακήλ Μπεή και τον Νομάρχη Ανδρεάδη. Αξίζει να επισημανθεί το πρόβλημα της υγιεινής λόγω των κακών συνθηκών στέγασης και διαβίωσης, γι' αυτό κι η περιοχή υπέφερε πολύ από κρούσματα εξανθηματικού τύφου.

Σύμφωνα με την έκθεση του Κωνσταντίνου Ρακτιβάν, υπουργού των Εσωτερικών επί κυβερνήσεως Βενιζέλου, ο Τούρκος δήμαρχος Μεχμέτ Ακήλ Μπέη και ο Νομάρχης Δημήτριος Ανδρεάδης μέχρι τον Ιούνιο του 1917, αφού έπειτα ο Ανδρεάδης εξορίστηκε στη Βουλγαρία, εργάστηκαν με περισσό ζήλο για την προστασία των Σερραίων. Απάλλαξαν αρκετούς Έλληνες από αγγαρείες ή πρόλαβαν βίαιους εκτοπισμούς, ενώ απηύθυναν έγγραφα προς τις βουλγαρικές αρχές συντεταγμένα με σθένος και ευστροφία για τα σκληρά και βίαια μέτρα που λάμβαναν¹⁰⁶.

Τον Ιούνιο του 1917, οι Έλληνες της πόλης πληροφορήθηκαν ότι διετάχθη η απέλαση στη Βουλγαρία όλων των ανδρών ηλικίας από 16 έως 60 ετών. Η διαταγή δόθηκε με την κήρυξη του πολέμου από την μεριά της Ελλάδας κατά των Κεντρικών Δυνάμεων και των συμμάχων τους. Ήταν μια καλή ευκαιρία για τους Βούλγαρους να διώξουν το ελληνικό στοιχείο από την περιοχή και να την εποικήσουν με βουλγαρικό πληθυσμό. Έτσι, οι βουλγαρικές αρχές άρχισαν να μαζεύουν τους κατοίκους της πόλης κατά συνοικίες και με ονομαστικούς καταλόγους τους οδηγούσαν, κάτω από αυστηρή στρατιωτική επιτήρηση, στον τόπο του μαρτυρίου τους. Πρώτα απελάθηκαν όλοι οι δημόσιοι υπάλληλοι και μετά ακολούθησαν όλοι οι ενήλικοι άρρενες κάτοικοι. Η διαδικασία της απέλασης των Σερραίων κράτησε περίπου 10 μέρες και άφησε τις

¹⁰⁵ Ψήφισμα Δημοτικού Συμβουλίου Σερρών Συνεδρίας 24^{ης} Απριλίου, στο: *ΕΠΕ*, (1918), σ. 74

¹⁰⁶ Σ. Σφέτας, *ό. π.*, σ. 165

οικογένειές τους μέσα σε ένα κλίμα απόγνωσης και τρόμου. Πολύ σύντομα στην πόλη κυκλοφορούσαν μόνο Οθωμανοί και Εβραίοι, καθώς αυτοί εξαιρούνταν από αυτό το μέτρο¹⁰⁷.

Όπως ήταν επακόλουθο, οι ελληνικές οικογένειες χωρίς τους προστάτες τους ήταν έρμαια στα χέρια των Βουλγάρων, οι οποίοι άλλαζαν συνεχώς τους φρουράρχους της πόλης ώστε να μην μένει κανείς παραπονεμένος. Όλοι τους πλούτιζαν παράνομα και ανήθικα. Ένας εξ' αυτών, ήταν ο διαβόητος Βούλγαρος στρατιωτικός διοικητής Γεωργιέφ, ο πιο σκληρός και ο πλέον τυραννικός από τους διάφορους διοικητές των Σερρών. Όπως καταγράφεται, έπαιρνε προσωπικά ο ίδιος μέρος σ' αυτές τις βίαιες πράξεις και ο οποίος, μάλιστα, απέκτησε μεγάλες περιουσίες επιβάλλοντας στους κατοίκους την υποχρεωτική ισοτιμία δραχμής -λέβα. Κάτω από την απειλή της βίας και των φυλακίσεων αναγκάστηκαν, πολλοί Σερραίοι, να εξαργυρώσουν τις δραχμές τους με λέβα στην ισοτιμία που τους επιβλήθηκε, με μείωση της επίσημης τιμής τουλάχιστον κατά δυο φορές. Ύστερα ακολούθησε ο Μιχαηλώφ, ο οποίος επινόησε και εφάρμοσε στον γυναικείο πληθυσμό υποχρεωτικές ιατρικές εξετάσεις, με το πρόσχημα ότι έπασχαν από αφροδίσια νοσήματα. Έτσι, πολλές γυναίκες ατιμάστηκαν με την κατάχρηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Το σκληρό και τυραννικό καθεστώς που επιβλήθηκε από τις βουλγαρικές αρχές για τους ντόπιους της περιοχής ήταν ο αυστηρός αποκλεισμός και η απαγόρευση της εισόδου και της εξόδου από τους οικισμούς χωρίς ειδική άδεια μετάβασης και επιστροφής. Ακολούθησαν διώξεις, συλλήψεις, φυλακίσεις, ανακρίσεις οικογενειών για ανθρώπους που συμμετείχαν στον Μακεδονικό Αγώνα. Οι κραυγές και τα κλάματα των θυμάτων από τα βασανιστήρια ακούγονταν σε όλα τα γειτονικά σπίτια, όπως μαρτυρούν πολλοί ντόπιοι στην Διεθνή Επιτροπή¹⁰⁸. Άξιο αναφοράς είναι το γεγονός ότι δρούσε στην πόλη μια ομάδα κομιτατζήδων, που αποτελούνταν και από ευάριθμους βουλγαρόφωνους κατοίκους της περιοχής. Το μίσος τους απέναντι στον πληθυσμό ήταν αβυσσαλέο και ήταν υπεύθυνοι για εξαφανίσεις προσώπων, που κατά καιρούς συλλαμβάνονταν, καθώς και για φαινόμενα απαγωγής μικρών παιδιών.

Επιπροσθέτως, θα πρέπει να γίνει μνεία και στην καταλήστευση των ιερών ναών της πόλης από τους Κομιτατζήδες. Οι παραστρατιωτικοί Βούλγαροι έκλεβαν ό,τι πολύτιμο υπήρχε μέσα στον ναό, από πολύτιμα σκεύη έως παλαιά κειμήλια με σκοπό

¹⁰⁷ Β. Κάρτσιος, *ό. π.*, σ. 70

¹⁰⁸ ΙΛΑΚ, τ. 3, σ. 82-83

να τα μεταπουλήσουν σε διάφορους συλλέκτες. Ο μητροπολιτικός ναός, όπως και η οικία του αποθανόντος μητροπολίτη Σερρών, Αποστόλου Χριστοδούλου, "ξεγυμνώθηκαν" τελείως. Έκλεψαν τη μίτρα, τη ποιμαντορική ράβδο, τις χρυσοποίκιλτες στολές του μητροπολίτη, όλα τα πολύτιμα βιβλία, τα σκεύη και τα αρχεία της μητρόπολης και βέβαια τον παλαιό κώδικα της μητρόπολης (1603-1918), το υψίστης ιστορικής σημασίας για τον Ελληνισμό κειμήλιο, τα οποία και τα κρατούν ακόμη σε εκκλησιαστικά μουσεία και σε ινστιτούτα¹⁰⁹.

Τέλος, η Ιερά Μονή του Αγίου Προδρόμου Σερρών λεηλατήθηκε κυριολεκτικώς από Βούλγαρους στρατιώτες τον Ιούνιο του 1917. Από τις καταθέσεις που έδωσαν οι μοναχοί στην Διεθνή Επιτροπή, τον Μάρτιο του 1919, πληροφορούμαστε ότι το μοναστήρι το επισκέφτηκε, στις 23.06.1917, ο Βούλγαρος υπολοχαγός Petroff με 30 στρατιώτες και ζήτησε από τον ηγούμενο φιλοξενία. Μετά από 5 μέρες παραμονής του αιχμαλώτισε όλους τους μοναχούς και με συνοπτικές διαδικασίες, οι ιερομόναχοι εκτοπίστηκαν στο Seslievo Βουλγαρίας. Αμέσως οι Βούλγαροι άρχισαν την κλοπή της Μονής. Επειδή η λίστα είναι μακρά με τα κλοπιμαία που συνέταξε η Διεθνής Επιτροπή Έρευνας, εμείς θα αναφέρουμε μερικά για να κατανοήσουμε το μέγεθος της λεηλασίας. Από το θησαυροφυλάκιο κλάπηκαν 42 αυτοκρατορικά φερμάνια και ένα αντιμήνσιο, 5 χρυσόβουλα βυζαντινά, 1 σκεύος χρυσό για Αγιασμό, 3 επάργυρα θυμιατήρια, 6 χρυσά επιστήθια αρχιεπισκοπικά και 8 ξυλόγλυπτοι σταυροί. Από την βιβλιοθήκη της Μονής αφαιρέθηκαν 95 χειρόγραφα σε περγαμηνή, 8 ευαγγέλια χειρόγραφα σε περγαμηνή, 210 διάφορα χειρόγραφα και 1272 έντυπα έργα. Επίσης, οι Βούλγαροι κατέσχεσαν όλες τις λίρες και τα νομίσματα από το ταμείο της μονής. Τέλος, προχώρησαν στην δήμευση όλων των ζώων, των σιτηρών, του κρασιού και του ελαιόλαδου¹¹⁰.

2.3.1. Η περίπτωση της Νέας Ζίχνης

Η επαρχία της Ζίχνης Σερρών περιλάμβανε 42 κοινότητες κατά την έναρξη της βουλγαρικής κατοχής, με τον πληθυσμό των οποίων το 1916 να φθάνει στους 30.881 κατοίκους. Στις αρχές του 1919 ο πληθυσμός είχε μειωθεί στους 26.617 κατοίκους.

¹⁰⁹ Β. Κάρτσιος, *ό. π.*, σ. 76

¹¹⁰ ΙΛΑΚ, τ. 3, σ. 303-306

Δηλαδή, κατά τη διάρκεια της κατοχής παρατηρήθηκε μια απώλεια 4.264 κατοίκων, που οφειλόταν στους θανάτους, στην ομηρία και στη μετανάστευση. Στην επαρχία της Ζίχνης απεβίωσαν από τις κακουχίες, τον λιμό και τις δολοφονίες 1.923 άτομα. Μεταφέρθηκαν σ' όλο αυτό το διάστημα στη Βουλγαρία 4.476 άτομα από τα οποία κατάφεραν να επιστρέψουν τα 3.268 μετά την λήξη του πολέμου¹¹¹. Δηλαδή, συνολικά 1.208 όμηροι άφησαν την τελευταία τους πνοή στα βουλγαρικά κάτεργα. Αξιοσημείωτο είναι ότι υπήρξε ένας αριθμός της τάξεως των 1.200 ατόμων που εγκατέλειψαν εθελοντικά την περιοχή της Ζίχνης, βλέποντας την ανενόχλητη προέλαση των γερμανο-βουλγαρικών στρατευμάτων στην περιοχή. Ήταν από αυτούς που πρόλαβαν να φύγουν τις πρώτες ημέρες της εισβολής, τον Αύγουστο του 1916.

Από την έναρξη της κατοχής και πριν από την κήρυξη του πολέμου της Ελλάδας εναντίον της Βουλγαρίας, η επαρχία της Ζίχνης είχε διοικητή τον Βούλγαρο λοχαγό Abatzieff, ο οποίος διέταζε κατά διαστήματα Βούλγαρους στρατιώτες να προβαίνουν σε ληστείες σπιτιών με το πρόσχημα ανεύρεσης οπλισμού. Έτσι, οι Βούλγαροι στρατιώτες όχι μόνο λήστευαν τα νοικοκυριά αλλά δεν δίσταζαν να βιάζουν όποια γυναίκα τους εντυπωσίαζε¹¹². Άλλα δεινά που γνώρισαν όλοι οι κάτοικοι της περιοχής ήταν η πείνα, οι αγγαρείες, οι εκτοπίσεις, οι συλλήψεις, οι δολοφονίες και η ανασφάλεια. Αναμφισβήτητα, η επιθετική αυτή μανία των Βουλγάρων, προς το ελληνικό στοιχείο, βασιζόταν στο γεγονός ότι η περιοχή πρόσφερε σπουδαίους άνδρες μακεδονομάχους κατά το πρόσφατο παρελθόν. Κι αυτό το ενθυμούνταν οι Βούλγαροι.

Πέντε χωριά κυριολεκτικά αφανίστηκαν από προσώπου γης, χωρίς κάτι τέτοιο να δικαιολογείται από κάποιους στρατηγικούς σχεδιασμούς. Έτσι, η Διασυμμαχική Επιτροπή έκανε επιτόπια έρευνα σε 37 κοινότητες αντί 42. Τα κατεστραμμένα χωριά ήταν βέβαια αρκετά κοντά στη γραμμή του μετώπου, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει και την ολοσχερή καταστροφή τους. Οι κάτοικοι των χωριών αυτών εγκατέλειψαν άρον-άρον τις οικίες τους αφήνοντας όλα τα υπάρχοντα πίσω τους για να γλυτώσουν.

Τέλος, αξίζει να αναφέρουμε ότι από το βουλγαρικό μένος δεν γλύτωσαν ακόμα και τα ζώα της επαρχίας αυτής, καθώς κατά τα 2 έτη κατοχής αρπάχθηκαν 9.960 βουβάλια, 4.960 άλογα και μουλάρια, 2.804 γαϊδούρια, πρόβατα 63.106 και 30.221 κατσίκες¹¹³. Φυσικά, οι παραπάνω αριθμοί είναι κατά προσέγγιση, χωρίς όμως αυτό να

¹¹¹ Β. Κάρτσιος, *ό. π.*, σ. 136

¹¹² ΙΛΑΚ, τ. 3, σ. 484-485

¹¹³ Β. Κάρτσιος, *ό. π.*, σ. 137

μειώνει το γεγονός ότι μετά την κατοχή δεν επιστραφήκαν ποτέ πίσω στους ιδιοκτήτες τους.

2.3.2. Η πόλη του Σιδηροκάστρου

Η πόλη του Σιδηροκάστρου, η οποία βρίσκεται κοντά στην ελληνοβουλγαρική μεθόριο, καταλήφθηκε στις 5 Αυγούστου 1916 και τέθηκε αμέσως σε αυστηρό αποκλεισμό που ολοκληρώθηκε με πολλές απαγορεύσεις. Η κοινότητα δεν ήταν αναγνωρισμένη από τους Βούλγαρους ως ελληνική, γι' αυτό οι εντολές και οι διαταγές γίνονταν από κήρυκα που μιλούσε βουλγαρικά. Όπως πληροφορούμαστε από την έκθεση του Κωνσταντίνου Ρακτιβάν, υπουργού των Εσωτερικών επί κυβερνήσεως Βενιζέλου, ύστερα από την επιτόπια έρευνά του, το Σιδηρόκαστρο μαζί με τα περίχωρά του πριν την κατοχή αριθμούσε 12.000 κατοίκους συμπεριλαμβανομένων και των προσφύγων, ενώ μετά το πέρας της κατοχής υπήρχαν μόλις 2.400 κάτοικοι. Τα 2/3 των σπιτιών κατεδαφίστηκαν κυριολεκτικά ώστε οι λίθοι των σπιτιών να χρησιμοποιηθούν για τα οχυρωματικά έργα που κατασκευάζονταν για λογαριασμό των Βουλγάρων¹¹⁴.

Πράγματι, μέχρι τον Ιούνιο του 1917 η πόλη προσέφερε στο στρατό για την κατασκευή στρατιωτικών έργων 100 εργάτες σε ημερήσια βάση. Οι εργάτες απασχολούνταν στη τελειοποίηση των δρόμων, των χαρακωμάτων και των συγκοινωνιακών οδών. Ύστερα, από τον Ιούνιο του 1917, οι εργασίες εκτελούνταν από τις γυναίκες και τα παιδιά, αφού ο άρρενος πληθυσμός βρισκόταν σε ομηρία στο εσωτερικό της Βουλγαρίας.

Οι συλλήψεις και οι μαστιγώσεις πήραν μεγάλη έκταση στο Σιδηρόκαστρο όπως και στα περίχωρα. Το παράδοξο είναι ότι δεν καταγράφηκε καμιά μαρτυρία που να αναφέρεται σε βιασμούς γυναικών. Όσον αφορά τις κλοπές και τις λεηλασίες, αυτές ήταν γενικευμένες. Από τους πρώτους μήνες ακόμα, επιτάχθηκε μια αποθήκη στην οποία τοποθετήθηκε βουλγαρική φρουρά όπου φυλασσόταν καθετί που άρπαζαν οι Βούλγαροι στρατιώτες από τα σπίτια των κατοίκων. Ούτε ένα σπίτι δεν απέφυγε τη λεηλασία. Η πιο σημαντική κλοπή, όμως, ήταν αυτή που έγινε από τον τοπικό διοικητή

---

¹¹⁴ Σ. Σφέτας, *ό. π.*, σ. 168

για λογαριασμό της βουλγαρικής κυβέρνησης και αφορά τη θρησκευτική κοινότητα του Μελένικου. Οι θησαυροί των Σαράντα Εκκλησιών ήταν αποθηκευμένοι στο Σιδηρόκαστρο, σε ένα κτίριο που ήταν νοικιασμένο για το σκοπό αυτό. Οι υπεύθυνοι φύλακες παρέδωσαν το κλειδί και όλοι οι θησαυροί κατασχέθηκαν από τους Βούλγαρους¹¹⁵. Από τα στοιχεία της Διεθνούς Επιτροπής πληροφορούμαστε ότι ο πληθυσμός κατά την έναρξη της κατοχής εντός της κωμόπολης του Σιδηροκάστρου ήταν 4.050 ενώ μετά αριθμούσε 3.600. Πέθαναν κατά την διάρκεια της κατοχής 110 Έλληνες και από την κωμόπολη εκτοπίστηκαν στην Βουλγαρία 1.770, ενώ από αυτούς μπόρεσαν να επιστρέψουν πίσω οι 1.650. Η λεηλασία των σπιτιών, όμως, ήταν αρκετά μεγάλη καθώς 450 σπίτια καταστράφηκαν ολοσχερώς. Αξιοσημείωτο είναι ότι λίγο πριν την ανακωχή του 1918, οι Βούλγαροι πρόλαβαν και κατέσχεσαν αρκετά αιγοπρόβατα, άλογα, χοίρους και μουλάρια¹¹⁶.

---

¹¹⁵ ΙΛΑΚ, τ. 3, σ. 381

¹¹⁶ ΙΛΑΚ, τ. 3, σ. 382

Γ΄ Κεφάλαιο

Η εθνοκαθαρτική πολιτική της Βουλγαρίας

(Β΄ περίοδος κατοχής, Ιούνιος 1917 με Σεπτέμβριο του 1918)

3.1. Ομηρία

Ο εξανδραποδισμός του άρρενος πληθυσμού της Ανατολικής Μακεδονίας και η βίαιη μεταγωγή του στο εσωτερικό της Βουλγαρίας άρχισε τον Ιούνιο του 1917. Η πρώτη ομαδική αποστολή πεντακοσίων Δραμινών πραγματοποιήθηκε στις 22 Ιουνίου 1917, έπειτα από την έξοδο της Ελλάδας στον πόλεμο. Η νέα αυτή μαρτυρική περιπέτεια του ατυχούς πληθυσμού έμεινε γνωστή για τους κατοίκους της Ανατολικής Μακεδονίας με το όνομα «ομηρία». Οι Βούλγαροι, κατά την παραμονή τους στις ελληνικότατες αυτές περιοχές, συνέλαβαν ομαδικώς περίπου 50.000 Έλληνες και τους μετέφεραν σε διάφορα σημεία της Βουλγαρίας, όπου τους υπέβαλαν σε απερίγραπτα βασανιστήρια επιδιώκοντας την εξόντωσή τους. Μόνο από την πόλη της Δράμας μετήχθη ολόκληρος ο άρρην πληθυσμός, που αριθμούσε τότε σε 5.000 περίπου. Από το μέτρο αυτό εξαιρέθηκαν όσοι Έλληνες ήταν ανάπηροι και οι ασθενείς¹¹⁷. Πάντως, δεν υπάρχει κάποια στατιστική που να μας πληροφορεί για τον ακριβή αριθμό των απαχθέντων ομήρων, διότι αυτές τις στατιστικές τις τηρούσαν μόνο οι βουλγαρικές αρχές, οι οποίες ουδέποτε τις κοινοποιούσαν και ουδέποτε τις ανακοίνωναν σε κάποιον.

Το σκληρό αυτό μέτρο εφαρμόζονταν αποκάλυπτα όταν πλέον η ενιαία κυβέρνηση Βενιζέλου προέβη σε διακοπή των διπλωματικών σχέσεων με την Βουλγαρία, όπως έπραξε και με τις κυβερνήσεις της Τουρκίας και της Αυστροουγγαρίας. Τότε η πολιτική διοίκηση της Ανατολικής Μακεδονίας πέρασε επίσημα στα χέρια των Βουλγάρων. Στις 5 Ιουλίου 1917, διατάχθηκαν όλοι οι Δημόσιοι και δημοτικοί υπάλληλοι να συγκεντρωθούν στην Νομαρχία της Δράμας, έχοντας μαζί τους μόνο εσώρουχα και τρόφιμα για δυο μέρες. Έτσι εκείνη την ημέρα, εκτοπίστηκαν στην Παλαιά Βουλγαρία περίπου 300 επιφανείς Έλληνες, νομάρχες, δήμαρχοι,

---

¹¹⁷ Ν. Καπετανάκης-Ακρίτας, *Επίτομη Ιστορία της Δράμας: Ιστορική και Αρχαιολογική μελέτη*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 46

μητροπολίτες και αξιωματικοί¹¹⁸. Φυσικά οι εκτοπίσεις προς το εσωτερικό της Βουλγαρίας είχαν ξεκινήσει πριν από την επίσημη κήρυξη του πολέμου κατά της Βουλγαρίας. Για να καταλάβουμε το μέγεθος της επιστράτευσης, καθ' όλο το διάστημα της κατοχής, μόνο από την πόλη της Δράμας εξορίστηκαν 1.965 άτομα ενώ επέστρεψαν οι 1.359 εξ' αυτών. Πέθαναν στην εξορία 606 Δραμινοί, δηλαδή το 1/3 των εξόριστων¹¹⁹.

Όπως πληροφορούμαστε από την έκθεση του προξένου της Γερμανίας στη Δράμα, ο οποίος κατέγραψε τις τραγικές εκείνες στιγμές, την ίδια ημέρα έφτασαν στη Δράμα με τα πόδια, εν πομπή, μακρές ουρές αιχμαλώτων από την Προσοτσάνη, τη Νέα Ζίχνη, ακόμα και από τις Σέρρες. Με διαταγή της νομαρχίας στο μπαλκόνι του δημαρχείου αναρτήθηκαν οι σημαίες των Κεντρικών Δυνάμεων, προκαλώντας το κλάμα μερικών Ελλήνων, όχι τόσο για την ανάρτηση της γερμανικής σημαίας, όσο για της βουλγαρικής και της τουρκικής. Παρόμοιο σκηνικό εκτυλίχθηκε τις επόμενες ημέρες και στις Σέρρες, όπου στις 21 Ιουνίου 1917, η ελληνική σημαία υπεστάλη στο Διοικητήριο και εξεδόθη διαταγή για την απέλαση στη Βουλγαρία όλου του άρρενος πληθυσμού¹²⁰. Άξιο αναφοράς είναι το ότι η Γερμανία, στα νέα δεδομένα, δεν απέδειξε ενδιαφέρον για τις εκτοπίσεις των Ελλήνων, παρά μόνο την ενδιέφερε το ζήτημα της εξαιρετικής ποιότητας καπνού στη περιοχή.

Πράγματι, η μέθοδος της ομηρίας αποτέλεσε για τους Βούλγαρους όπλο καταπίεσης κατά της εμπόλεμης ελληνικής κυβέρνησης και μέσο εξόντωσης του ελληνισμού της Ανατολικής Μακεδονίας. Οι βουλγαρικές δυνάμεις κατοχής, φοβούμενοι μη τυχόν δημιουργηθούν οργανωμένες Ελληνικές αντάρτικες ομάδες και χτυπηθούν μετόπισθεν, συλλάμβαναν Έλληνες άνδρες ηλικίας 17-55 ετών και τους οδηγούσαν τμηματικά σιδηροδρομικώς, μέσω Ξάνθης και Σερρών, σε στρατόπεδα συγκέντρωσης στη Βουλγαρία. Τούρκοι, Εβραίοι και Αρμένιοι κάτοικοι της περιοχής εξαιρούνταν από το μέτρο. Οι αποστολές ήταν σχεδόν καθημερινές, από τις 22 Ιουνίου 1917, και ακολουθούσαν την εξής διαδικασία. Συλλαμβάνονταν και συγκεντρώνονταν οι «όμηροι» απ' όλες τις περιοχές της Αν. Μακεδονίας στη Δράμα. Εκεί, γινόταν έλεγχος των ταυτοτήτων τους και στη συνέχεια επιβιβάζονταν σε φορτηγά τρένα. Το ταξίδι διαρκούσε 5-10 μέρες, κατά τη διάρκεια του οποίου πολλοί πέθαιναν από τη δίψα,

¹¹⁸ Σ. Σφέτας, *Όψεις της βουλγαρικής κατοχής στην Ανατολική Μακεδονία, 1916-1918*, Θεσσαλονίκη 2020, σ. 178

¹¹⁹ Ιερά Μητρόπολη Δράμας, *Ημερολόγιο αφιερωμένο στην μνήμη των αμάμων θυμάτων της Β' βουλγαρικής κατοχής εις την Ανατολικήν Μακεδονίαν (1916-1918)*, Δράμα 2016, σ. 33, στο εξής βλ. ΙΜΔ

¹²⁰ Σ. Σφέτας, *ό. π.*, σ. 181

την πείνα, την ασφυξία και τις βιαιοπραγίες από μέρους των στρατιωτών συνοδών τους¹²¹. Τα στρατόπεδα στα οποία τοποθετούνταν οι Έλληνες βρίσκονταν στο Κάτω Τύρνοβο, στο Κάρναμπατ, στο Σίτσοβο, στο Κίτσεβο, στη Σίμνιτσα, στο Μπούκοβο, στο Γκοστιβάρ και σε άλλα σημεία των παραδουνάβιων περιοχών¹²².

Αν συγκρίνουμε τους «ομήρους» Έλληνες του 1917-1918, με τους «ντουρτουβάκηδες» του 1941-44, σίγουρα θα διαπιστώσουμε ομοιότητες αλλά και διαφορές. Οι ομοιότητες είναι ότι οι *όμηροι* χωρίζονταν σε λόχους 50 ατόμων και οι συνθήκες που αντιμετώπιζαν οι Έλληνες όμηροι του 1917-18 παρουσιάζουν αναλογίες με τις αντίστοιχες του 1941-44. Δηλαδή, και οι δυο αιχμαλωσίες έγιναν από το βουλγαρικό κράτος σε περίοδο παγκόσμιων συρράξεων και αφορούσαν χειρωνακτική εργασία σε παρόμοια έργα. Επίσης, και στις δυο περιπτώσεις υπήρξε βία αφού οι Έλληνες στρατολογήθηκαν ακούσια. Η εργασία στην οποία υποβλήθηκαν ήταν, εκτός από καταναγκαστική, ιδιαίτερος σκληρή¹²³.

Υπήρξαν όμως και δυο διαφορές στις «ομηρίες» αυτές. Η ομηρία του 1917-18 δεν είχε ημερομηνία λήξης. Οι Έλληνες δεν γνώριζαν *αν* και *πότε* θα επιστρέψουν και μάλλον περίμεναν το θάνατο στην ξένη γη. Αντίθετα, οι *ντουρτουβάκηδες* ήξεραν ότι στρατολογούνται για 6-7 μήνες, προθεσμία που συχνά όμως καταστρατηγούνταν, ενώ οι άδειές τους συχνά εξαρτώνταν από την «καλή συμπεριφορά» αλλά και από τη δυνατότητα χρηματισμού που είχαν οι στρατεύσιμοι. Συγγενείς των Ελλήνων χρημάτιζαν τις επιτροπές στρατολόγησης, είτε για να έρθει με άδεια κάποιο συγγενικό τους πρόσωπο, είτε με στόχο την αποφυγή της στράτευσής του¹²⁴. Τέλος, οι κακουχίες του 1917-18 ήταν φοβερότερες, από δυσβάσταχτες έως θανατηφόρες και μόνο με την αγριότητα των τουρκικών «Αμελέ Ταμπουρού» θα μπορούσαν να συγκριθούν¹²⁵.

Το μεγαλύτερο κέντρο υποδοχής των Ελλήνων *ομήρων* ήταν η Σούμλα της Βουλγαρίας. Εκεί γινόταν νέα καταγραφή, στρατωνισμός σε άλλοτε στρατιωτικούς γερμανικούς στάβλους, κούρεμα, απολύμανση, αφαίρεση χρημάτων και στη συνέχεια προωθούνταν κατά ομάδες στα διάφορα στρατόπεδα καταναγκαστικής εργασίας, που

¹²¹ Δ. Πασχαλίδης, «Η Χωριστή Δράμας (Τζατάλτζα) κατά τη δεύτερη βουλγαρική κατοχή της Ανατολικής Μακεδονίας (1916-1918)», στα: *Πρακτικά της Β' επιστημονικής συνάντησης «Η Δράμα και η περιοχή της, Ιστορία και πολιτισμός, 18-22 Μαΐου 1994»*, Δράμα 1998, σ. 653, στο εξής βλ. Δ. Πασχαλίδης, *Η Χωριστή Δράμας (Τζατάλτζα)*

¹²² Ν. Καπετανάκη- Ακρίτα, *ό. π.*, σ. 47

¹²³ Α. Μάλαμα, *Έλληνες όμηροι σε Βουλγαρικά τάγματα εργασίας 91917-18 και 1941-44*, το ημερολόγιο του *Θωμά Κηροποιού και άλλες μαρτυρίες*, Σέρρες 2014, σ. 30

¹²⁴ Σ. Αυγέρη, *Ντουρτουβάκια: Έλληνες σε Βουλγαρικά Τάγματα Εργασίας 1941-44*, Αθήνα 2012, σ. 5

¹²⁵ Α. Μάλαμα, *ό. π.*, σ. 31

κατά την εμπιστευτική έκθεση του συνταγματάρχη Κ. Μαζαράκη-Αινιάν, αρχηγού της στρατιωτικής αποστολής στη Βουλγαρία, ανέρχονταν σε 25. Αυτά ήταν τα στρατόπεδα της Φιλιππούπολης, της Άνω- Τζουμαγιάς, της Στάρα-Ζαγορά, της Πλέβεν, του Κάρναμπατ, του Πιτρότ, του Αλεξάντροβο, της Γκόρνα-Οράχοβα, της Νόβα-Ζαγόρα, του Σλίβεν, του Ντόμπριτς, του Τσερβέν Μρέγκ, του Βράτσα, του Σεμλίεβο, του Νεγκοτίν, του Ποζάρεβο, του Τσιρπάλ, της Λωμ-Παλάγκα, της Μπέλα-Σλατίνα, του Εσκή-Τζουμαγιά, του Μπόμπωφ-Ντόλ, της Σούμεν, του Χάσκοβον, του Νεγκοτίν, και του Τατάρ-Πάζαρτζικ¹²⁶.

Το πιο γνωστό, όμως, ήταν το Κίτσεβο, όπου προωθήθηκαν περισσότεροι από 12.000 Ανατολικομακεδόνες. Παράλληλα, αξιομνημόνευτη είναι η αναφορά πως αρκετοί Έλληνες ναυλώνονταν από Βουλγάρους γαιοκτήμονες της περιοχή, αντί ενός ποσού που πλήρωναν στη βουλγαρική στρατιωτική αστυνομία, οι οποίοι τους χρησιμοποιούσαν ως εργάτες στα κτήματά τους. Οι όμηροι αυτοί ήταν υποχρεωμένοι να φορούν περιβραχιόνιο με την ένδειξη φυλακισμένος ή αιχμάλωτος και είχαν μάλλον καλύτερη τύχη από εκείνους που μεταφέρονταν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης¹²⁷.

Στη Σούμλα, περιοχή της Ανατολικής Ρωμυλίας και κοντά στους πρόποδες της οροσειράς του Αίμου, οι όμηροι οδηγούνταν σε ένα τεράστιο περιμανδρωμένο στρατόπεδο με ψηλές σκοπιές. Εκεί υπήρχαν ισόγειοι στρατώνες, υπόστεγα, στάβλοι, 50-60 υπόγειες αποθήκες, όλα γεμάτα με ομήρους από τα περίχωρα της Δράμας, της Καβάλας, της Νέας Ζίχνης, του Παγγαίου και των Σερρών, αλλά και με Σέρβους ομήρους. Οι «ίσιμπες» ήταν καλύβες χωμένες στη γη, των οποίων μόνον οι στέγες βρίσκονταν πάνω από το έδαφος "φιλοξενούσαν" τους Έλληνες διανοούμενους της εποχής, όπως δικηγόρους, δασκάλους, ιερείς και δημοσίους υπαλλήλους. Ήταν σκοτεινές και υγρές για να διατηρούν το χειμώνα κάποια υποφερτή θερμοκρασία, αλλά ήταν το βασίλειο της ψείρας. Στους στάβλους, πάλι, κυριαρχούσε μια βαριά μυρουδιά από την απόπνοια της αμμωνίας με τέτοια σπιρτάδα που τα μάτια τους δάκρυζαν¹²⁸.

Στα σκληρά στρατόπεδα του Γκόστιβαρ και του Κίτσεβου, πολλοί Έλληνες όμηροι άφησαν την πνοή τους στις ράγες της σιδηροδρομικής γραμμής Γκόστιβαρ-Αχρίδας. Η γραμμή αυτή, 130 χιλιομέτρων, ονομάστηκε «γραμμή αίματος» διότι δεκάδες χιλιάδες αθώες ψυχές γνώρισαν την ανθρώπινη κτηνωδία πριν το μαρτυρικό

¹²⁶ Σ. Σφέτας, *ό. π.*, σ. 206

¹²⁷ Δ. Πασχαλίδης, *Η Χωριστή Δράμας (Τζατάλτζα)*, σ. 653

¹²⁸ Β. Κάρτσιος, *Η γενοκτονία του ελληνισμού της Ανατολικής Μακεδονίας κατά τη 2^η βουλγαρική κατοχή (1916-18)*, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 78

τους θάνατο. Υπολογίζεται ότι δούλευαν περίπου 58.000 όμηροι στην πλειονότητά τους Έλληνες και Σέρβιοι. Η θνησιμότητα στις τάξεις των Ελλήνων ξεπέρασε το 90%. Κάθε μέρα πέθαιναν δεκάδες και εκατοντάδες από ξυλοδαρμούς, υποσιτισμό, κρυοπαγήματα και φθειρίαση. Οι Βούλγαροι θα λέγαμε ότι είχαν εμμονή σε συγκεκριμένους αριθμούς, καθώς όπως προκύπτει από τις μαρτυρίες, έδιναν 25 ξυλιές στον "ατίθασο" όμηρο, στοιβαζαν 50 άτομα ανά βαγόνι, σχημάτιζαν φάλαγγα 300 αιχμαλώτων και έθαβαν τους νεκρούς ανά 300 σε κάθε ομαδικό τάφο. Το Κίτσεβο αποτέλεσε το νεκροταφείο του ελληνισμού, καθώς η έκταση των τάφων των Ελλήνων κάλυπτε ένα μεγάλο γήπεδο. Αργότερα, με διαταγή του διοικητή του στρατοπέδου, καταστράφηκαν όλοι οι σταυροί και ισοπεδώθηκε όλος ο χώρος για να καλυφθούν τα ανομήματα των Βουλγάρων¹²⁹.

Από άλλες γραπτές μαρτυρίες των επιζήσαντων της ομηρίας, η βουλγαρική διοίκηση συγκέντρωνε στα δημοτικά σχολεία της κάθε περιοχής όλους τους άνδρες ηλικίας 17-60 ετών, οι οποίοι με συνοδεία Βούλγαρων στρατιωτών οδηγούνταν στον πλησιέστερο σιδηροδρομικό σταθμό. Από εκεί οδηγούνταν, όπως προαναφέραμε, στα προκαθορισμένα στρατόπεδα και υποβάλλονταν αμέσως σε χειρωνακτική εργασία. Οι εργασίες ήταν η διάνοιξη δρόμων, η κατασκευή ή συντήρηση σιδηροδρομικών γραμμών, το σπάσιμο πετρών για ασφαλτοστρώσεις, φόρτωση-εκφόρτωση βαγονιών με αμμοχάλικο και εκσκαφή χώματος. Όλες αυτές οι εργασίες μετατρέπονταν σε κόλαση καθώς συνοδεύονταν από ανεπαρκή σίτιση, ξυλοδαρμούς, εξευτελισμούς, διαβίωση στην παγωνιά του ύπαιθρου και ψυχική καταρράκωση. Οι επιζήσαντες συμπληρώνουν ότι εκτός των άλλων δεινών ταλαιπωρούνταν από τις ψείρες, τις ασθένειες και την αυπνία¹³⁰. Επιπροσθέτως, θα πρέπει να αναφερθεί και το μεθοδευμένο πρόγραμμα εξόντωσης των Ελλήνων ομήρων. Κάθε πρωί, κατά την έξοδό τους από τα άθλια παραπήγματα, ξυλοκοπούνταν άνευ λόγου. Η εργασία ήταν συνεχής και ξεκινούσε από τις 5 το πρωί μέχρι τις 8 το βράδυ, υπό όλες τις καιρικές συνθήκες, ακόμη και με 50-60 εκατοστά χιόνι. Υπήρχε ελεγχόμενη ασιτία καθώς έδιναν στους ομήρους ένα ζωμό θρυμματισμένο σιτάρι και 500 γραμμάρια μουχλιασμένο άρτο αραβοσίτου, που μειώθηκε αργότερα στα 400 γραμμάρια. Επίσης, Βούλγαροι επόπτες εργασίας προέβαιναν σε εν ψυχρώ δολοφονίες με την παραμικρή αιτία ή και χωρίς αφορμή¹³¹.

Όσον αφορά τους Έλληνες κατοίκους που έμειναν πίσω λόγω ηλικίας ή δεν αποτελούσαν μάχιμο πληθυσμό, υποχρεώθηκαν σε ειδικές αγγαρείες από τις

¹²⁹ Β. Κάρτσιος, *ό. π.*, σ. 80

¹³⁰ Α. Μάλαμα, *ό. π.*, σ. 33

¹³¹ Β. Κάρτσιος, *ό. π.*, σ. 75

βουλγαρικές αρχές. Από το οχυρό του Ρούπελ μέχρι την εκβολή του Στρυμόνα, στην παράκτια περιοχή της Αμφίπολης, υπήρχε μεγάλος αριθμός οχυρωματικών έργων που κλιμακώνονταν σε βάθος. Όμως, από την εκβολή του Στρυμόνα μέχρι τον ποταμό Νέστο τα πράγματα ήταν διαφορετικά. Ο φόβος μιας επίθεσης από τη θάλασσα ώθησε το Βούλγαρο διοικητή να κατασκευάσει μια αμυντική γραμμή σχεδόν συνεχή, συχνά κάτω από αντίξοες συνθήκες, εξαιτίας των ιδιαιτεροτήτων του εδάφους. Έτσι, μεγάλος αριθμός κατοίκων εργάστηκαν σε ορεινούς δρόμους και μονοπάτια που εξυπηρετούσαν αυτές τις βραχύχρονες οχυρώσεις και η κατασκευή αυτών, των ιδιαίτερης στρατηγικής σημασίας έργων, προήλθε από την άμισθη εργασία των κατοίκων της Αν. Μακεδονίας. Οι εργάτες αυτοί έμεναν σε αυτοσχέδιες καλύβες, με ελάχιστη τροφή, ίσα-ίσα για να συντηρούνται στην ζωή, και υποβάλλονταν σε εξοντωτική εργασία στην οποία εάν δεν απέδιδαν τιμωρούνταν με ξυλοδαρμό που τους οδηγούσε πολλές φορές σε αναπηρία ή σε θάνατο¹³².

Στις 21 Ιουνίου του 1917, ο Νομάρχης Σερρών Δημήτριος Ανδρεάδης, αφού διατάχθηκε από τους Βούλγαρους να κατεβάσει την Ελληνική Σημαία από τα Δημόσια κτίρια, έλαβε διαταγή από τον Βούλγαρο Georgieff να ενημερώσει τον Δήμαρχο Σερρών Mehmet Akil-bey να κοινοποιήσει στους κατοίκους την διαταγή ότι «οι στρατιωτικές αρχές έχουν το δικαίωμα να απασχολούν τον ντόπιο πληθυσμό στην εκτέλεση έργων στρατιωτικής φύσεως. Οι υπηρεσίες αυτές παρέχονται δωρεάν»¹³³. Ο πληθυσμός θα λάμβανε ως αμοιβή μόνο ψωμί και η Δημαρχία δεν θα αποζημίωνε την ημέρα εργασίας τους. Φυσικά, όλα τα προαναφερθέντα αποτελούσαν αναμφίβολα παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, πράγμα που η βουλγαρική κυβέρνηση το γνώριζε καλά αλλά σκοπίμως το αγνοούσε.

3.2. Εκτοπίσεις

Πριν από την επίσημη κήρυξη του πολέμου της Ελλάδας εναντίον της Βουλγαρίας, οι εκτοπίσεις εφαρμόστηκαν έχοντας ως μανδύα τα μέτρα ασφαλείας σε

¹³² Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο Καβάλας, *Τετράδια Βουλγαρικής Κατοχής, Αν. Μακεδονία 1916-1918, Δράμα-Δοξάτο-Προσοτσάνη-Χωριστή-Οικισμοί, Αναφορές και Ανακρίσεις της Διεθνούς Διασυμμαχικής Επιτροπής*, Καβάλα 2010, τ. 2, σ. 19-20, στο εξής βλ. ΙΛΑΚ, τ. 2

¹³³ Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο Καβάλας, *Τετράδια Βουλγαρικής Κατοχής, Αν. Μακεδονία 1916-1918, Σέρρες- Σιδηρόκαστρο- Ζίγνη- Εικοσιφοίνισσα- Οικισμοί, Αναφορές και Ανακρίσεις της Διεθνούς Διασυμμαχικής Επιτροπής*, Καβάλα 2010, τ. 3, σ. 100, στο εξής βλ. ΙΛΑΚ, τ. 3

άτομα με υψηλό μορφωτικό επίπεδο. Οι βουλγαρικές αρχές με το φόβο μη τυχόν οι δάσκαλοι και οι ιερείς συσπείρωναν τον ελληνικό λαό εναντίον τους, φρόντισαν για την εκτόπισή τους. Όσον αφορά όμως τους Έλληνες ιερείς τα πράγματα ήταν λίγο διαφορετικά. Είτε θα δέχονταν ευνοϊκότερη μεταχείριση είτε δεν θα εκτοπίζονταν από τα πάτρια εδάφη τους, εάν πρώτα ασπάζονταν τη βουλγαρική εξουσία. Με το ίδιο σκεπτικό απέλασαν τους δικηγόρους, τους κτηνιάτρους, τους δικαστές και για άλλους δημοσίους υπαλλήλους της περιοχής. Οι Έλληνες ιατροί όμως δεν εκτοπίστηκαν, ούτε κακοποιήθηκαν, διότι χρησιμοποιούνταν για να προσφέρουν υγειονομική περίθαλψη. Όλοι αυτοί όμως αποτελούσαν το επιστημονικό δυναμικό της περιοχής. Εν συνεχεία, οι Βούλγαροι τοποθέτησαν δικούς τους σ' όλες τις διοικητικές θέσεις, ίδρυσαν σχολεία και τους Έλληνες ιερείς τους αντικατέστησαν με Βούλγαρους απαγορεύοντας, μάλιστα, στους κατοίκους να ομιλούν την ελληνική γλώσσα¹³⁴.

Μετά την κήρυξη του πολέμου οι εκτοπίσεις αυτές μετετράπηκαν σε *ομηρία* και επιστρατεύονταν όλοι οι άνδρες ανεξαρτήτου κοινωνικής βαθμίδας. Ο Νομάρχης Δράμας, Μπακόπουλος, μας πληροφορεί ότι αιχμαλωτίστηκε μαζί με 3.000 Έλληνες στο στρατόπεδο συγκέντρωσης του Κάρναμπατ, όπου μεταξύ αυτών βρίσκονταν δάσκαλοι, δικηγόροι, έμποροι, συμβολαιογράφοι και άλλοι μορφωμένοι άνθρωποι προοριζόμενοι να εργαστούν ως απλοί εργάτες¹³⁵. Η Αθήνα που είχε διακόψει τις ελληνοβουλγαρικές διπλωματικές της σχέσεις εξαιτίας του πολέμου, δεν είχε πρεσβεία στη Σόφια για τον έλεγχο των εκτοπισμένων Ελλήνων. Η ανάθεση της εκπροσώπησης των ελληνικών συμφερόντων είχε ανατεθεί στην Ολλανδία και συνεπώς η κυβέρνηση Βενιζέλου δεν είχε άμεση πληροφόρηση για την τύχη των εκτοπισμένων κατοίκων της Ανατολικής Μακεδονίας. Λίγες μόνο πληροφορίες έφταναν στην Αθήνα και από τα τέλη του 1917 με αρχές του 1918 ξεκίνησε η προσπάθεια της διεθνοποίησης του ζητήματος των εκτοπισμών από την κυβέρνηση Βενιζέλου. Έτσι, ο βενιζελικός τύπος άρχισε να θίγει το θέμα γράφοντας πως ο επιτετραμμένος εν Χάγη της Ελλάδας έστειλε ονομαστικούς καταλόγους στη Σόφια, δια μέσου του πρεσβευτή της Ολλανδίας στη Σόφια, για την επάνοδο όλων των κρατούντων δημοσίων υπαλλήλων¹³⁶.

¹³⁴ Μακεδονία, αρ. φ. 2.399, 16.9.1918, σ. 2

¹³⁵ Δ. Πασχαλίδης, «Η έκθεση του Νικολάου Μπακόπουλου, νομάρχη Δράμας κατά τη δεύτερη βουλγαρική κατοχή της Ανατολικής Μακεδονίας (1916-18)», στα: *Πρακτικά της Ε' επιστημονικής συνάντησης «Η Δράμα και η περιοχή της, Ιστορία και πολιτισμός, 18-21 Μαΐου 2006»*, Δράμα 2013, σ. 797, στο εξής βλ. Δ. Πασχαλίδης, Η έκθεση του Νικολάου Μπακόπουλου

¹³⁶ Νέα Ελλάς, αρ. φ. 1.324, 20.12.1917, σ. 2

Φυσικά, η βουλγαρική κυβέρνηση προσποιούνταν άγνοια επί του ζητήματος, ενώ δεν επέτρεψε και στους αντιπροσώπους του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού να επισκεφθούν Έλληνες αιχμαλώτους στη Βουλγαρία. Τότε, ο Σπυρίδων Πολυχρονιάδης, που ήταν επιτετραμμένος στη Χάγη και πρέσβης της Ελλάδας στις Κάτω Χώρες, επέδωσε διπλωματική διακοίνωση στη κυβέρνηση των Κάτω Χωρών με την οποία ουσιαστικά παρακαλούσε να διαταχθεί έρευνα για το μέτρο του εκτοπισμού. Η είδηση και το περιεχόμενο της διπλωματικής διακοίνωσής του δημοσιεύτηκαν σε ολλανδική εφημερίδα, στις 23 Φεβρουαρίου 1918, και το άρθρο αμέσως μεταφράστηκε στην γερμανική γλώσσα. Το περιεχόμενο της διακοίνωσης, αφού τόνιζε ότι οι Βούλγαροι επιδίωκαν, με όλα τα μέσα, να αλλάξουν την πληθυσμιακή σύνθεση του πληθυσμού, καλούσε όλους τους Συμμάχους και τους Ουδέτερους να διατάξουν έρευνα για την τύχη των εναπομεινάντων Ελλήνων στην Ανατολική Μακεδονία¹³⁷. Σ' όλα αυτά η στάση των Γερμανών ήταν παντελώς αδιάφορη, αφού δεν θεωρούσε απίθανη τη νίκη της, και το ζήτημα των εκτοπισθέντων Ελλήνων ήταν γι' αυτήν παρωνυχίδα. Μόνο όταν ο γερμανόφιλος, Γεώργιος Στρέιτ επέδωσε από τη Ζυρίχη ειδικό σημείωμα στη γερμανική πρεσβεία της Βέρνης, προέβησαν σε μια τυπική έρευνα¹³⁸. Η Γερμανία πασιφανέστατα δεν ήθελε να δυσαρεστήσει την βουλγαρική κυβέρνηση.

Αξιοσημείωτο είναι ότι το ίδιο χρονικό διάστημα μεταφέρθηκαν μερικές ελληνικές οικογένειες στη Βουλγαρία, καταγόμενες από χωριά εκκενωμένα και κατεστραμμένα. Μεγαλύτερο, όμως, κύμα μεταναστεύσεως δημιουργήθηκε την περίοδο του λιμού και κατόπιν της σχετικής βουλγαρικής προπαγάνδας όπου τους υπόσχονταν καλή εργασία με πολλές απολαβές, εάν μετέβαιναν με τις οικογένειές τους στη εσωτερικό της Βουλγαρίας. Έτσι, πολλοί Έλληνες εργάζονταν για λογαριασμό Βούλγαρων ιδιωτών¹³⁹.

Σ' αυτό το καταναγκαστικό μέτρο της εκτόπισης αξίζει να σημειώσουμε ότι μετείχαν και όλοι οι Βλάχοι της επαρχίας των Σερρών. Η παρουσία των Βλάχων στην ευρύτερη περιοχή των Σερρών ανάγεται από τον 17ο αιώνα αλλά μεγάλος όγκος προσφύγων Βλάχων εγκαταστάθηκε σταδιακά στην Σέρρες γύρω στο 1750 με τους διωγμούς των Οθωμανών, έπειτα από τα Ορλωφικά 1770-71, καθώς και όταν υπήρξε ένοπλη σύγκρουση με τον Αλή πασά την περίοδο 1790-1820. Επίσης, βλάχικος πληθυσμός προήλθε από τη Δυτική Μακεδονία, την Ήπειρο και από το Μοναστήρι,

¹³⁷ Σ. Σφέτας, *ό. π.*, σ. 212-213

¹³⁸ Σ. Σφέτας, *ό. π.*, σ. 218

¹³⁹ ΙΜΔ, σ. 25

όπου εγκαταστάθηκε στις πλαγιές του Μπέλλες και του Μενοίκιου όρους, φτάνοντας μέχρι την Αλιστράτη, είτε δημιουργώντας καινούργια χωριά είτε ζώντας δίπλα σε άλλους. Αργότερα, οι Βλάχοι συμμετείχαν και πρωτοστάτησαν στους κοινούς απελευθερωτικούς αγώνες, με ιδιαίτερη δράση την περίοδο του Μακεδονικού Αγώνα¹⁴⁰. Ως εκ τούτου, οι Βούλγαροι είτε επειδή ήθελαν να τους εκδικηθούν, εξαιτίας της εθνικής τους δράσης, είτε επειδή σκόπευαν να τους ενσωματώσουν, φρόντισαν για την εκτόπιση του βλάχικου πληθυσμού. Έτσι, στις 14 Σεπτεμβρίου 1916, οι Βούλγαροι ανάγκασαν όλους τους Βλάχους να εκκενώσουν την Τζουμαγιά, την σημερινή Νέα Ηράκλεια Σερρών. Όπως καταγράφηκε, όλοι οι κάτοικοι, γύρω στις 7-8 χιλιάδες ψυχές, περπατούσαν για πολλές ώρες στο δρόμο που οδηγούσε προς τη Βουλγαρία δια μέσου των στενών του Ρούπελ και της Κρέσνας. Το ίδιο συνέβη και με τους κατοίκους των άλλων περιοχών, όπως του Σιδηροκάστρου και του Πετριτσίου. Άνδρες, γυναίκες, γέροι και παιδιά, αφού πήραν τα υπάρχοντά τους, οδηγήθηκαν πεζοί στο Μελένικο¹⁴¹, όπου παρέμειναν για 4 μήνες εκεί, κάτω από άθλιες συνθήκες. Εξαιτίας της έλλειψης τροφίμων κινδύνευσαν πολλοί να πεθάνουν καθώς οι Βούλγαροι τους χορηγούσαν μόνο 100 δράμια αραβοσίτου κατ' άτομο και αυτό, μάλιστα, ήταν ακατάλληλο προς βρώσιν. Έτσι, οι βλάχοι για να κορέσουν την πείνα τους κατέφευγαν στα πίτουρα, υποπροϊόν του σουσαμιού.

Αργότερα, όσοι από τους ομήρους άντεξαν στις κακουχίες, οι Βούλγαροι τους μετέφεραν στην βουλγαροκρατούμενη παλαιά Σερβία, στο Ποζάρεβατς, τον Δεκέμβριο του 1916. Εκεί παρέμεινε και ο κύριος όγκος των Βλάχων από την περιοχή των Σερρών. Το Ποζάρεβατς, όπου εκείνη την εποχή ήταν βουλγαροκρατούμενο, είναι μια όμορφη παραδουνάβια περιοχή, εύφορη και πλούσια, τόσο ως προς την γεωργική παραγωγή όσο και ως προς την κτηνοτροφική αλλά και το εμπόριο. Όπως προκύπτει από πολλές μαρτυρίες, οι Βλάχοι εντυπωσιάστηκαν από την περιοχή αλλά δεν ήξεραν τις προθέσεις

¹⁴⁰ Κ. Πανοπούλου, «Ήταν δύσκολα εκείνα τα χρόνια...» Προφορικές μαρτυρίες Βλαχόφωνων από την ομηρία τους στο Ποζάρεβατς της Σερβίας, στα: *Πρακτικά του Β' Διεθνούς Συνεδρίου «Η Σέρρες και η περιοχή τους, από την οθωμανική κατάκτηση μέχρι τη σύγχρονη εποχή, 6-9 Απριλίου 2006»*, τ. 1, Σέρρες 2013, σ. 65-66

¹⁴¹ «Το Μελένικο είναι μια ιστορική παλιά πόλη. Είχε εβδομήντα περίπου εκκλησίες και τέσσερα περιώνυμα Ελληνικά σχολεία. Ήταν ανέκαθεν ο προμαχών του Ελληνισμού και διακρίνονταν για την πνευματική του παράδοση. Στο Μελένικο καλλιεργήθηκαν πολύ τα γράμματα. Ήδη από το 1880 λειτούργησε ανώτερο Ελληνικό σχολείο. Το 1913 λειτούργησαν εξατάξιο Ελληνικό δημοτικό σχολείο με 180 μαθητές, παρθενγωγείο με 180 μαθήτριες, τετρατάξιο ημιγυμνάσιο με 60 μαθητές και νηπιαγωγείο με 40 νήπια. Μετά τη συνθήκη του Βουκουρεστίου τον Ιούλιο του 1913, λόγω του ότι η ελληνικότητα αυτή πόλη παραχωρήθηκε στην Βουλγαρία, οι Έλληνες εγκατέλειψαν τα σπίτια και οι ίδιοι κατέφυγαν στο Σιδηρόκαστρο, στη Θεσσαλονίκη αλλά και στην Αθήνα, Στις άδειες αυτές οικίες στεγάστηκαν οι όμηροι του 1916, 10-20 οικογένειες σε κάθε οικία», Κ. Πανοπούλου, *ό. π.*, σ. 68

των Βουλγάρων. Σύμφωνα με το βουλγαρικό σχέδιο οι Βλάχοι συζούσαν με ευάριθμους Σέρβους, περισσότεροι άνω των 60 ετών, ενώ κάποιοι άλλοι δούλευαν ως υπηρέτες στα κτήματα των Εβραίων της περιοχής. Ύστερα, οι Βουλγαρικές αρχές συνελάμβαναν ένα άτομο από κάθε οικογένεια, κατά τακτά χρονικά διαστήματα, και όλους μαζί τους έστελναν στα καταναγκαστικά έργα, υπό το καθεστώς της ομηρίας¹⁴².

Τέλος, οι βουλγαρικές αρχές έδειξαν ιδιαίτερη προτίμηση για την εκτόπιση των Ελλήνων ιερέων, όπως προαναφέραμε. Μετά την κήρυξη του πολέμου, η βουλγαρική κυβέρνηση βρήκε τη δικαιολογία να εφαρμόσει το μελετημένο σχέδιό της. Εδώ έγκειται και η μοναδική διαφοροποίηση ανάμεσα στις δυο περιόδους. Έτσι, στις 22 Ιουνίου του 1917 συλλάβανε και εκτοπίσανε στη Βουλγαρία τον Μητροπολίτη Μελενίκου και Σιδηροκάστρου Παρθένιο. Την ίδια τύχη είχαν και 28 ιερείς, ιερομόναχοι, ιεροδιάκονοι και μοναχοί της Μητροπόλεως Σερρών, όπου μαζί με τον μητροπολίτη Παρθένιο εκτοπίστηκαν στο Seslievo. Το Seslievo, ορεινή πόλη στην κεντροβόρεια Βουλγαρία, δέχτηκε, καθ' όλη την διάρκεια της κατοχής, 216 ιερωμένους από όλη την περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας και αποτέλεσε το υπερεθνικιστικό κέντρο της Βουλγαρίας, που σκοπό του είχε την ηθική και βιολογική εξόντωση των Ελλήνων Ιερέων. Εκεί οι Έλληνες ιερείς, αντιμετωπίζονταν από τους κατοίκους με φανατικό και απίστευτο μίσος. Από το σύνολο των 216 Ιερέων και Μοναχών, οι 14 ήταν μεγαλύτεροι των 65 χρόνων. Οι Βούλγαροι, τόσο στο Σεσλίεβο όπως και στη Στάρα Ζαγορά, ένα ακόμη κέντρο εκτοπισμού Ελλήνων ιερωμένων, έβαζαν σε «ελαφρές» αγγαρείες τους υπέργηρους ιερείς και μοναχούς, όπως ο καθαρισμός αποχωρητηρίων, εργασία ταπεινωτική για ιερείς. Το ημερήσιο συσσίτιο των ιερέων ήταν 100 δράμια ψωμί καλαμποκιού, ζωμός λαχανικών ή φασολιών χωρίς λάδι. Στην αρχή και για τους τρεις πρώτους μήνες, οι Έλληνες ιερείς κοιμόνταν σε στάβλους, ενώ εν συνεχεία μεταφέρθηκαν σε παραπήγματα των στρατώνων. Τελικά, από τους 216 Έλληνες ιερείς της Ανατολικής Μακεδονίας, οι 12 άφησαν την τελευταία τους πνοή στο Seslievo από την πείνα και τους ξυλοδαρμούς, ενώ οι υπόλοιποι γύρισαν μετά την λήξη του πολέμου¹⁴³.

¹⁴² Κ. Πανοπούλου, *ό. π.*, σ. 71

¹⁴³ Χ. Βουρουτζίδης, «100 Χρόνια από τη Βουλγαρική κατοχή του 1917 : Ιερείς της Μητρόπολης Σερρών στα βουλγαρικά στρατόπεδα συγκέντρωσης», στην ιστοσελίδα: Σερραϊκή εφημερίδα, *Η Πρόοδος*, 13.09.2017, διαθέσιμο στο: <https://www.eproodos.gr/post/100-hronia-apo-ti-voylgariki-katohi-toy-1917-iereis-tis-mitropolis-serron-sta-voylgarika>, ημερομηνία προσπέλασης 18.4.2021

3.3. Αυθαίρετες επιτάξεις

Πρώτη μέριμνα της βουλγαρικής διοίκησης ήταν να αποκομίσει όλη την αγροτική παραγωγή της περιοχής. Τα δημητριακά, αθέριστα ή αποθηκευμένα, οι πολιτικές ή στρατιωτικές προμήθειες, ακόμα και οι ιδιωτικές, επιτάχθηκαν, ή, για να είμαστε πιο ακριβείς, κατασχέθηκαν. Αφού, λοιπόν, η αγορά στερούνταν από βασικά αγαθά, αξιωματικοί του βουλγαρικού στρατού έγιναν ανεπισήμως «σιτιστές» για τους κατοίκους. Μεταπουλούσαν, δηλαδή, τα αρπαχθέντα ή τα κλεμμένα τρόφιμα σε υπέρογκες τιμές. Για παράδειγμα, το κρέας κόστιζε 35-40 λέβα, ο καφές 300-400 λέβα, το τυρί 60-70 λέβα, τα σαπούνι 80 λέβα, τα φασόλια 20 λέβα και το αλεύρι 30 λέβα η οκά. Για να καταλάβουμε το κόστος ζωής, μια 5μελής οικογένεια στην κατεχόμενη περιοχή χρειάζονταν 4 χιλιάδες λέβια μηνιαίως, ενώ υπό τους ίδιους όρους στη Βουλγαρία η ίδια οικογένεια ήθελε για να ζήσει 200 λέβια. Δηλαδή το κόστος ζωής στην κατεχόμενη Ελλάδα ήταν 20πλάσιο. Έτσι, για να ζήσουν πολλοί αντάλλαζαν τα χρυσαφικά, τα σκεύη, ακόμα και τα έπιπλά τους με λίγη τροφή¹⁴⁴.

Όσον αφορά σπίτια και καταστήματα των οποίων οι ιδιοκτήτες είχαν εγκαταλείψει την περιοχή, η βουλγαρική διοίκηση εφάρμοσε τον κανόνα *res nullius*, ο οποίος τα μετέτρεπε σε «βουλγαρική ιδιοκτησία». Τέλος, η ίδια στρατηγική εφαρμόστηκε τόσο στην αγροτική όσο και στην κτηνοτροφική παραγωγή. Οι βουλγαρικές αρχές επιτάζαν όλα τα μεταφορικά ζώα και δεν τα επέστρεψαν ποτέ, ενώ, καθ' όλη τη διάρκεια της κατοχής έκαναν εκτεταμένη και δωρεάν εκμετάλλευση της κτηνοτροφικής παραγωγής της περιοχής, που ήταν σημαντική¹⁴⁵.

3.4. Έμμεσες αρπαγές, κλοπές και φόροι

Εκτός από τις άμεσες κλοπές και ληστεύσεις, οι Βούλγαροι, προέβαιναν σε παντός είδους προσχήματα και επινοήσεις για να αποσπάσουν χρήματα από τους κατοίκους της Ανατολικής Μακεδονίας. Κατεδίωκαν τους εύπορους Έλληνες με την δικαιολογία της εσχάτης προδοσίας και τους άφηναν ελεύθερους ύστερα από την

¹⁴⁴ Έκθεσις της Πανεπιστημιακής Επιτροπής περί των εν Ανατολική Μακεδονία διαπραχθεισών υπό των Βουλγάρων Ωμοτήτων και Καταστροφών, Αθήνα 1918, σ. 18, στο εξής βλ. ΕΠΕ

¹⁴⁵ ΙΛΑΚ, τ. 2, σ. 18

χρηματική αποζημίωση. Έτσι, ευκατάστατοι Έλληνες και έμποροι της περιοχής αγόραζαν την ελευθερία τους έναντι χρημάτων. Επικεφαλής αυτής της ιδέας ήταν ο Βούλγαρος διοικητής Γεωργιέφ, τον οποίον, επειδή καταγγέλθηκε από άλλους Βούλγαρους, διότι δεν μετείχαν οι δεύτεροι στα κέρδη, η βουλγαρική κυβέρνηση τον φυλάκισε για λίγους μήνες¹⁴⁶. Φυσικά τα χρήματα δεν επιστράφηκαν ποτέ στους δικαιούχους.

Άλλος τρόπος αρπαγής χρημάτων γινόταν κατά τις βραδινές ώρες. Σ' αυτή την περίπτωση δρούσαν απλοί Βούλγαροι στρατιώτες που εκτελούσαν νυχτερινή περίπολο. Επειδή απαγορευόταν μετά από μια συγκεκριμένη ώρα το φως στις οικίες των κατοίκων, η περίπολος όταν αναγνώριζε τον φωτισμό εισέβαλε αιφνιδιαστικώς στα σπίτια εκβιάζοντας για χρήματα. Τα ποσά που τελικώς κατάφερναν να αποσπάσουν, χρησιμοποιούνταν προκειμένου να απαλλαγούν οι κάτοικοι από τις βαρείες αγγαρείες που διατάσσονταν να πράξουν. Η διοίκηση εξασφάλισε απαλλαγή από την καταναγκαστική εργασία όταν αυτοί που αγγαρεύονταν ήταν σε θέση να εξαγοράσουν την υποχρέωση με χρήματα. Αξιοσημείωτο είναι ότι ο ραβίνος Αβραάμ Ουρόλκο κατέβαλε το ποσό των 122.000 λέβα και γλίτωσε τους Εβραίους της Καβάλας από την καταναγκαστική εργασία. Ομοίως και οι Εβραίοι κάτοικοι της Δράμας εξαιρέθηκαν από την διαταγή με την χρηματική αποζημίωση των 200.000 λέβα. Ο διοικητής Τάνεφ, ευχαρίστησε μάλιστα, κοροϊδευτικά, την ισραηλιτική κοινότητα της Δράμας δίνοντας απόδειξη με την αιτιολογία ότι τα χρήματα προορίζονταν για τα ορφανά Βουλγαράκια¹⁴⁷.

Όπως διαβάζουμε από την Έκθεση της Πανεπιστημιακής επιτροπής, η βουλγαρική διοίκηση διαίρεσε τους κατοίκους σε τρεις τάξεις, ανάλογα με την οικονομική τους δυνατότητα. Η 3^η τάξη συμπεριλάμβανε όλους τους άπορους οι οποίοι λάμβαναν δωρεάν τροφή, ενώ στην 1^η και στην 2^η οι κάτοικοι πλήρωναν κάποιο αντίτιμο, κατ' αναλογία, για να εξασφαλίσουν την σίτισή τους. Το τραγελαφικό της υπόθεσης είναι ότι στην 1^η τάξη, η βουλγαρική διοίκηση κατέταξε σχεδόν όλους τους Έλληνες θεωρώντας τους οικονομικά ευκατάστατους, ενώ στην 3^η τάξη συμπεριλαμβάνονταν όλοι οι βουλγαρόφωνοι της περιοχής. Συνεπώς, κατ' αυτόν τον τρόπο τρέφονταν οι βουλγαρόφωνοι με τα έξοδα των Ελλήνων¹⁴⁸.

¹⁴⁶ *ΕΠΕ*, (1918), αρ. κατάθεσης. 51, σ. 77

¹⁴⁷ *ΙΛΑΚ*, τ. 2, σ. 21

¹⁴⁸ *ΕΠΕ*, (1918), σ. 15

Άλλοτε πάλι, η βουλγαρική διοίκηση διοργάνωνε συνεισφορές υπέρ φιλανθρωπικών δήθεν σκοπών. Η συντήρηση και η διοίκηση του μεικτού ορφανοτροφείου της Καβάλας ήταν υπό την εποπτεία του Βούλγαρου προέδρου Αγγέλωφ αλλά ουδέποτε τα χρήματα εισέρχονταν στο ταμείο του ιδρύματος. Αν και το ορφανοτροφείο στερούνταν από αγαθά πρώτης ανάγκης, και παρά τις πολλές διαμαρτυρίες των εντός εργαζομένων, ο στρατιωτικός διοικητής Αγγέλωφ αγνοούσε την κατάσταση επιδεικτικά¹⁴⁹. Άλλοτε πάλι διοργανώνονταν συναυλίες και οι κάτοικοι όφειλαν να αγοράζουν το εισιτήριο, το οποίο ήταν ακριβό.

Ακόμα και την τελευταία στιγμή, όταν πλέον τα υψηλόβαθμα στελέχη έμαθαν για την επικείμενη ανακωχή του πολέμου και την ήττα των συμμάχων τους, η βουλγαρική διοίκηση απέσπασε επιπλέον χρήματα. Προκηρύχθηκε ότι επρόκειτο να στρατολογηθούν όλοι οι Τούρκοι και οι Ισραηλίτες της Δράμας και της Καβάλας, με σκοπό να μεταφερθούν στο εσωτερικό της Βουλγαρίας για εργασία. Από το μέτρο αυτό θα απαλλάσσονταν μόνο όσοι ήταν ανίκανοι προς εργασία, κατόπιν ιατρικής πιστοποίησης. Φυσικά, η βουλγαρική ιατρική επιτροπή δεχόταν τα φιλοδομήματα για την έκδοση των ψευδών πιστοποιητικών¹⁵⁰.

Οι κλοπές των καλλιτεχνικών και αρχαιολογικών θησαυρών της περιοχής επιτεύχθηκαν με την συμβολή του αρχαιολόγου Σις, τον οποίο και έστειλε η βουλγαρική κυβέρνηση στην Ανατολική Μακεδονία γι' αυτήν ακριβώς τη δουλειά. Έτσι, εκτός από την λεηλασία των μοναστηριών της Ιεράς Μονής Εικοσιφοίνισσας της Δράμας και της Ιεράς Μονής του Τιμίου Προδρόμου στις Σέρρες, που αναφέραμε λεπτομερώς στο προηγούμενο κεφάλαιο, λεηλατήθηκαν οι 40 εκκλησιές της περιοχής του Μελένικου και η εκκλησία της Χρυσούπολης Καβάλας. Ομοίως, οι Βούλγαροι άρπαξαν και τους θησαυρούς της βιβλιοθήκης του Ιμαρέτ Καβάλας. Πρόκειται για τα 832 συγγράμματα και χειρόγραφα επιστημονικού ενδιαφέροντος, αναγνωρισμένα απ' όλο τον επιστημονικό κόσμο¹⁵¹. Επιπροσθέτως, κατά την αποχώρησή τους οι Βούλγαροι, δεν δίστασαν να αρπάξουν ολόκληρα κοπάδια αιγοπροβάτων, όνων και βοοειδών από την περιοχή, οδηγώντας τα προς το εσωτερικό της Βουλγαρίας.

Όσον αφορά το ζήτημα των φόρων στην Ανατολική Μακεδονία, είναι μάλλον ασαφές. Όπως προκύπτει δεν πλήρωναν όλα τα χωριά τον ίδιο φόρο στη βουλγαρική διοίκηση. Οι κάτοικοι πλήρωναν τους φόρους σε είδος και σε ποικίλες ποσότητες

¹⁴⁹ *ΕΠΕ*, (1918), σ. 16

¹⁵⁰ *ΕΠΕ*, (1918), αρ. κατάθεσης 7, σ. 42

¹⁵¹ Β. Κάρτσιος, *ό.π.*, σ.116-117

διαφόρων αγαθών. Δεν ήταν ασφαλώς μεγάλο το τίμημα, μιας και η παραγωγή ήταν μειωμένη κατά τρία τέταρτα. Η μόνη ασφαλής ένδειξη αφορά την φορολογία του καπνού. Η ελληνική κυβέρνηση, πριν την κατοχή, φορολογούσε την παραγωγή ομοιόμορφα με μια δεκάτη της τάξης του 11,5%. Η βουλγαρική διοίκηση έκανε το ίδιο για την καπνοπαραγωγή του 1916 αλλά το 1917 "χτύπησε" την παραγωγή και την βιοτεχνία του καπνού αυξάνοντας σε τέσσερις τους φόρους. Ανέβηκε η δεκάτη σε 22%, ζητήθηκε επιπλέον ένα 15% της σοδειάς σε είδος, φορολογήθηκαν κατά 15% τα κέρδη των εμπόρων και επιβλήθηκε φόρος από 2 έως 7% στις αμοιβές και τα κέρδη κάθε είδους¹⁵².

3.5. Ο λιμός

Αν και η Μακεδονία έχει εύφορα και γόνιμα εδάφη, κατά την διάρκεια της βουλγαρικής κατοχής οι άνθρωποι υπέφεραν από την πείνα και τις στερήσεις. Ο καταστροφικός αυτός λιμός αποφασίστηκε, διατηρήθηκε και έγινε αντικείμενο εκμεταλλεύσεως από τη βουλγαρική κυβέρνηση, παρά τις επανειλημμένες δραματικές εκκλήσεις απογνώσεως που απηύθυναν οι Νομαρχίες Δράμας, Σερρών και ο Δήμαρχος της Καβάλας προς τη βουλγαρική διοίκηση και προς τη Σόφια. Ο επιβαλλόμενος λιμός στόχευε διπλά. Από την μία να αποβιώσουν αρκετοί Έλληνες κάτοικοι και από την άλλη να προωθηθεί η αναγκαστική μετανάστευση του γεωργικού κυρίως ελληνικού πληθυσμού στη Βουλγαρία, για να χρησιμοποιηθούν ως εργατικά χέρια. Όλα τα ανωτέρω συνέβησαν διότι σύμφωνα με το καλά οργανωμένο σχέδιο της κυβέρνησης της Σόφιας, η Αν. Μακεδονία έπρεπε να αδειάσει από τους Έλληνες κατοίκους της¹⁵³.

Στερώντας, λοιπόν, τον τόπο από τη σοδειά και τα εφόδιά του, η βουλγαρική διοίκηση προέβαινε σε μια ιδιαίτερα σοβαρή πράξη, την οποία δικαιολογούσε τονίζοντας ότι αναλάμβανε τον επισιτισμό της περιοχής και, πραγματικά, είχε δώσει μεγάλη έμφαση στην οργάνωση αυτής της υπηρεσίας. Έτσι, συστάθηκαν επιτροπές ανεφοδιασμού, γενικές αποθήκες, απογραφές κατοίκων και κατάλογοι, δελτία διανομής και διανομείς. Οι πρώτοι που υπέφεραν από αυτή την σκληρή πολιτική ήταν οι άνεργοι εργάτες όπως και οι κάτοικοι των κατεστραμμένων χωριών. Ως εκ τούτου σημειώθηκαν

¹⁵² ΙΛΑΚ, τ. 2, σ. 31

¹⁵³ ΙΜΔ, σ. 22

πολυάριθμοι θάνατοι από αστιτία πρώτα στην Καβάλα και κατόπιν στην Ελευθερούπολη. Την ίδια τύχη είχαν και οι πόλεις Σέρρες και Δράμα, πριν επεκταθεί ο λιμός σε όλη την επαρχία. Οι μουσουλμανικές και ισραηλιτικές κοινότητες, πάντως, απολάμβαναν περισσότερα προνόμια και υπέφεραν λιγότερο.

Τον Μάρτιο του 1917, ο νομάρχης Δράμας ενημέρωσε τον στρατιωτικό διοικητή Τάνεφ για την κατάσταση στη Νέα Πέραμο Καβάλας, όπου περίπου 250 κάτοικοι από τους 955, είχαν ήδη πεθάνει¹⁵⁴. Έπειτα, αφού ακολούθησαν κι άλλες γραπτές μαρτυρίες από ελληνικής πλευράς η βουλγαρική κυβέρνηση προέβη σε 2 μέτρα που αποτέλεσαν νέα απόδειξη των προθέσεων της. Στις 8 Μαρτίου 1917, ο στρατιωτικός διοικητής Δράμας δημοσίευσε στην εφημερίδα *Νέα Δράμα* την υπ' αριθ. 15 διαταγή με η οποία γνωστοποιούσε ότι «ο Υπουργός Οικονομικών, με επιστολή του προς εμάς την 3^η Μαρτίου, αριθ. 574, αποφασίζει ότι οι κάτοικοι που αγοράζουν τρόφιμα από το βουλγαρικό κράτος οφείλουν να τα πληρώνουν στις ήδη καθορισθείσες τιμές, αλλά σε χρυσό νόμισμα, στην τρέχουσα τιμή των 100 ασημένιων λέβα που αντιστοιχούν σε 100 χρυσά λέβα. Τιμή του χρυσού νομίσματος 20 φράγκων :20 λέβα. Τιμή τουρκικής λίρας:22,7 λέβα»¹⁵⁵. Το άλλο μέτρο ήταν ο εκσυγχρονισμός της γεωργίας με την εισαγωγή μοντέρνων μηχανικών αρότρων, το οποία πρότεινε ο αγρονόμος Χόφμαν, έπειτα από μελέτη της κατάστασης και αφού αναγνώρισε ότι δεν υπάρχουν ζώα για τις καλλιέργειες. Πίστευε, δηλαδή, ότι θα έπρεπε να εντατικοποιηθεί η τοπική παραγωγή με την εισαγωγή σύγχρονων αγροτικών μηχανημάτων και μηχανικών τρακτέρ, καθώς και με την ίδρυση ενός συνεταιρισμού για την καλλιέργεια της γης. Κατά ειρωνικό τρόπο, δηλαδή, η βουλγαρική κυβέρνηση ζητούσε οι συναλλαγές να γίνονται με χρυσό, την ίδρυση μιας Γεωργικής Ένωσης και την εισαγωγή νέων τεχνολογιών στον αγροτικό τομέα¹⁵⁶. Στην ουσία όμως ήταν ένας εμπαιγμός εις βάρος των λιμοκτονούντων κατοίκων. Πασιφανέστατα, η βουλγαρική κυβέρνηση εκμεταλλεύτηκε την πείνα του κόσμου γεμίζοντας τα θησαυροφυλάκιά της με χρυσό.

Ένα άλλο μέτρο που επιβλήθηκε από την βουλγαρική κυβέρνηση, εκτός από την διαταγή της 8^{ης} Μαρτίου που αναφέρθηκε, ήταν η ανταλλαγή αγαθών πρώτης ανάγκης με χαλκό, βαμβάκι και μαλλί. Το σκεπτικό έγκειτο στο γεγονός ότι τα κεντροευρωπαϊκά κράτη είχαν έλλειψη χαλκού, βαμβακιού και μαλλιού. Οπότε η βουλγαρική Επιμελητεία θεώρησε πως ήταν μια καλή ευκαιρία να ανταλλάξει αγαθά

¹⁵⁴ ΙΛΑΚ, τ. 2, σ. 25

¹⁵⁵ Β. Κάρτσιος, *ό.π.*, σ. 120

¹⁵⁶ ΙΛΑΚ, τ. 2, σ. 26

πρώτης ανάγκης με τα προϊόντα αυτά, εξαιτίας της έλλειψης τους. Έτσι, ειδικοί πράκτορες, δούλευαν στην περιοχή ανταλλάσσοντας αντίστοιχες ποσότητες καλαμποκιού με μια οκά χαλκό ή μαλλί. Μ' αυτόν τον τρόπο η βουλγαρική κυβέρνηση κατάφερε να γεμίσει τις αποθήκες της με μεγάλο αριθμό χάλκινων αντικειμένων και με αρκετή ποσότητα βαμβακιού και μαλλιού. Συντηρώντας, λοιπόν, η βουλγαρική διοίκηση την έλλειψη αγαθών από την περιοχή, συνεχιζόταν αυτό το είδος εμπορίου, το οποίο θα έσβηγε μόνο του εάν η πείνα είχε σταματήσει¹⁵⁷. Αξιοσημείωτο είναι ότι μετά την ανακατάληψη των ελληνικών εδαφών βρέθηκαν, σε αποθήκες της Δράμας, πολλά σακιά που περιείχαν συμπιεσμένα χάλκινα αντικείμενα και συμπιεσμένες μπάλες βάμβακος καθώς η βουλγαρική διοίκηση δεν πρόλαβε να τα πάρει μαζί της φεύγοντας από την Ανατολική Μακεδονία τον Σεπτέμβριο του 1918.

3.6. Εκτελέσεις, απαγωγές και βιασμοί

Είναι γεγονός ότι από τις πρώτες κιόλας ημέρες της κατάληψης της πόλεως της Δράμας, οι Βούλγαροι φρόντισαν να διακόψουν κάθε επικοινωνία της με την ύπαιθρο, απομονώνοντάς της και από τα χωριά της περιφέρειας. Έτσι, με την κατηγορία ότι οι Έλληνες των Δραμινών χωριών δρούσαν ως κατάσκοποι, δολοφόνησαν όσους είχαν συμμετάσχει στον Μακεδονικό Αγώνα. Πρώτο εκτέλεσαν τον πατέρα του μακεδονομάχου Άρμεν στο χωριό Βώλακα Δράμας. Έπειτα, τον ηρωικό μακεδονομάχο Κομβόκη στην Καλλιθέα και τον Καραγιάννη στην Προσοτσάνη. Ακολούθησαν και άλλες εκτελέσεις με θύματα εθνικούς αγωνιστές της περιόδου 1903-1912. Ύστερα, οι βουλγαρικές αρχές μετέβαλλαν τα εκπαιδευτήρια της Δράμας σε φυλακές και δολοφονούσαν εκεί όποιους έκριναν υπόπτους, αφού πρώτα τους βασάνιζαν αγρίως¹⁵⁸.

Οι απαγωγές παιδιών στην Αν. Μακεδονία ήταν εντονότερες στην Ελευθερούπολη και στη Δράμα που πραγματοποιούνταν με την βοήθεια εμπόρων έναντι χρηματικής αμοιβής. Τα ορφανοτροφεία είχαν γεμίσει από παιδιά που είτε οι γονείς τους πέθαναν από τον λιμό είτε εγκαταλείφθηκαν από τους ίδιους τους γονείς, επειδή δεν είχαν να τα ταΐσουν. Όταν, λοιπόν, ένα Βούλγαρος στρατιωτικός επιθυμούσε να πάρει ένα από τα παιδιά, έστελνε μια αίτηση στον τοπικό διοικητή, ο οποίος τον εφοδίαζε με

¹⁵⁷ ΙΛΑΚ, τ. 2, σ. 27

¹⁵⁸ Ν. Καπετανάκης-Ακρίτας, *ό. π.*, σ. 46

μια ευνοϊκή εισήγηση, την οποία στη συνέχεια παρέδιδε στο ορφανοτροφείο. Το ορφανοτροφείο παρέδιδε το ορφανό έναντι αποδείξεως παραλαβής και, εν συνεχεία, το έστελνε στη Βουλγαρία. Ο απώτερος σκοπός ήταν η αποεθνοποίηση του παιδιού αυτού¹⁵⁹. Κατά παρόμοιο τρόπο οι βουλγαρικές αρχές προέβησαν και στο μέτρο του εκβουλαρισμού κατά το σύστημα των γενιτσάρων. Το μέτρο εφαρμόστηκε σε 2.000 περίπου απαχθέντα ελληνόπουλα¹⁶⁰. Αλλού διαβάζουμε ότι πάνω από 500 παιδιά Ελλήνων απήχθησαν και μεταφέρθηκαν στη Βουλγαρία και από αυτά λιγότερα από 100 επέστρεψαν έως το 1920, καθώς οι Βούλγαροι αρνούσαν να τα επιστρέψουν¹⁶¹.

Η εφημερίδα "Εμπρός" της τότε εποχής, με τίτλο « ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΑΙΔΟΜΑΖΩΜΑ», περιέγραφε τον τρόπο και τον σκοπό τους παιδομαζώματος από τις βουλγαρικές αρχές. Αφού εξόντωναν τους φυσικούς γονείς τους, είτε δια ασιτίας είτε δια φόνων και λογχισμών είτε δια εξορίσεων, περισυνέλλεγαν τα ορφανά ελληνόπουλα για να δημιουργήσουν μια «νέαν βουλγαρικήν φωλεάν εχιδνών κατά της Ελλάδος»¹⁶². Οι ηλικίες των παιδιών, κυμαίνονταν από 5 έως 12 ετών, αγόρια και κορίτσια, με τα περισσότερα απ' αυτά να αρπάζονται από τις Σέρρες, την Καβάλα και την Ελευθερούπολη, ενώ λιγότερα παιδιά απήχθησαν από την περιοχή της Δράμας. Οι εκπρόσωποι της ελληνικής κυβέρνησης στα Σόφια, καταβάλλανε προσπάθειες μαζί με τον Συμμαχικό Έλεγχο για την ανεύρεση των απαχθέντων ελληνοπαιδών, τα οποία ήταν διασπαρμένα σε διάφορα μέρη της Βουλγαρίας.

Οι βιασμοί γυναικών και ιδιαίτερα νεαρών κοριτσιών γίνονταν από Βούλγαρους αξιωματικούς και στρατιώτες. Ο ακριβώς αριθμός των βιασθέντων δεν μπορεί να εξακριβωθεί ακριβώς, γιατί όπως υποστηρίζει η Πανεπιστημιακή Επιτροπή « Η έμφυτος αιδώς των Ελληνίδων εις τοιαύτας ερωτήσεις, έστω και συγκεκριμένως γινομένας, και η αυστηρότης των ηθών του τόπου εξικνουμένη μέχρι κοινωνικής περιφρονήσεως και αυτών έτι των βία υποκυψάντων θυμάτων, καθιστόσιν τον έλεγχον αδύνατον»¹⁶³. Μια άλλη μάρτυρας δήλωσε χαρακτηριστικά « Η ντροπή μου κλείνει το στόμα»¹⁶⁴. Φυσικά οι ίδιοι οι κάτοικοι δεν αποκάλυπταν πάντα στις Επιτροπές τα έκτροπα για να μην «στιγματίσουν» τις γυναίκες που το υπέμειναν. Σίγουρα, η στέρηση τροφίμων για τα μικρά παιδιά τους ήταν ένας από τους παράγοντες που συχνά

¹⁵⁹ ΙΜΔ, σ. 25

¹⁶⁰ *Εμπρός*, αρ. φ. 7.930, 9.11.1918, σ. 1

¹⁶¹ Ε. Χατζηβασιλείου, *Βιώματα του Μακεδονικού Ζητήματος: Δοξάτο Δράμας, 1912-1946*, Αθήνα 2014, σ. 142

¹⁶² *Εμπρός*, αρ. φ. 7.928, 7.11.1918, σ. 1

¹⁶³ *ΕΠΕ*, (1918), σ. 19

¹⁶⁴ Ε. Χατζηβασιλείου, *ό. π.*, σ. 143

εξανάγκαζε τις γυναίκες να υποκύπτουν στα θελήματα των Βουλγάρων. Κάτω από αυτές τις πράξεις των Βουλγάρων, εμφανίστηκαν στην περιοχή αφροδίσια νοσήματα και άλλες ασθένειες.

Επειδή οι καταθέσεις των μαρτύρων είναι πολλές και τα περιστατικά βίας αρκετά, θεωρούμε ότι μόνο δυο περιστατικά είναι αρκετά για να καταλάβουμε το τι κλίμα επικρατούσε εκείνη την εποχή. Στο Μυρτόφυτο Καβάλας, ο τοπικός διοικητής υπολογαγός Κόλλιεφ, είσπραξε 150 τουρκικές λίρες υποσχόμενος να σεβαστεί τα ανύπαντρα κορίτσια. Όμως, μετά από λίγες μέρες αθέτησε τον λόγο του και προέβη στον βιασμό μιας 17χρονης¹⁶⁵. Στη Δράμα, πάλι, από την έκθεση του προξενικού πράκτορα των Γάλλων, πληροφορούμαστε ότι αξιωματικοί βίασαν νέα κορίτσια, χωρίς να κάνουν πίσω ακόμη και μπροστά στην ηλικία των 14 ή 15 χρόνων. Οι πατεράδες και οι μανάδες που ήθελαν να υπερασπιστούν τα παιδιά τους χτυπήθηκαν άγρια¹⁶⁶. Δυστυχώς υπήρξαν και φαινόμενα ασέλγειας, σε τρυφερές και αθώες ηλικίες απορφανισθέντων τέκνων από κάποιους ανήθικους Βούλγαρους.

Τέλος, οφείλουμε να κάνουμε μνεία σε αυτές τις γυναίκες, που δεν ήταν και λίγες, οι οποίες προτίμησαν τον κίνδυνο του θανάτου από την πείνα, τις στερήσεις και τα βασανιστήρια παρά το να ενδώσουν στις πιέσεις των Βουλγάρων.

---

¹⁶⁵ ΙΛΑΚ, τ.2, σ. 29

¹⁶⁶ Χ. Τσιρκινίδης, *Σύννεφα στη Μακεδονία: Το Μακεδονικό μέσα από τα Γαλλικά Αρχεία*, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 223

Δ' Κεφάλαιο

Το τέλος της κατοχής, η παλιννόστηση των αιχμαλώτων και γενικά συμπεράσματα

4.1. Το τέλος της βουλγαρικής κατοχής

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος άρχισε από τα βαλκάνια και έληξε στα βαλκάνια τον Νοέμβριο του 1918. Η ελληνική συμμετοχή στον πόλεμο αυτό άρχισε με πολύ μικρές δυνάμεις το Σεπτέμβριο του 1916, όπου οι δυνάμεις αυτές αυξήθηκαν βαθμιαία φτάνοντας τελικά τις 11 μεραρχίες. Η μάχη του Σκρα, έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη του πολέμου, καθώς το μέρος αυτό αποτελούσε καίρια θέση του βουλγαρικού μετώπου. Γι' αυτό πριν φτάσουμε στην πλήρη κατάρρευση της Βουλγαρίας, θα σταθούμε, εν συντομία, στην σπουδαιότητα αυτού του γεωστρατηγικού σημείου. Το Σκρα ντι Λέγκεν ήταν ισχυρότατη αμυντική τοποθεσία, φυσικά οχυρωμένη και ενισχυμένη με πλήθος τεχνικών έργων, με λαβύρινθο χαρακωμάτων και ορυγμάτων συγκοινωνίας, με διπλές και τριπλές σειρές συρματοπλεγμάτων με πολυβολεία μέσα σε βράχους ή προστατευμένα από μπετόν, ώστε να αντέχουν ακόμη και στις βολές από βαρύ πυροβολικό. Ήταν επιπλέον εφοδιασμένο με πολυβόλα και όλμους σε μεγάλο αριθμό ώστε να μπορεί να αποκρούσει επίθεση, που θα στρεφόταν συγχρόνως εναντίον τόσο του μετώπου του όσο και των δυο πλευρών. Διέθετε επίσης 2 γραμμές άμυνας. Η επιτυχία των ελληνικών στρατευμάτων προκάλεσε μεγάλο θαυμασμό σε ολόκληρη την Ελλάδα, αυξάνοντας παράλληλα και το κύρος της Ελλάδας απέναντι στους συμμάχους της. Η μεραρχία Αρχιελάγους, παρά της απώλειές της, κατέλαβε μεγάλο μέρος του οχυρού και διέσπασε τη βουλγαρική γραμμή. Το 49° βουλγαρικό σύνταγμα πεζικού, εξαντλημένο από την πείνα, αιχμαλωτίστηκε. Από εκείνη τη στιγμή απέκτησαν οι σύμμαχοι εμπιστοσύνη για την πολεμική απόδοση του ελληνικού στρατού και συγχρόνως άρχισε να κάμπτεται το ηθικό του βουλγαρικού στρατού¹⁶⁷. Έτσι, εξασφαλίστηκε η υπεροχή των Συμμαχικών στρατευμάτων στο Μακεδονικό μέτωπο και έγινε δυνατή η μεγάλη επίθεση του Σεπτεμβρίου 1918, που οδήγησε στη συνθηκολόγηση της Βουλγαρίας, απαρχή της νίκης των Συμμάχων.

¹⁶⁷ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 15 (1975), σ. 69-71, στο εξής βλ. *IEE*

Στις 15 Σεπτεμβρίου ο Γάλλος στρατηγός Φρανσέ Δεσπεραί διέταξε τις βρετανικές δυνάμεις να προσβάλλουν τις βουλγαρικές θέσεις στη Δοϊράνη, για να περικυκλώσουν την 1^η βουλγαρική στρατιά. Παρά την ηρωική της αντίσταση στις 2 βρετανικές μεραρχίες, στην ελληνική μεραρχία Σερρών και σε ένα γαλλικό σύνταγμα, η 1^η βουλγαρική στρατιά υποχώρησε. Η 2^η βουλγαρική στρατιά, μαζί με τα βουλγαρικά τμήματα της 11^{ης} γερμανικής στρατιάς, ηττήθηκε στο Μοναστήρι από τις συμμαχικές δυνάμεις και τα αγγλικά στρατεύματα εισήλθαν στη Στρώμνιτσα στις 25 Σεπτεμβρίου 1918. Φοβούμενος, τότε, ο πρωθυπουργός της Βουλγαρίας Μαλίνωφ μη τυχόν γίνει κατάληψη της Βουλγαρίας από τους συμμάχους, όπως έγινε στο Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο, αποφάσισε να υπογράψει ανακωχή με την Αντάντ¹⁶⁸.

Από την άλλη μεριά, στο κατεχόμενο ελληνικό έδαφος, οι βουλγαρικές δυνάμεις κατοχής ήταν έτοιμες να προβούν σε μαζικές σφαγές Ελλήνων, εξαιτίας των αποτυχιών τους στο Μακεδονικό μέτωπο. Η διαταγή όμως μετατράπηκε σε αιχμαλωσία κι έτσι στις 14 Σεπτεμβρίου του 1918 ,ευάριθμοι Έλληνες μεταφέρθηκαν στα Σκόπια ως αιχμάλωτοι¹⁶⁹. Ωστόσο, τα δεινά των ανατολικομακεδόνων τελείωσαν όταν ο ελληνικός στρατός στις 19 Σεπτεμβρίου κατέλαβε τις Σέρρες με το 158^ο Σύνταγμα Ευζώνων, ενώ μέχρι την 3^η Οκτωβρίου ακολούθησε η κατάληψη της Δράμας, της Καβάλας και συνεπώς ολόκληρης της ελληνικής Ανατολικής Μακεδονίας¹⁷⁰.

Τελικά, στις 29 Σεπτεμβρίου 1918, μια αντιπροσωπεία της βουλγαρικής κυβέρνησης συντάθηκε στη Θεσσαλονίκη, στο κτήριο του άλλοτε βουλγαρικού προξενείου, με την γαλλική κυβέρνηση και τον στρατηγό Φρανσέ Δεσπεραί, όπου και υπέγραψε τους όρους της ανακωχής. Οι βασικοί όροι της ανακωχής ήταν η παύση των εχθροπραξιών, η εκκένωση των ελληνικών και σερβικών περιοχών από τον βουλγαρικό στρατό, ο αφοπλισμός των βουλγαρικών μονάδων που ανήκαν στην 1^η Γερμανική Στρατιά, η άμεση αποχώρηση των Αυστριακών και Γερμανών από τη Βουλγαρία, η επιστροφή του δημευθέντος οπλισμού του Δ΄ Ελληνικού Σώματος Στρατού και η προσωρινή κατάληψη στρατηγικών σημείων της Βουλγαρίας ως εγγύηση της φερεγγυότητά της¹⁷¹. Έτσι, μετά την ήττα της Βουλγαρίας σήμανε και το τέλος της

¹⁶⁸ Σ. Σφέτας, *Όψεις της βουλγαρικής κατοχής στην Ανατολική Μακεδονία, 1916-1918*, Θεσσαλονίκη 2020, σ. 230

¹⁶⁹ Ν. Καπετανάκης-Ακρίτας, *Επίτομη Ιστορία της Δράμας: Ιστορική και Αρχαιολογική μελέτη*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 48

¹⁷⁰ Γ. Βουλτσιάδης, *Η Προσοτσάνη μέσα από την Ιστορία, Τα γεγονότα στην Ανατολική Μακεδονία (1450-1994)*, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 228

¹⁷¹ Σ. Σφέτας, *ό. π.*, σ. 231

βουλγαρικής κατοχής στην Ανατολική Μακεδονία. Αμέσως τότε ξεκίνησε και η σταδιακή επιστροφή των εκτοπισμένων Ελλήνων, όσων τελικά εξ αυτών επέζησαν.

4.1.1. Η παλιννόστηση των αιχμαλώτων

Η ήττα του βουλγαρικού στρατού και η ανακωχή απέδωσαν τελικά την ελευθερία στους εκπατρισμένους. Ωστόσο και οι συνθήκες επιστροφής ήταν δραματικές και η κατάστασή τους αξιοθρήνητη. Η Βουλγαρία, αν και ζήτησε πρώτη συνθηκολόγηση στις 19 Σεπτεμβρίου 1918, υπέγραψε ανακωχή με την Entente για τη λήξη των εχθροπραξιών μόνο στις 29 Οκτωβρίου. Μέχρι τότε καμιά επίσημη ελληνική αποστολή δεν υπήρχε στη Βουλγαρία για να ρυθμίσει την παλιννόστηση των ομήρων, οι οποίοι έφευγαν από τις 20 Σεπτεμβρίου με τα πόδια κατά ομάδες ή μεμονωμένα. Ψειριασμένοι, πεινασμένοι και εξαντλημένοι, στην προσπάθειά τους να βρεθούν στα ελληνικά σύνορα ή στη Σόφια, όπου υπήρχαν συμμαχικές δυνάμεις, χιλιάδες όμηροι έχασαν την ζωή τους από εξάντληση και φόνους. Η βουλγαρική κυβέρνηση είχε αποστείλει στους κατά τόπους φρουράρχους τηλεγραφήματα, στα οποία αναφερόταν ότι «θα είναι ευτύχημα διά την Βουλγαρίαν αν όσω το δυνατόν ολιγότεροι Έλληνες επιστρέψουν εις τας πατρίδας των»¹⁷². Φυσικά, η Βουλγαρία δεν επιθυμούσε την διεθνοποίηση των πεπραγμένων της γιατί, ως ηττημένη χώρα, φοβόταν για τυχόν κυρώσεις που απέβλεπαν σε Διεθνείς Συνθήκες.

Πράγματι, όσο τραγικά σκληρή και απάνθρωπη ήταν η απαγωγή τους στην ομηρία, άλλο τόσο δύσκολη, επικίνδυνη και γεμάτη στερήσεις και απρόοπτα ήταν η επιστροφή τους. Οι ταλαίπωροι Έλληνες, βραδυπορούντες πλέον, βάδιζαν επί 45 και πλέον ημέρες, κάτω από δυσμενείς καιρικές συνθήκες, και τρέφονταν με δαμάσκηνα, απίδια, χόρτα ή οτιδήποτε άλλο ακόμα που θα μπορούσε να φαγωθεί. Οι φύλακες Βούλγαροι φρόντισαν, πριν τους απολύσουν από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, να αφαιρέσουν και τα τελευταία κέρματα που είχαν πάνω τους, με αποτέλεσμα να μην έχουν την δυνατότητα να πληρώσουν για κάποιο εισιτήριο¹⁷³. Αρκετοί πάλι όμηροι

¹⁷² Δ. Πασχαλίδης, «Η έκθεση του Νικολάου Μπακόπουλου, νομάρχη Δράμας κατά τη δεύτερη βουλγαρική κατοχή της Ανατολικής Μακεδονίας (1916-18)», στα: *Πρακτικά της Ε' επιστημονικής συνάντησης «Η Δράμα και η περιοχή της, Ιστορία και πολιτισμός, 18-21 Μαΐου 2006, Δράμα 2013»*, σ. 803, στο εξής βλ. Δ. Πασχαλίδης, Η έκθεση του Νικολάου Μπακόπουλου

¹⁷³ *Έκθεσις της Πανεπιστημιακής Επιτροπής περί των εν Ανατολική Μακεδονία διαπραχθεισών υπό των Βουλγάρων Ωμοτήτων και Καταστροφών*, Αθήνα 1918, σ. 32, στο εξής βλ. *ΕΠΕ*

επέστρεψαν μόνοι τους με ό,τι μέσο μπόρεσαν να εξασφαλίσουν, άλλοι εντάχθηκαν ανεπίσημα σε σώματα συμμαχικών στρατευμάτων κι άλλοι με μέριμνα του συνταγματάρχη Μαζαράκη-Αινιάν εφοδιάστηκαν με φύλλο πορείας που συνυπέγραψαν το αγγλικό και γαλλικό στρατηγείο. Αρωγοί στην κρατική μέριμνα για τους ομήρους και τις οικογένειές τους, στάθηκαν, εκτός από τους ανώτερους κρατικούς λειτουργούς της ελληνικής κυβέρνησης, ανθρωπιστικές αποστολές συμμαχικών δυνάμεων. Επίσης υπήρξε ιδιωτική πρωτοβουλία ευαίσθητων Ελλήνων, όπου μαζί με τη συνδρομή του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού, οι επικεφαλής Πηνελόπη Δέλτα και Έλλη Αδοσίδου¹⁷⁴, μερίμνησαν για την οργάνωση συσσιτίων, πρόχειρων νοσοκομείων και για τη διανομή ιατροφαρμακευτικού εξοπλισμού. Οι τελευταίες, μάλιστα, βοήθησαν στην ενεργοποίηση του κρατικού μηχανισμού καθώς και στον σχεδιασμό, την οργάνωση και την εκτέλεση του δύσκολου έργου της παλιννόστησης των χιλιάδων Ελλήνων Ανατολικομακεδόνων ομήρων που βρίσκονταν σε βουλγαρικά στρατόπεδα συγκέντρωσης¹⁷⁵.

Σε κυβερνητικό επίπεδο πάλι, η δράση του Ελευθερίου Βενιζέλου για τον επαναπατρισμό των ομήρων ήταν αρκετά σημαντική. Αν και εκείνη την εποχή βρισκόταν ως επί το πλείστον στο εξωτερικό ετοιμάζοντας τη δημιουργία της Μεγάλης Ελλάδας, είχε αντιληφθεί την κατάσταση των ομήρων της Ανατολικής Μακεδονίας και γενικότερα ολόκληρου του πληθυσμού που έμεινε υπό βουλγαρική κατοχή. Διόρισε Γενικό Διοικητή της Ανατολικής Μακεδονίας τον νομομαθή Κωνσταντίνο Ρακτιβάν, δίνοντάς του το υπέρογκο ποσό των 400.000 λιρών για να τις μεταχειριστεί κατά βούληση και άνευ αποδόσεως λογαριασμού εις το Γενικό Λογιστήριο. Αλλά ο Ρακτιβάν δεν ήταν κατάλληλος άνθρωπος για την παραπάνω θέση, διότι τη στιγμή εκείνη έπρεπε να αναλάβει ευθύνες, να παραμερίσει τους νόμους, πράγμα εντελώς αντίθετο στη νοοτροπία του και στην ιδιοσυγκρασία του. Δυστυχώς, οι Νομάρχες που τον συνόδευαν, καλοί και καθόλα έντιμοι άνθρωποι, ήταν όμως υπερήλικες και ανίκανοι να αντιμετωπίσουν την κατάσταση και να λάβουν αμέσως δραστικά μέτρα. Ούτε, επιπλέον,

¹⁷⁴ Η Έλλη Αδοσίδη, σύζυγος του τότε Γενικού Διοικητή Κεντρικής Μακεδονίας, Α. Αδοσίδη, διέθετε έντονη προσωπικότητα και αφού επισκέφτηκε αυτοπροσώπως τις πόλεις της Ανατ. Μακεδονίας, επέστρεψε στη Θεσσαλονίκη πετυχαίνοντας να συγκινήσει τους αρμόδιους και τις Συμμαχικές στρατιωτικές αρχές για την αντιμετώπιση του θέματος των παλιννοστούντων ομήρων. Η μεγάλη της επιτυχία ήταν που ξεσήκωσε τον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό, στο: Δ. Πασχαλίδης, «Η Χωριστή Δράμας (Τζατάλτζα) κατά τη δεύτερη βουλγαρική κατοχή της Ανατολικής Μακεδονίας (1916-1918)», στα: *Πρακτικά της Β' επιστημονικής συνάντησης «Η Δράμα και η περιοχή της, Ιστορία και πολιτισμός, 18-22 Μαΐου 1994»*, Δράμα 1998, σ. 656, στο εξής βλ. Δ. Πασχαλίδης, *Η Χωριστή Δράμας (Τζατάλτζα)*

¹⁷⁵ Α. Μάλαμα, *Έλληνες όμηροι σε Βουλγαρικά τάγματα εργασίας (1917-18 και 1941-44), το ημερολόγιο του Θωμά Κηροποίου και άλλες μαρτυρίες*, Σέρρες 2014, σ. 34

ήταν σε θέση να συνεννοηθούν με τις Συμμαχικές Στρατιωτικές Αρχές, να τις δια φωτίσουν και να ζητήσουν την βοήθειά τους¹⁷⁶.

Τελικά, όσοι κατάφεραν και επέστρεψαν ήταν σε οικτρή κατάσταση. Όπως διαπίστωσαν τα μέλη του Αμερικάνικου Ερυθρού Σταυρού στη Μακεδονία, ολόκληρες οικογένειες είχαν εξοντωθεί. Πολλοί από αυτούς που επέστρεψαν ήταν τόσο τσακισμένοι από τις στερήσεις και την καταναγκαστική εργασία, ώστε δεν θα μπορούσαν ποτέ να επιστρέψουν σε φυσιολογική κατάσταση¹⁷⁷. Επίσης δεν ήταν λίγοι και αυτοί που ήρθαν από την ομηρία σώοι και δε βρήκαν να τους περιμένουν οι ζεστές αγκαλιές των μανάδων τους, τω γυναικών ή των παιδιών τους. Φυσικά, από τους παλιννοστούντες μαθαίνονταν οι κακές ειδήσεις για τους νεκρούς, αλλά και οι καλές ειδήσεις για καθέναν που συναντούσαν στο δρόμο της επιστροφής, δίνοντας την ελπίδα και τη χαρά στους δικούς τους που τους περίμεναν με μεγάλη ανυπομονησία.

Η κεντρική υπηρεσία υποδοχής παλιννοστούντων, που εδραιώθηκε στις αρχές Νοεμβρίου του 1918 στη Δράμα, δέχονταν τους επαναπατριζόμενους Έλληνες από την Ξάνθη, η οποία εκείνο τον καιρό ήταν υπό την κατοχή των Βουλγάρων. Όπως έγραφε ο τύπος της εποχής, η βουλγαρική φρουρά της Ξάνθης συμπεριφέρονταν με απάνθρωπο τρόπο στους επανακάμψαντες ομήρους, παρόλο την συνθηκολόγησή της. Η φρουρά, λοιπόν, όποιους συναντούσε, τους συλλάμβανε και τους άφηγε ανυπόδητους, άνευ τροφής και ενδυμάτων να περιμένουν στο ύπαιθρο, κάτω από δυσμενείς καιρικές συνθήκες. Προπαγάνδιζε, μάλιστα, ότι η Ελληνική Κυβέρνηση δεν τους ήθελε πίσω και να μην πανηγυρίζουν τον επαναπατρισμό τους¹⁷⁸.

Αξιοσημείωτο είναι ότι οι επιζήσαντες όμηροι από τις Σέρρες δημιούργησαν σύλλογο και ζήτησαν αποζημίωση από τη Βουλγαρία, αλλά δεν τους δόθηκε ποτέ κάτι τέτοιο. Το ίδιο έπραξαν και οι δημόσιοι υπάλληλοι, όπου σε υπόμνημά τους προς τον Βενιζέλο, τον Νοέμβριο του 1918, ζήτησαν καταβολή των μισθών και των επιδομάτων τους. Στην επιστολή τους, αφού περιέγραφαν τις κακουχίες που βίωσαν, ζητούσαν να καταβληθούν τάχιστα οι μισθοί και τα επιδόματα τα οποία χορηγήθηκαν στους υπόλοιπους υπαλλήλους της Μακεδονίας, όσο αυτοί βρίσκονταν στην ομηρεία. Ζητούσαν, επίσης, την ανάλογη αποζημίωση για τις αρπαγές των αποσκευών τους από τους Βούλγαρους, όπως και για την φθορά των ρούχων τους για τα καταναγκαστικά

¹⁷⁶ Δ. Πασχαλίδης, *Η Χωριστή Δράμας (Τζατάτζα)*, σ. 656

¹⁷⁷ Ε. Χατζηβασιλείου, *Βιώματα του Μακεδονικού Ζητήματος: Δοξάτο Δράμας, 1912-1946*, Αθήνα 2014, σ. 175

¹⁷⁸ *Μακεδονία*, αρ. φ. 2429, 16.10.1918, σ. 1

έργα στα οποία υποβλήθηκαν. Τέλος, αιτούνταν τους διπλούς μισθούς κατά το χρονικό διάστημα 6^{ης} Αυγούστου 1916, ημέρα εισβολής των Βουλγάρων, μέχρι την παλιννόστησή τους καθώς και κάποιο οικογενειακό επίδομα, το οποίο θα θεωρούνταν ως "απλή περίθαλψις" για τον αποκλεισμό της Ανατολικής Μακεδονίας και της αιχμαλωσίας τους¹⁷⁹.

Στο μεταξύ γράφτηκε εκείνο το διάστημα, από τους επανακάμψαντες όμηρους Σερραίους, ο «ύμνος ομήρων Μακεδονίας και Θράκης», ο οποίος και μελοποιήθηκε. Τον ύμνο αυτό τον παραθέτουμε αυτούσιο στο παράρτημα της εργασίας μας. Είναι πάντως γεγονός ότι οι νέες εθνικές περιπέτειες στο μικρασιατικό μέτωπο, η πολιτική αστάθεια και η καταστροφή του 1922, ταλάνισαν το ελληνικό κράτος και η ομηρία των Ελλήνων του 1916-1918 σχεδόν ξεχάστηκε. Έτσι δεν δόθηκε στους παλιννοστούντες η απαιτούμενη φροντίδα από το κράτος όπως έπρεπε.

4.2. Γενικά συμπεράσματα

Αμέσως μετά την απελευθέρωση, στις αρχές Οκτωβρίου του 1918, συγκροτήθηκε μια Πανεπιστημιακή Επιτροπή, η οποία πραγματοποίησε επιτόπιο έλεγχο στις δεινοπαθούσες πόλεις Δράμα, Δοξάτο, Καβάλα και Σέρρες και συνέταξαν την έκθεση «*Περί των εν τη Ανατολική Μακεδονία διαπραχθεισών υπό των Βουλγάρων ωμοτήτων και καταστροφών*». Με τα μέλη της παραπάνω επιτροπής έτυχε να συνταξιδέψουν και να συνεργαστούν και κάποια επιφανή πρόσωπα της εποχής. Αυτοί ήταν ο καθηγητής του Πανεπιστημίου της Σορβόννης, ο υποπρόξενος των ΗΠΑ στη Θεσσαλονίκη, ο στρατιωτικός ακόλουθος της αμερικανικής πρεσβείας και ο ειδικός ανταποκριτής ειδήσεων του Daily-Mail. Τα μέλη της Πανεπιστημιακής Επιτροπής συνέλεξαν μαρτυρίες των κατοίκων της Ανατολικής Μακεδονίας, αναφορές των τοπικών αρχών και διάφορα έγγραφα. Η έκθεση που περιλαμβάνει 53 μαρτυρικές καταθέσεις, 16 από την Καβάλα και 37 καταθέσεις από τη Δράμα και τις Σέρρες, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ήταν προσχεδιασμένη και συστηματική η λεηλασία των κατοίκων από τις βουλγαρικές αρχές, ενώ χαρακτηρίζει την βουλγαρική στρατιωτική διοίκηση αυτόχρημα ληστρική και κακούργα¹⁸⁰.

¹⁷⁹ Σ. Σφέτας, *ό. π.*, σ. 202-205

¹⁸⁰ *ΕΠΕ*, (1918), σ. 8-9

Λίγους μήνες αργότερα, τον Γενάρη του 1919, με την εισήγηση της ελληνικής κυβέρνησης, συγκροτήθηκε η Διασυμμαχική Ανακριτική Επιτροπή, η οποία είχε ως στόχο να ερευνήσει ενδελεχώς τις βουλγαρικές ωμότητες. Η σύσταση της Επιτροπής απαρτιζόταν από εκπροσώπους των κυβερνήσεων της Ελλάδας, του Βελγίου, της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Σερβίας, ενώ στελεχώθηκε με γραμματειακή υποστήριξη και διερμηνείς, οι οποίοι γνώριζαν πολύ καλά την γαλλική γλώσσα. Η Διεθνής Επιτροπή, όπως ονομάστηκε, πραγματοποίησε επιτόπια έρευνα σε 339 χωριά της Ανατολικής Μακεδονίας, σε σύνολο των 494 χωριών που υπήρχαν τότε. Αξίζει να αναφερθεί ότι τρία μέλη της ασθένησαν από τον εξανθηματικό τύφο που μάστιζε την περιοχή, εκ των οποίων δύο ήταν Έλληνες. Ο Κωνσταντίνος Βασιλείου, καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών, και ο γραμματέας της Σκολούδης, απεβίωσαν κατά την διάρκεια της έρευνας. Ο Βέλγος αντιπρόσωπος, όμως, διέφυγε τον κίνδυνο μετά από την θεραπεία αρκετών εβδομάδων. Τον Βασιλείου, ο οποίος ήταν και ο πρόεδρος της επιτροπής, αντικατέστησε ο πρόεδρος των δικαστών στις Σέρρες Εμμανουήλ Τσιριμονάκης. Έτσι, η σπουδαία έρευνα ολοκληρώθηκε στις 6 Απριλίου του 1919 και τα πρακτικά της Διεθνούς Επιτροπής Έρευνας δημοσιεύτηκαν στις 21 Απριλίου του ίδιου έτους για να παραπέμψουν τους Βούλγαρους στο Διεθνές Δικαστήριο¹⁸¹.

Σ' αυτό το σημείο θα πρέπει να αναφερθεί η στάση της γαλλικής κυβέρνησης σχετικά με την συγκρότηση της Διεθνούς Επιτροπής. Οι Γάλλοι δεν ήθελαν να "στεναχωρήσουν" τους Βούλγαρους διότι ήταν μεν ηττημένοι, αλλά μπορούσαν να γίνουν εν δυνάμει σύμμαχοί τους. Σκέπτονταν να τους χρησιμοποιήσουν στην εκστρατεία τους κατά των Ρώσων μπολσεβίκων. Αυτός ήταν και ο λόγος που ο Βενιζέλος δέχτηκε να στείλει 2 μεραρχίες στην Ουκρανία για να πολεμήσουν εκεί μαζί με τους Γάλλους προλαβαίνοντας, έτσι, μια τέτοια εξέλιξη. Οπότε, όταν αποφασίστηκε να συγκροτηθεί επιτροπή, δεν δέχθηκαν να υπάρχουν μέλη και από ουδέτερα κράτη, όπως επέμενε η Ελλάδα¹⁸².

Η Διεθνής Επιτροπή, τελικά, διεξήγαγε έρευνα σε 399 πόλεις και χωριά και κατέγραψε ότι το σύνολο του ελληνικού πληθυσμού τους προ του 1916 ήταν 305.000 κάτοικοι, εκ των οποίων μετά το 1918 παρέμειναν μόνο 235.000. Έλειπαν δηλαδή 70.000 άτομα. Από αυτά, οι 32.000 πέθαναν κυρίως από την πείνα, τους ξυλοδαρμούς,

¹⁸¹ Β. Κάρτσιος, *Η γενοκτονία του ελληνοισμού της Ανατολικής Μακεδονίας κατά τη 2^η βουλγαρική κατοχή (1916-18)*, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 110

¹⁸² Χ. Τσιρκινίδης, *Σύννεφα στη Μακεδονία: Το Μακεδονικό μέσα από τα Γαλλικά Αρχεία*, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 224

τα βασανιστήρια και τις εκτελέσεις. Μεταφέρθηκαν στην Βουλγαρία ως όμηροι περίπου 42.000 από τους οποίους οι 12.000 δεν κατάφεραν να επιστρέψουν επειδή πέθαναν. Μετανάστευσαν στη Βουλγαρία για να αποφύγουν την πείνα 10.000 έως 12.000, ενώ περίπου 16.000 άτομα κατέφυγαν στην υπόλοιπη Ελλάδα για να γλιτώσουν. Όσον αφορά το μουσουλμανικό στοιχείο της περιοχής, από τους 18.000 μουσουλμάνους επιστρατεύτηκαν για τον βουλγαρικό και τουρκικό στρατό 8.000-10.000, οι οποίοι και δεν επέστρεψαν ποτέ ξανά. Επίσης, μερικοί κάτοικοι βουλγαρικής καταγωγής εγκατέλειψαν την περιοχή συγχρόνως με το βουλγαρικό στρατό κατοχής, καθώς και ορισμένοι μουσουλμάνοι. Αξιοσημείωτο είναι ότι η Διεθνής Επιτροπή δεν κατάφερε να εξετάσει 155 χωριά διότι τα 94 καταστράφηκαν ολοσχερώς χωρίς να υπάρξει κάποιος ιδιαίτερος στρατηγικός λόγος. Άλλος λόγος που δεν κατέστη δυνατή η επιτόπια έρευνα ήταν η φυματίωση, τα λοιμώδη νοσήματα, κυρίως ο εξανθηματικός τύφος, που μάστιζαν την περιοχή. Γι' αυτά τα 155 χωριά, που ο πληθυσμός τους πριν από την βουλγαρική κατοχή ανέρχονταν περίπου σε 50.000 κατοίκους, η Επιτροπή θεώρησε αυθαιρεσία να συνυπολογίσει, κατ' αναλογία με τα ανωτέρω νούμερα, τις απώλειες τους ώστε να βγάλει ένα μέσο όρο απωλειών, διότι θα άλλαζαν τα παραπάνω δεδομένα¹⁸³.

Με άλλα λόγια, ένας αριθμός 44.000 απωλειών σε πληθυσμό 305.000 συνιστά ποσοστό 14,42%, το οποίο είναι αδιανόητο για περίπτωση άμαχου πληθυσμού μιας ολόκληρης περιοχής, χωρίς σφαγές ή μαζικές εκτελέσεις¹⁸⁴. Ο σχεδιασμός της λιμοκτονίας, όπως αποδείχθηκε, ήταν μια ύπουλη μέθοδος, πολύ πιο απάνθρωπη και αποτελεσματική, για την εξαφάνιση του ελληνικού στοιχείου, ενώ ταυτόχρονα πλούτιζαν η βουλγαρική κυβέρνηση και οι Βούλγαροι ιδιώτες.

Ένα άλλο συμπέρασμα που προκύπτει και αφορά την γεωργοκτηνοτροφική παραγωγή της Ανατολικής Μακεδονίας, είναι το σύνολο απωλειών σε ζώα. Η Βουλγαρική κυβέρνηση για να ενισχύσει, αφενός μεν, την δική της γεωργοκτηνοτροφική παραγωγή, αφετέρου δε για να στερήσει την περιοχή από τα αγαθά πρώτης ανάγκης, προέβη στην αρπαγή πολλών ζώων. Όπως είχε γράψει ο ελληνικός τύπος της εποχής, ο αγροτικός πληθυσμός δεν στερούνταν μόνο από χρήματα αλλά και από υπαρκτών γεωργικών μέσων, σποράς, εργαλείων και προ πάντων ζώων, τα οποία δεν ήταν δυνατόν να αναπληρωθούν. Οι Βούλγαροι, αφαίρεσαν από την

¹⁸³ Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο Καβάλας, *Τετράδια Βουλγαρικής Κατοχής, Αν. Μακεδονία 1916-1918, Δράμα-Δοξάτο-Προσοτσάνη-Χωριστή-Οικισμοί, Αναφορές και Ανακρίσεις της Διεθνούς Διασυμμαχικής Επιτροπής*, Καβάλα 2010, τ. 2, σ. 39-40, στο εξής βλ. ΙΛΑΚ, τ. 2

¹⁸⁴ Ε. Χατζηβασιλείου, *ό. π.*, σ. 141

Ανατολική Μακεδονία σχεδόν όλα τα αροτριώντα κτήνη, τόσο κατά την διάρκεια της κατοχής όσο και μετά την σύναψη της ανακωχής τους. Κατά τους υπολογισμούς της Διευθύνσεως των Δημοσίων κτημάτων για 10.000 ζεύγη αροτριώντων κτηνών, τα οποία οι Βούλγαροι έσφαζαν, επέταζαν ή μετέφεραν στην Βουλγαρία η αξία τους ανέρχονταν σε 20 εκατομμύρια δραχμές¹⁸⁵. Φυσικά, για τα μάτια και μόνο τα αγόραζαν κάποιες φορές έναντι ολίγων λεβίων από τους κατόχους τους, ενώ όποιος αρνούταν να παραδώσει το ζώο του φονευόταν¹⁸⁶.

Πράγματι, κοπάδια ολόκληρα αιγοπροβάτων, όνων και χοίρων δεσμεύτηκαν από τις βουλγαρικές αρχές και οδηγήθηκαν προς το εσωτερικό της Βουλγαρίας. Τα στοιχεία που θα αναφερθούν είναι κατά προσέγγιση, καθώς δεν ηδύνατο να εξακριβωθούν επ' ακριβώς από την Διασυμμαχική Ανακριτική Επιτροπή. Έτσι, οι Βούλγαροι στην διετή παραμονή τους κατέσχεσαν 62.821 βοοειδή, 19.252 άλογα και μουλάρια, 13.636 γαϊδάρους, 3.121.165 πρόβατα και 2.066.688 κατσίκες¹⁸⁷.

Τέλος, από τις διαπιστώσεις του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού πληροφορούμαστε ότι οι Βούλγαροι άφησαν την ελληνική ύπαιθρο κυριολεκτικά γυμνή. Δεν υπήρχαν έπιπλα στα σπίτια, γεωργικά εργαλεία, σπόροι, ζώα εργασίας ή κατοικίδια. Μάλιστα, ο επικεφαλής του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού, Ώκλεϋ, έγραψε χαρακτηριστικά πως ήταν μια προσχεδιασμένη απόπειρα να κάνουν τη γη μη κατοικήσιμη, παρά τον ισχυρισμό τους ότι οι κάτοικοι ήταν Βούλγαροι και η χώρα, από την εποχή του Συμεών, αποτελούσε μέρος της Βουλγαρίας¹⁸⁸. Ως εκ τούτου και σύμφωνα με όλα τα παραπάνω, προκύπτει ένας τραγικός απολογισμός μιας αιματηρής περιόδου, που άφησε ανεξίτηλα τα ίχνη της επί δεκαετίες.

¹⁸⁵ *Εμπρός*, αρ. φ. 7.931, 10.11.1918, σ. 1

¹⁸⁶ *Μακεδονία*, αρ. φ. 2.430, 17.10.1918, σ. 1

¹⁸⁷ Χ. Τσιρκινίδης, *ό. π.*, σ. 225

¹⁸⁸ Ε. Χατζηβασιλείου, *ό. π.*, σ. 175

Επίλογος

Όπως προκύπτει από την έρευνα της περιόδου εκείνης, η Βουλγαρία είχε ως τελικό στόχο την πλήρη καταστροφή του ορθόδοξου ελληνισμού της Ανατολικής Μακεδονίας και την προσάρτηση των εδαφών αυτών, μετά την λήξη του παγκοσμίου πολέμου. Μπορεί να μην πραγματοποιήθηκαν μαζικές εκτελέσεις άμαχου πληθυσμού, όπως αυτές του 1912-13 και 1941-44, αλλά σε έναν συνδυασμό πείνας, αιχμαλωσίας, ομηρείας, στερήσεων και μεμονωμένων δολοφονιών κόστισε την ζωή σε περίπου 45.000 Έλληνες. Αν σε αυτόν τον αριθμό προστεθούν και αυτοί που υπέστησαν σωματικές και ψυχικές αναπηρίες, θα μπορούσαμε να πούμε ότι επρόκειτο για μια γενοκτονία. Το αν ευθύνονται οι βασιλόφρονες ή οι βενιζελικοί είναι ένα άλλο ζήτημα. Το μόνο σίγουρο είναι πως η διχαστική πολιτική που προέκυψε οδήγησε σ' αυτή την βαριά κατοχή με τις επώδυνες συνέπειές της.

Οι Έλληνες, πάλι, που βίωσαν και επέζησαν από αυτή την σκληρή κατοχή φάνηκαν αντάξιοι των περιστάσεων και μόνο ως ήρωες θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν. Έδειξαν, επίσης, για μια ακόμα φορά απaráμιλλο θάρρος και εκείνη την λεβεντιά που χαρακτηρίζει τον Έλληνα, καθώς υπέμεναν καρτερικά την λευτεριά τους. Δυστυχώς σήμερα δεν πραγματοποιείται καμιά επίσημη τελετή για τα γεγονότα του 1916-18 από την Ελληνική Πολιτεία και κανένα μνημείο δεν υπάρχει στην περιοχή για τα χιλιάδες θύματα. Δράττομαι, λοιπόν, την ευκαιρία να επισημάνω την επιτακτική ανάγκη, όχι μόνο της ανέγερση μνημείων, αλλά και της τέλεσης εκδηλώσεων τιμής και μνήμης για όλους εκείνους που μαρτύρησαν αδίκως.

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Πηγές

1. Δημοσιευμένες Πηγές

Έκθεσις της Πανεπιστημιακής Επιτροπής περί των εν Ανατολική Μακεδονία διαπραχθεισών υπό των Βουλγάρων Ωμοτήτων και Καταστροφών, Αθήνα 1918

Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο Καβάλας, *Τετράδια Βουλγαρικής Κατοχής, Αν. Μακεδονία 1916-1918, Σέρρες-Σιδηρόκαστρο-Ζίχνη-Εικοσιφοίνισσα- Οικισμοί, Αναφορές και Ανακρίσεις τις Διεθνούς Διασυμμαχικής Επιτροπής*, Καβάλα 2010, τ. 3

Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο Καβάλας, *Τετράδια Βουλγαρικής Κατοχής, Αν. Μακεδονία 1916-1918, Δράμα-Δοξάτο-Προσοτσάνη-Χωριστή-Οικισμοί, Αναφορές και Ανακρίσεις τις Διεθνούς Διασυμμαχικής Επιτροπής*, Καβάλα 2010, τ. 2

Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο Καβάλας, *Τετράδια Βουλγαρικής Κατοχής, Αν. Μακεδονία 1916-1918, Καβάλα- Ελευθερούπολη- Χρυσούπολη -Οικισμοί, Αναφορές και Ανακρίσεις τις Διεθνούς Διασυμμαχικής Επιτροπής*, Καβάλα 2010, τ. 1

1. Εφημερίδες

Ακρόπολις, αρ. φ. 10.978, 5.7.1915

Ακρόπολις, αρ. φ. 10.997, 24.7.1915

Ακρόπολις, αρ. φ. 10.998, 25.5.1915

Ακρόπολις, αρ. φ. 10.999, 26.7.1915

Εμπρός, αρ. φ. 7.141, 1.9.1916

Εμπρός, αρ. φ. 7.142, 2.9.1916

Εμπρός, αρ. φ. 7.143, 3.9.1916

Εμπρός, αρ. φ. 7.928, 7.11.1918

Εμπρός, αρ. φ. 7.930, 9.11.1918

Εμπρός, αρ. φ. 7.931, 10.11.1918

Μακεδονία, αρ. φ. 1.678, 10.8.1916

Μακεδονία, αρ. φ. 1.679, 11.8.1916

Μακεδονία, αρ. φ. 1.686, 19.8.1916

Μακεδονία, αρ. φ. 1.699, 1.9.1916

Μακεδονία, αρ. φ. 2.399, 16.9.1918

Μακεδονία, αρ. φ. 2429, 16.10.1918

Μακεδονία, αρ. φ. 2.430, 17.10.1918

Νέα Ελλάδα, αρ. φ. 1.324, 20.12.1917

Ριζοσπάστης, αρ. φ. 1, 23.7.1917

Ριζοσπάστης, αρ. φ. 417, 17.9.1918

Σκρίπ, αρ. φ. 7.341, 28.7.1915

Σκρίπ, αρ. φ. 7.549, 28.7.1915

Σκρίπ, αρ. φ. 7.547, 26.7.1915

Σκρίπ, αρ. φ. 7.562, 10.8.1915

Σκρίπ, αρ. φ. 7.911, 4.9.1916

2. Διαδικτυακές Πηγές

Βουρουτζίδης Χ., «100 Χρόνια από τη Βουλγαρική κατοχή του 1917 : Ιερείς της Μητρόπολης Σερρών στα βουλγαρικά στρατόπεδα συγκέντρωσης», στην ιστοσελίδα: Σερραϊκή εφημερίδα, *Η Πρόοδος*, 13.09.2017, διαθέσιμο στο: <https://www.eproodos.gr/post/100-hronia-apo-ti-voylgariki-katohi-toy-1917-iereis-tis-mitropolis-serron-sta-voylgarika> , ημερομηνία προσπέλασης 18.4.2021

Λυκουρίνος Κ., *Όταν ο Βενιζέλος «θυσίαζε» Καβάλα και Δράμα στο βωμό της «Μεγάλης Ιδέας»*, στην ιστοσελίδα: Ροβεσπιέρο, 23.09.2019, διαθέσιμο στο: <https://www.rovespieros.gr/tosokostologise-venizelos-makedonia/>, ημερομηνία προσπέλασης 18.4.2021

B. Βιβλιογραφία

Αυγέρη Σ., «*Ντουρντουβάκια: Έλληνες σε Βουλγαρικά Τάγματα Εργασίας 1941-44*», Αθήνα 2012

Βαμβούρη-Δημάκη Χ., «*Η πόλη της Καβάλας «Μήλον της έριδος» στα νότια βαλκάνια (1912-1918), Ο ρόλος του τύπου στην ανάπτυξη της Εποχής*», στα: *Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Βαλκανικών Ιστορικών Σπουδών «Η Καβάλα και τα Βαλκάνια, η Καβάλα και η Θράκη. Ιστορία-Τέχνη-Πολιτισμός από την Αρχαιότητα μέχρι Σήμερα, 17-18 Σεπτεμβρίου 2010*», Καβάλα 2012, τ. 2

Βουλτσιάδης Γ., *Η Προσοτσάνη μέσα από την Ιστορία: Τα γεγονότα στην Ανατολική Μακεδονία (1450-1994)*, Θεσσαλονίκη 1995

Η ιστορία του εθνικού διχασμού, *Κατά την αρθρογραφία του Ελ. Βενιζέλου και του Ι. Μεταξά*, Θεσσαλονίκη 2003

Ιερά Μητρόπολη Δράμας, *Ημερολόγιο αφιερωμένο στην μνήμη των αμώμων θυμάτων της Β' βουλγαρικής κατοχής εις την Ανατολικήν Μακεδονίαν (1916-1918)*, Δράμα 2016
Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Νεώτερος Ελληνισμός από το 1913 ως 1941, Αθήνα 1975, τ. 15

Καναράς Σ.- Χαρτοματσίδης Κ., *Η Παναγία του Παγγαίου: Ιερά Μονή Παναγίας Εικοσιφοίνισσης. Η χειροποίητος εικόνα*, Κρηνίδες 2012

Καπετανάκης-Ακρίτας Ν., *Επίτομη Ιστορία της Δράμας: Ιστορική και Αρχαιολογική μελέτη*, Θεσσαλονίκη 1988

Κάρτσιος Β., *Η γενοκτονία του ελληνισμού της Ανατολικής Μακεδονίας κατά τη 2^η βουλγαρική κατοχή (1916-18)*, Θεσσαλονίκη 2010

Κερκίδης Σ., «*Η συμβολή της Εκκλησίας στην αγροτική εκπαίδευση: Η περίπτωση της Γεωργικής Σχολής Εικοσιφοίνισσης Παγγαίου*», στα: *Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Βαλκανικών Ιστορικών Σπουδών «Η Καβάλα και τα Βαλκάνια, η Καβάλα και η Θράκη. Ιστορία-Τέχνη-Πολιτισμός από την Αρχαιότητα μέχρι Σήμερα, 17-18 Σεπτεμβρίου 2010*», Καβάλα 2012, τ. 2

Λυμπεράκη Μ.- Λυμπεράκης Θ., «*Η χηρεία του μητροπολιτικού θρόνου Ελευθερουπόλεως, μετά τον μαρτυρικό θάνατο του εθνομάρτυρα μητροπολίτη*

Γερμανού Σακελλαρίδη και η πολυσχιδής και πολύτιμη δραστηριότητα της Ιεράς Μητροπόλεως στη δύσκολη εκείνη περίοδο », στα: *Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Βαλκανικών Ιστορικών Σπουδών «Η Καβάλα και τα Βαλκάνια, η Καβάλα και η Θράκη. Ιστορία-Τέχνη-Πολιτισμός από την Αρχαιότητα μέχρι Σήμερα, 17-18 Σεπτεμβρίου 2010»*, Καβάλα 2012, τ. 1

Μάλαμα Α., *Ελληνες όμηροι σε Βουλγαρικά τάγματα εργασίας (1917-18 και 1941-44), το ημερολόγιο του Θωμά Κηροποιού και άλλες μαρτυρίες*, Σέρρες 2014

Μάνθος Α., «Ο Ιατρός Ιωάννης Αστεριάδης και η προσφορά του στην πόλη της Καβάλας», στα: *Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Βαλκανικών Ιστορικών Σπουδών «Η Καβάλα και τα Βαλκάνια, η Καβάλα και η Θράκη. Ιστορία-Τέχνη-Πολιτισμός από την Αρχαιότητα μέχρι Σήμερα, 17-18 Σεπτεμβρίου 2010»*, Καβάλα 2012, τ. 1

Πανοπούλου Κ., «Ήταν δύσκολα εκείνα τα χρόνια...» Προφορικές μαρτυρίες Βλαχόφωνων από την ομηρία τους στο Ποζάρεβατς της Σερβίας, στα: *Πρακτικά του Β' Διεθνούς Συνεδρίου «Η Σέρρες και η περιοχή τους, από την οθωμανική κατάκτηση μέχρι τη σύγχρονη εποχή, 6-9 Απριλίου 2006»*, Σέρρες 2013, τ. 1

Παπαρηγόπουλος Κ., *Επίτιμος Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα 1955

Πασχαλίδης Δ., «Η Χωριστή Δράμας (Τζατάλτζα) κατά τη δεύτερη βουλγαρική κατοχή της Ανατολικής Μακεδονίας (1916-1918)», στα: *Πρακτικά της Γ' επιστημονικής συνάντησης «Η Δράμα και η περιοχή της, Ιστορία και πολιτισμός, 18-22 Μαΐου 1994»*, Δράμα 1998

Πασχαλίδης Δ., «Η έκθεση του Νικολάου Μπακόπουλου, νομάρχη Δράμας κατά τη δεύτερη βουλγαρική κατοχή της Ανατολικής Μακεδονίας (1916-18)», στα: *Πρακτικά της Ε' επιστημονικής συνάντησης «Η Δράμα και η περιοχή της, Ιστορία και πολιτισμός, 18-21 Μαΐου 2006»*, Δράμα 2013

Σφέτας Σ., *Όψεις της βουλγαρικής κατοχής στην Ανατολική Μακεδονία, 1916-1918*, Θεσσαλονίκη 2020

Τσιρκινίδης Χ., *Σύννεφα στη Μακεδονία: Το Μακεδονικό μέσα από τα Γαλλικά Αρχεία*, Θεσσαλονίκη 2002

Χατζηβασιλείου Ε., *Βιώματα του Μακεδονικού Ζητήματος: Δοξάτο Δράμας, 1912-1946*, Αθήνα 2014

Χρήστου Θ., *Από την Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου (1821) έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου (1947)*, Αθήνα 1999

Χρήστου Θ., *Προσεγγίσεις στη Νεότερη Ελληνική Ιστορία. Από το Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798) έως την εμπλοκή της Ελλάδας στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (1940-1941)*, Αθήνα 2001

Παράρτημα

Οι αγγαρείες ήταν συνήθης πρακτική την περίοδο της δεύτερης βουλγαρικής κατοχής. Εδώ, γυναικόπαιδα χρησιμοποιούνται, υπό την εποπτεία Βουλγάρων αξιωματικών, στη διάνοιξη ρείθρων του δρόμου Δράμας – Προσοτσάνης

Πηγή: <https://clioturbata.com/%CE%B1%CF%80%CF%8C%CF%88%CE%B5%CE%B9%CF%82/%CE%B3%CE%B5%CF%89%CF%81%CE%B3%CE%AF%CE%B1-%CE%BC%CF%80%CE%B1%CE%BA%CE%AC%CE%BB%CE%B7-h-%CE%BD%CE%AD%CE%B1-%CE%B4%CF%81%CE%AC%CE%BC%CE%B1-1917-%CE%BC%CE%B9%CE%B1-%CE%B1%CF%80%CE%BF/>, ημερομηνία προσπέλασης 10.4.2021

Ύμνος ομήρων Μακεδονίας και Θράκης

«Κι αν περνούνε λάθρα οι χρόνοι απ' την πόλη αυτή των Σερρών.

Δεν περνούνε των ομήρων οι πόνοι και οι καιροί των σκληρών συμφορών.

Κι αν φυτρώσουν ακόμη παλάτια στα ερείπια επάνω αυτά,

δεν ξεχνούν των ομήρων τα μάτια την απαίσια εκείνη φωτιά.

Δεν ξεχνούν την ημέρα εκείνη που αφήσαν γυναίκες, παιδιά

και σερνόντουσαν σκλάβοι σαν κτήνη στην απάνθρωπη εκείνη σκλαβιά.

Που με δάκρυα τρώγαν βρεγμένο το πικρό από κριθάρι ψωμί

και με βλέμμα θολό, βουρκωμένο ατένιζαν την πάτριά γη».

Κατά την περίοδο των εκτοπισμένων Ελλήνων γράφτηκε ο «ύμνος ομήρων Μακεδονίας και Θράκης» που τον μελοποίησε ο Σερραίος μουσικός Γιάννης Βοΐου.

Πηγή: Κ. Παπακυριάκος, *Νεότερη και σύγχρονη ιστορία της κοινότητας Αγίου Πνεύματος και της ομωνύμου Ιεράς Μονής*, Σέρρες 2003, σ.33-34.

Τιμαί Τροφίμων

Αραβίσιτος	22-23 λέβια
Άλευρον	30 »
Ζάχαρις	80-90 »
Κρέας	35-40 »
Καφές	300-400 »
Βούτυρον	110 »
Άλας	20 »
Φασόλια	20 »
Σάπων	86 »
Τομάται	16 »
Κάρβουρα	1-2 »
Τυρί	60-70 »

Πίνακας με ανατίμηση των αγαθών πρώτης ανάγκης την περίοδο του 1916-18. Κατά τας πληροφορίες των κατοίκων αι τιμαί των ειδών πρώτης ανάγκης ήσαν οι ανωτέρω. Η πληρωμή γινόταν εις χρυσόν ή κοσμήματα.

Πηγή: *Εκθεσις της Πανεπιστημιακής Επιτροπής περί των εν Ανατολική Μακεδονία διαπραχθεισών υπό των Βουλγάρων Ωμοτήτων και Καταστροφών*, Αθήνα 1918, σ.76

Δημοτικά Τραγούδια από τη Χωριστή Δράμας για την ομηρία

Α)Πουλιά του Κίτσοβου

Εσείς πουλιά του Κίτσουβου, αν πάτι στην Ελλάδα

να δώσι χαιρετίσματα στην δόλια μου τη μάνα.

Να μην πίτι πως πέθανα, να πίτι πως παντρεύκα.

Κάνω την πλάκα πιθιρά τη μαύρη γης γυναίκα
 κι αυτά τα λιανουπέτραδα αδέρφια και ξαδέρφια,
 καημένα μου πουλιά, αδέρφια και ξαδέρφια.

Β) Μας πήραν τον πατέρα μας

Εφτά ‘δερφάκια ήμασταν, εφτά αγαπημένα
 Μας πήραν τον πατέρα μας πολύ μακριά στα ξένα.
 Πήρανε άντρες και παιδιά και νεοπατρεμένους
 Εκλείσανε την εκκλησιά πήραν τους ιερέους.
 Τους πήρανε τους πήγανε μέσα στη Βουλγαρία
 να σκίζουν πέτρις και βουνά μεσ’ τ’ άγρια θηρία.

Γ) Στο Κίτσοβο τους φάγανε

Μια Κυριακή ξημέρωνε καμπάνις εβαρούσαν
 και τα καημένα τα παιδιά πέτρις εκουβαλούσαν.
 Μάνα μου, οι Τσαταλτζιανοί όλ’ είναι πεθαμένοι.
 Στο Κίτσοβο τους φάγανε γιατροί καταραμένοι.
 Σοφία μας βασίλισσα, να έχ’ς την αμαρτία
 Εσύ που μας παρέδωσες στα άγρια θηρία.
 Δεν ντρέπεσαι βρε βασιλιά, μας έκανε ρεζίλι,
 μας πούλησες στους Βούλγαρους για μια οκά μισήρι(=καλαμπόκι)

Δημοτικά τραγούδια από την περιοχή της Δράμας που είχαν να κάνουν με το βάνανσο μέτρο της ομηρίας.

Πηγή :Δ. Πασχαλίδης, «*Η Χωριστή Δράμας (Τζατάλτζα) κατά τη δεύτερη βουλγαρική κατοχή της Ανατολικής Μακεδονίας (1916-1918)*», στα : *Πρακτικά της Β΄ επιστημονικής συνάντησης, Η Δράμα και η περιοχή της, Ιστορία και πολιτισμός, 18-22 Μαΐου 1994, Δράμα 1998, σ. 659-660*

Χάρτης ο οποίος δείχνει τις διαδρομές που ακολούθησαν οι Βλαχόφωνοι της Τζουμαγιάς Σερρών κατά την περίοδο του 1916-18

Πηγή: Κ. Πανοπούλου, «Ήταν δύσκολα εκείνα τα χρόνια...» Προφορικές μαρτυρίες Βλαχόφωνων από την ομηρία τους στο Ποζάρεβατς της Σερβίας, στα: Πρακτικά του Β' Διεθνούς Συνεδρίου, Η Σέρρες και η περιοχή τους, από την οθωμανική κατάκτηση μέχρι τη σύγχρονη εποχή, 6-9 Απριλίου 2006, Σέρρες 2013, τ. 1, σ. 70

Περίληψη

Το 1916 οι Βούλγαροι κατέλαβαν την Ανατολική Μακεδονία αναίμακτα, χωρίς καν να υπάρχει εμπόλεμη κατάσταση μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας. Ο σκοπός και ο στόχος της τότε βουλγαρικής κυβέρνησης ήταν να δημιουργήσει μια βάση για την προσάρτηση της Ανατολικής Μακεδονίας, επικαλούμενη τη βουλγαρική πληθυσμιακή υπεροχή και ισχυριζόμενη ότι η περιοχή αποτελούσε ανέκαθεν μια φυσική ενότητα με το Παλιό Βασίλειο της Βουλγαρίας. Οι πόλεις Σέρρες, Δράμα και Καβάλα πλήρωσαν βαρύ φόρο αίματος, σ' αυτή την διετή κατοχή, με τα θύματα αυτής να ανέρχονται περίπου στις 45.000 ψυχές.